

გიორგი მელიქიშვილი

როგორ
აქეტუელდნენ
ღურსმული წარწერები

გამომცემლობა „საქართველოს მაცნე“
თბილისი 2004

უძველესი დროიდან მსოფლიოს სხვადასხვა ხალხი სხვადასხვა დამწერლობას ხმარობდა. ასე, მაგალითად, ჩვენს წელთაღრიცხვამდე მრავალი საუკუნით ადრე ბაბილონელებმა, ხეთებმა, ურარტელებმა, სპარსელებმა და სხვებმა წერისათვის გამოიყენეს ნიშნები, რომლებიც ლურსმნებს წააგავდა. ამის გამო ამ ნიშნებით შესრულებულ დამწერლობას ლურსმული ეწოდა.

როგორ ამოიკითხეს ლურსმული დამწერლობით შესრულებული წარწერები, რა გვიამბეს მათ ძველი სამყაროს ისტორიისა და კულტურის შესახებ, მოუთხრობს ფართო მკითხველს გამოჩენილი ქართველი ისტორიკოსი გიორგი მელიქიშვილი, რომელმაც განსაკუთრებული წვლილი შეიტანა ურარტული წარწერების ამოკითხვასა და გამოცემაში. მან შეადგინა ურარტული ენის გრამატიკა და შექმნა ფუნდამენტური გამოკვლევები ურარტუს ისტორიის საკითხებზე.

რედაქტორი: გრიგოლ გიორგაძე

ყდის დიზაინერი: მამუკა სულხანიშვილი

წიგნის დამკაბადონებელი: გიორგი ბაგრატიონი

მეორე ილუსტრირებული გამოცემა.

ს ა რ ჩ ე ვ ი

1. ლურსმული დამწერლობა	5
2. როგორ ამოიკითხეს ლურსმული წარწერები	10
ა) პირველი ცნობები ლურსმული წარწერების შესახებ	10
ბ) ძველი სპარსული ლურსმული წარწერების ამოკითხვა	13
გ) ლურსმული დამწერლობის სხვა სახეები	16
დ) ასურულ-ბაბილონური ლურსმული წარწერების ამოკითხვა	19
3. ლურსმული დამწერლობა შუამეჩება შექმნას	21
4. შუამეჩები, გაბილონელები და ასურელები შუამდინარეთში	23
5. ასურულ-გაბილონური წარწერების თავმოყრის ძველი და ახალი ადგილები. მეფე ასურბანიშალის „გიგლიოთეკა“	27
6. ასურულ-გაბილონური ლურსმული წარწერები	32
ა) საისტორიო წარწერები	32
ბ) მიმოწერა	38
გ) კერძო ურთიერთობის დოკუმენტები	41
დ) ზოგი რამ ასურულ-ბაბილონური ქრონოლოგიის შესახებ	44
ე) სამართლის ძეგლები. ხამურაბის კანონთა კოდექსი	46
ვ) საკულტო-რელიგიური და მითოლოგიური ხასიათის ლიტერატურა. გილგამეშის ეპოსი	51

7. ხეთური ლურსმული წარწერები	64
ა) როგორ ამოიკითხეს ხეთური ლურსმული წარწერები	65
ბ) ხეთური სამეფო საისტორიო წარწერები	71
გ) ხელშეკრულებები უცხო სახელმწიფოებთან და ტომთა გაერთიანებებთან	73
დ) კერძო ურთიერთობის დოკუმენტები. სამართლის ძეგლები. ხეთური კანონები	77
ე) რელიგიური ტექსტები. მითები	83
8. ხურიტული (მითანური) ლურსმული წარწერები	85
9. ურარტული ლურსმული წარწერები	87
ა) ურარტუს სამეფო	87
ბ) ურარტული ლურსმული წარწერების აღმოჩენა და ამოკითხვა	89
გ) ურარტული საომარი წარწერები	96
დ) ურარტული წარწერების ცნობები ისტორიული საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილში მცხოვრები მოსახლეობის შესახებ	98
ე) ურარტული სამშენებლო წარწერები	109
ვ) ურარტული საკულტო-რელიგიური წარწერები	111
ზ) ურარტუს მეფეთა სპორტული მიღწევების აღსანიშნად ამოკვეთილი წარწერები	116
10. ელამური ლურსმული წარწერები	118
11. ძველი სპარსული ლურსმული წარწერები	120

1. ლურსმული დამწერლობა

მსოფლიოში დღესაც სხვადასხვა ხალხი სხვადასხვა დამწერლობას ხმარობს. ბევრი მათგანი უძველესი დროიდან მოდის, მაგრამ ძველად არსებობდა დამწერლობის ზოგი ისეთი სისტემა, რომელიც ადრე გამოვიდა ხმარებიდან და დავიწყებას მიეცა. ერთ-ერთი ამათგანია სწორედ ლურსმული ანუ სოლისებრი დამწერლობა.

ლურსმული დამწერლობა ფართოდ იყო გავრცელებული ძველ აღმოსავლეთში — ესე იგი, აღმოსავლეთის ქვეყნებში ჩამოყალიბებულ უძველეს სახელმწიფოებში. ჩვენამდე მოღწეულ წერილობით ძეგლებში ლურსმული წარწერები, როგორც რაოდენობრივად, ისე შინაარსის მრავალფეროვნებითა და სიმდიდრით, უცილობლად პირველ ადგილზე დგანან. ამასთანავე, ლურსმულ დამწერლობას ხმარობდნენ არა რომელიმე ერთ სახელმწიფოში, არამედ ბევრ სხვადასხვა ქვეყანაში და იგი ძველი აღმოსავლეთის ხალხთა საერთაშორისო ურთიერთობებშიც ფართოდ იყო გამოყენებული. წინამდებარე წიგნის მიზანია მოგითხროთ სწორედ ამ ლურსმულ წარწერებზე, იმაზე, თუ როგორ აღმოაჩინეს და ამოიკითხეს ეს წარწერები და რას გვიამბობენ ისინი.

ამ წარწერებს ლურსმულს იმიტომ ეძახიან, რომ დამწერლობა, რომელიც აქაა გამოყენებული, უმარტივესი ელემენტის სახით იყენებს ლურსმნის (სოლის) მოყვანილობის ნიშნებს. წარწერაში ასეთ ლურსმნებს შეიძლება ჰქონდეთ ჰორიზონტალური (▷), ვერტიკალური (▽) ან დახრილი (◁ ▷) მდგომარეობა. არის აგრეთვე სამკუთხა მოყვანილობის ლურსმული ნიშნებიც (Δ ▷). ამასთანავე, ამა თუ იმ ლურსმულ ნიშანს ქმნის არა ერთი რომელიმე ასეთი მოყვანილობის ნიშანი, არამედ მათი მთელი ჯგუფი. ასე, მაგალითად, „ა“ ხმოვანი იწერება შემდეგ-

ნაირად: „ე“ — „ი“ — „უ“ — („ო“ ხმოვნის ნიშანი ლურსმულ დამწერლობას არ გააჩნდა).

ლურსმულ დამწერლობას ხშირად სილაბურ, ანუ მარცვლოვან დამწერლობას ეძახიან, რადგანაც ნიშნების უდიდესი ნაწილი აქ მარცვლებს გამოხატავს. ასე, ნიშანი აღნიშნავს „აბ“-

ს, ნიშანი — „ან“-ს, ნიშანი — „არ“-ს და ა.შ.

ცალკე ხმოვნებსა და მარცვლებს გარდა ლურსმული დამწერლობის ნიშნები ხშირად მთელ ცნებებს, მთელ სიტყვებს გადმოსცემენ. ასე, მაგალითად, ნიშანი აღნიშნავს „ქვეყანას“,

 — „ხე“, — „კაცს“, „ადამიანს“, —

„მეფეს“, — „ქალაქს“ და ა.შ.

ასეთ ნიშნებს იდეოგრამებს უწოდებენ. ზოგიერთი იდეოგრამა წარწერებში დეტერმინატივის (ესე იგი, „განმსაზღვრელის“) სახით იხმარება. მაგალითად, ქვეყნების სახელების წინ დაისმის ხოლმე „ქვეყნის“ ნიშანი, ქალაქების სახელის წინ — „ქალაქის“ ნიშანი. ასეთ დროს ისინი კი არ გამოითქმიან, არამედ დეტერმინატივებს წარმოადგენენ — უბრალოდ მიუთითებენ, რომ ის, რაც მათ მოსდევს, ამა თუ იმ ქვეყნის ან ქალაქის სახელია.

ლურსმულ ნიშნებს რიცხვითი მნიშვნელობაც გააჩნიათ. მაგალითად, „1“ იწერება ერთი ვერტიკალური ნიშნით (), 2 —

ორით (), სამი — , ოთხი — , ხუთი — , ექვსი —

 , შვიდი — , რვა — , ცხრა — , ათი — , და

ა.შ. ახევკა შემდეგ 11 , 12 , და ა.შ. 20 (ორი

ათი), 30 (სამი ათი), 40 , 50 ; „ასი“ იწე-

რებოდა ასე: , ათასი — (ათი ასი) და სხვ.

ლურსმული დამწერლობა ერთ-ერთ ურთულეს დამწერლობად ითვლება. ამ სირთულეს როდი ქმნის ნიშნების მოხაზულობა (იგი, როგორც ვხედავთ, საკმაოდ მარტივია), ანდა რაოდენობა (მათრიცხვი სულ 400-მდე აღწევს). მთავარი სირთულე მდგომარეობს იმაში, რომ ლურსმული დამწერლობის ნიშნებს მრავალმნიშვნელობიანობა ახასიათებთ. ამა თუ იმ ნიშანს ერთი გარკვეული მნიშვნელობა კი არა აქვს, როგორც ჩვენი ანბანის ასოებს, არამედ რამდენიმე, ზოგიერთს კი — რამდენიმე ათეულიც. მაგალითად, ნიშანი „ა“-ს წარმოგვიდგენს, მაგრამ ამავე

დროს იხმარება „წყლის“ ცნების გადმოსაცემადაც; ნიშანი იხმარება როგორც „ან“ მარცვლისათვის, ასევე სიტყვებისათვის „ცა“ და „ღმერთი“; აღნიშნავს „ის“, „იც“, „იზ“, „გიშ“ მარ-

ცვლებთან ერთად „ხე“ სიტყვასაც; ნიშანს მრავალი მნიშვნელობა აქვს — იგი შეიძლება გამოყენებული იყოს წარწერაში როგორც სხვადასხვა მარცვლის („ქურ“, „მათ“, „მად“, „შად“, „შათ“, „შატ“, „ლათ“, „ნათ“ და სხვ.), ასევე ცნების („ქვეყანა“, „მთა“, „დაპყრობა“) გადმოსაცემად. ამრიგად, ლურსმული ტექსტების კითხვისას უმთავრესი სიძნელე იმაში მდგომარეობს, რომ სწორად განვსაზღვროთ რომელიმე კონკრეტულ შემთხვევაში ესა თუ ის ნიშანი რა მნიშვნელობითაა ნახმარი. ეს კი ზოგჯერ საკმაოდ რთული ამოცანაა.

ლურსმული დამწერლობა ძველ მსოფლიოში ფართოდ გავრცელებული დამწერლობა იყო. მას იყენებდნენ შუამდინარეთის (ესე იგი, ორ დიდ მდინარეს — ტიგროსსა და ევფრატს შორის მოქცეული ტერიტორიის) უძველეს სახელმწიფოებში: ბაბილონეთსა და ასურეთში, მცირე აზიის უძველესი მოსახლეობის — ხეთების სახელმწიფოში, ხურიტული მოსახლეობის უდიდეს გაერთიანებაში — მითანის სამეფოში, რომელიც ჩრდილოეთ შუამდინარეთში მდებარეობდა, სირიაში, ირანში, ურარტუში (ეს სახელმწიფო სამი დიდი ტბის — ვანის, ურმიისა და სევანის ტბათა გარშემო მდებარე ტერიტორიას მოიცავდა) და ა.შ.

ლურსმული დამწერლობის შემქმნელებად ითვლებიან შუმერები — ბაბილონეთის უძველესი მცხოვრებლები. ისინი შუამ-

დინარეთის უკიდურეს სამხრეთ ნაწილში ცხოვრობდნენ, იმ ტერიტორიაზე, რომელიც სპარსეთის ყურეს ეკვრის. ჩვენამდე მოღწეული უძველესი შუმერული ლურსმული წარწერები ძვ.წ. IV ათასწლეულის დასასრულს ეკუთვნის, ესე იგი, დაახლოებით ამ ხუთი ათასი წლის წინათ არის შედგენილი. ამ უძველეს წარწერებში ნიშნებს როდი აქვთ ისეთივე ფორმა, როგორც უფრო გვიანდელ ლურსმულ წარწერებში. აქ მათ ჯერ კიდევ ძირითადად სურათების სახე აქვთ. ჩანს, რომ ლურსმული დამწერლობა განვითარებულა სწორხაზოვანი სურათოვანი დამწერლობიდან. ასე მაგალითად, „ლმერთისა“ და „ცის“ ნიშანი, რომელსაც უფრო გვიან ასეთი სახე აქვს: , უძველეს წარწერებში წარმოდგენილია

ამგვარი ნახატი . ამჟამად, რომ ჩვენს წინაშეა ვარსკვლავის გამოსახულება. თავდაპირველად, იგი ალბათ სწორედ ვარსკვლავს აღნიშნავდა, ხოლო შემდეგ განივითარა ჯერ „ცის“, შემდეგ „ლმერთის“ ცნების აღნიშვნის ფუნქცია. ნიშანი („ქვეყანა“, „მთა“) უძველეს ტექსტებში გადმოცემულია მთების სურათის სახით: ; „ხის“ აღმნიშვნელი ამ უძველეს ხანაში გადმოცემულია ნახაზით: ან , რაც ალბათ ხის მორის გამოსახულებას წარმოადგენს; „წყლის“ ნიშანი გამოსახულია როგორც ან , რაშიც, ჩანს, ნაგულისხმევია წყლის მდინარება და ა.შ.

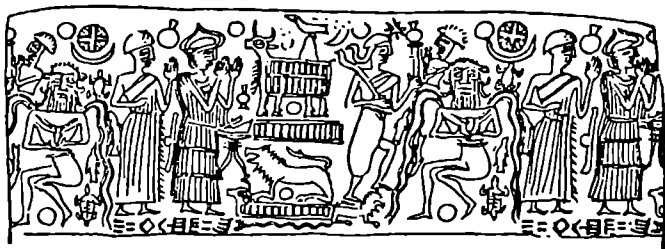
თავდაპირველად, ყოველი ასეთი სურათი ერთ რამეს აღნიშნავდა. შემდეგში კი მათ, როგორც ვთქვით, მონათესავე ცნებების გადმოცემაც დაიწყო. ამასთანავე, ორი ან მეტი ნიშნის შერწყმით ახალი ცნების ნიშანი იქმნებოდა. ამ დამწერლობის ჩამოყალიბების პირველ ეტაპზე ნიშნებს მხოლოდ მთელი ცნებების, მთელი სიტყვების გადმოცემა შეეძლოთ, ისევე, როგორცაა ახლაც, მაგალითად, ჩინურ იეროგლიფურ დამწერლობაში. მაგრამ თანდათან ნიშნებმა განივითარეს მარცვლების ან ცალკე ხმოვნების აღნიშვნის ფუნქციაც. ეს კი შემდეგნაირად ხდებოდა: მაგალითად, ნიშანმა, რომელიც შუმერულ ლურსმულ დამწერლობაში „წყალს“ აღნიშნავდა, ჰოიპოვა „ა“ ხმოვნის გადმოცემის ფუნქციაც, რადგანაც შუმერულად წყალს „ა“ ერქვა. „ხე“

შუმერულად წარმოითქმოდა ასე: „გიშ“; ამიტომაც ხისთვის გამოყენებული ნიშანი გადაიქცა „გიშ“ მარცვლად; შუმერები „ლმერთს“ „ან“-ს ეძახდნენ, რის გამოც „ლმერთის“ ცნების გამომხატველი ნიშანი იქცა „ან“ მარცვლის აღმნიშვნელად და ა.შ.

ამასობაში დიდი ცვლილებები მოხდა აგრეთვე ნიშნების მოხაზულობაშიც. ნიშნებმა თანდათან დაკარგეს სურათების სახე და ლურსმნების კომბინაციად გადაიქცნენ.

მთელი ეს ცვლილებები ლურსმულმა დამწერლობამ უკვე შუმერების ხელში განიცადა. მაგრამ იმ ძველმა ხალხებმაც, რომელთაც შემდგომ შეითვისეს ეს დამწერლობა და გამოიყენეს თავ-თავის ენებზე წარწერების შესადგენად, აგრეთვე არა ერთი ცვლილება და სიახლე შეიტანეს ამ დამწერლობაში როგორც ნიშნების მოხაზულობის, ისე მათი მნიშვნელობის მხრივაც.

შუმერებისაგან ლურსმული დამწერლობა შეითვისეს ბაბილონელებმა. ბაბილონეთიდან იგი გავრცელდა ხეთებში, მითანელებში, ასურელებში, ელამელებში. ასურელებისაგან ძვ.წ. IX საუკუნეში ეს დამწერლობა გადმოიღეს ურარტელებმა, ხოლო ძვ.წ. VI საუკუნეში ლურსმული დამწერლობა სპარსელებმაც შეითვისეს, თუმცა იგი ძალზე გაამარტივეს და ფაქტიურად ანბანურ დამწერლობად გახადეს.

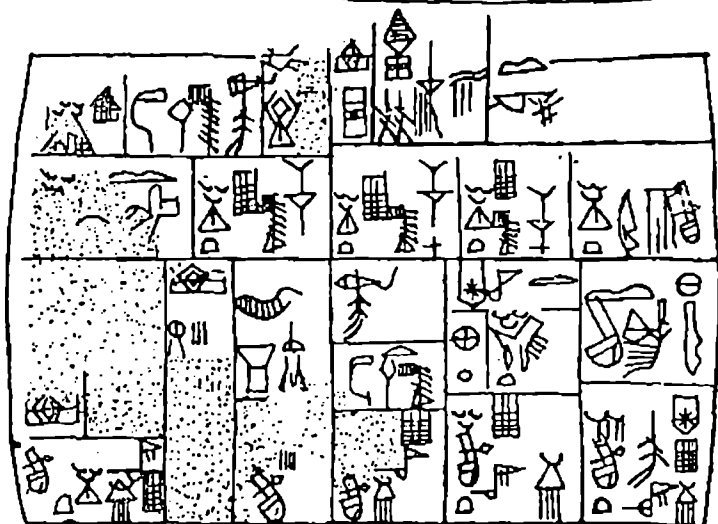

2. როგორ ამოიპოთხეს ლურსმული წარწერები

იმისდა მიხედვით, თუ სად რა იპოვებოდა უხვად, სხვადასხვა მხარეში უმთავრეს საწერ მასალად იყენებდნენ თიხას ან ქვას. შუამდინარეთის ქვეყნებში და მცირე აზიაში, მაგალითად, ჩვენამდე მოღწეული ლურსმული ტექსტები ძირითადად თიხის ფირფიტებზეა ნაწერი, მაშინ როდესაც ქვით მდიდარ ურარტუსა და სპარსეთში შესრულებული ლურსმული წარწერების მნიშვნელოვანი ნაწილი ქვაზეა ამოკვეთილი (კლდეებზე, სამშენებლო ქვებზე და ა.შ.). გვაქვს წარწერები აგრეთვე ძვლისა და ლითონის (ბრინჯაოს და სხვ.) ნივთებზეც.

ა) პირველი ცნობები ლურსმული წარწერების შესახებ

სწორედ ამიტომ მოხდა, რომ ლურსმული დამწერლობის შესახებ პირველი ცნობები ევროპაში ძველი სპარსეთისა და ძველი ურარტუს მიწა-წყლიდან მოვიდა. საქმე ისაა, რომ ჩვენი წელთაღრიცხვის დასაწყისში ლურსმული უკვე მკვდარი დამწერლობა იყო, მასზე აღარავინ წერდა. ამიტომაც, არა მარტო არავის შეეძლო ამ დამწერლობით შესრულებული ტექსტების წაკითხვა, არამედ შუა საუკუნეების ევროპაში ასეთი დამწერლობის არსებობის შესახებ საერთოდ არაფერი იცოდნენ. ძველი ბაბილონეთისა და ასურეთის, ხეთების სამეფოსა და სხვა სახელმწიფოთა ქალაქები, სადაც განსაკუთრებით ფართოდ იყენებდნენ ლურსმულ დამწერლობას და ლურსმულად ნაწერი თიხის ფირფიტების მთელი არქივები ჰქონდათ, ამ დროს უკვე ნანგრევებად იყო ქცეული. ეს ნანგრევებიც დროთა განმავლობაში მიწას დაეფარა. სამაგიეროდ, ურარტუში და ძველ სპარსეთში,

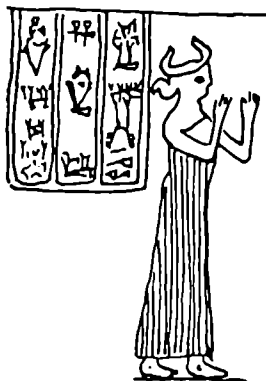

1.

2.

ერთ-ერთი უძველესი შუმერული წარწერა ჯემდეტ-ნასრიდან.
 1) ფირფიტის წინა მხარე, 2) უკანა მხარე. მონებვისა და მონა ქალების სია. დაახლ. ძვ. წ. 3000 წ.

როგორც ვთქვი: ლურსმული წარწერების ამოჭრას უმეტესად ქვის მასალაზე ახდენდნენ. აქ ზოგი ძველი ციხე-სიმაგრის, ტაძრის თუ მეფეთა აკლდამების ნაშთები ისევ მიწის ზემოთ იყო შემორჩენილი და სამშენებლო ქვებზე სპარსეთის ან ურარტუს მეფეთა მიერ შესრულებული ლურსმული წარწერები ყველასთვის აშკარად ჩანდა. მართალია, ზოგიერთი ასეთი წარწერა გაკეთებული იყო კლდეებზე, მიუწვდომელ ადგილებშიც, მაგრამ ქვემოდან მათი დანახვა მაინც ადვილად შეიძლებოდა. ასე მა-

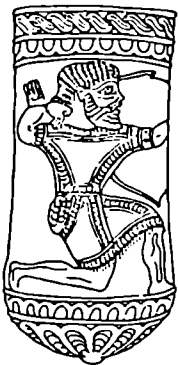
გალითად, სპარსეთში, დიდი საქარავნო გზის პირას, აღმართულია ე.წ. ბისუტუნის კლდე, რომელზედაც ამოჭრილია სპარსეთის მეფის დარიოს I-ის (521—486) უზარმაზარი ლურსმული წარწერა. იგი რამდენიმე ასეულ სტრიქონს შეიცავს. ასევე რამდენიმე ასეულ სტრიქონს შეიცავს ვანის ტბის სანაპიროზე, დღევანდელი ქალაქ ვანის კლდეზე ამოჭრილი დიდი ლურსმული წარწერა ურარტუს მეფე არგიშთი I-ისა, რომელიც ძვ.წ. VIII საუკუნეში ცხოვრობდა. ამგვარ კლდეებზე ან სამშენებლო ქვებზე ამოკვეთილი ლურსმული წარწერები ადვილი დასანახი იყო. ამიტომაც ლურსმულ დამწერლობას პირველად სწორედ ამ ნიმუშების სახით გაცენენ. ევროპაში პირველი ცნობები ლურსმული წარწერების არსებობის შესახებ ჩამოიტანეს ევროპელმა ვაჭრებმა და მოგზაურებმა, რომლებიც XVI—XVII საუკუნეებიდან ფართოდ მოედნენ აღმოსავლეთის ქვეყნებს. იტალიელმა ვაჭარმა და მოგზაურმა პიეტრო დელა ვალემ 1621 წელს ევროპაში სპარსეთიდან გამოგზავნა ლურსმული წარწერების პირველი ჩანახატები. მომდევნო ხანებში ბევრმა სხვამაც ჩამოიტანა ასეთი ჩანახატები. თანდათან ევროპაში სპარსული ლურსმული წარწერების სულ უფრო და უფრო ვრცელი და ზუსტი ასლები მოდიოდა.

ბ) ძველი სპარსული ლურსმული ნარწერების ამოკითხვა

ამასობაში ევროპელი მეცნიერები დაინტერესდნენ ამ ნარწერებით და ზოგიერთი მათგანი შეეცადა მათ ამოკითხვასაც. გააკეთეს კიდეც რამდენიმე სწორი დასკვნა. დაკვირვებამ მეცნიერთ უჩვენა, რომ სპარსეთის ტერიტორიაზე არსებული ლურსმული ნარწერები, მაგალითად, ზემოთ უკვე დასახელებული ბისუტუნის ნარწერა, ერთ ენაზე და ერთი დამწერლობით შედგენილ ტექსტს კი არ წარმოადგენდნენ, არამედ ტრილინგვები, ე.ი. სამენოვანი ნარწერები უნდა ყოფილიყვნენ. საქმე ის არის, რომ ამ ნარწერებში ერთმანეთისაგან მკაფიოდ გამოიყოფოდა სამი ნაწილი, სამი აბზაცი. პირველ ნაწილში გამოყენებული ლურსმული ნიშნების რაოდენობა რამდენიმე ათეულს არ აღემატებოდა, მეორე ნაწილში კი ლურსმულ ნიშნებს უკვე სხვაგვარი მოხაზულობა ჰქონდათ, თანაც ასამდე სხვადასხვა ნიშანი იყო გამოყენებული, ხოლო მესამე ნაწილში, სადაც ნიშნებს აგრეთვე თავისებური სახე ჰქონდათ, მათი რაოდენობა რამდენიმე ასეულს აღწევდა. აშკარა იყო, რომ ნარწერა შეედგინათ ლურსმულის სამი სხვადასხვა სახეობით და, საფიქრებელი იყო, სამ სხვადასხვა ენაზე. ამასთანავე, რაკი ეს ნარწერები იმყოფებოდა ძველი სპარსეთის მიწა-წყალზე, სწორად დაასკვნეს, რომ დასაწყისში უნდა ყოფილიყო ნარწერა ადგილობრივი მმართველების მშობლიურ ენაზე — სპარსულზე.

პირველ დიდ წარმატებას სპარსული ლურსმული დამწერლობის ამოკითხვის საქმეში მიაღწია ქალაქ გიოტინგენის (გერმანია) გიმნაზიის ახალგაზრდა მასწავლებელმა გეორგ გროტეფენდმა (1775-1853). იგი სწორად მიხვდა, რომ როგორც ეს დამახასიათებელია მეფეთა ნარწერებისათვის საერთოდ, ძველი სპარსეთის მეფეთა ამ ნარწერებშიც დასაწყისში უნდა ყოფილიყო მოცემული ნარწერის ავტორი მეფის დასახელება სათანადო ტიტულატურითურთ. გროტეფენდმა, რა თქმა უნდა, არ იცოდა როგორი ტიტულებით იმკობდნენ თავს სპარსეთის მეფეები იმ უხსოვარ დროს, როდესაც სპარსეთში ლურსმულ დამწერლობას იყენებდნენ, მაგრამ მან იცოდა ცოტა უფრო მოგვიანო დროის სპარსეთის მეფეთა ტიტულატურა. იგი ასე გამოიყურებოდა:

X (მეფის სახელი) — მეფე, მეფე დიდი, მეფე მეფეთა.

Y (მეფის მამის სახელი) — მეფის ძე.

გროტეფენდმა დაუშვა, რომ ლურსმულ წარწერებშიც სპარსეთის მეფეები შეიძლება ანალოგიური ტიტულატურით იმკობდნენო თავს. ასეთი მოსაზრებების წყალობით ახალგაზრდა მეცნიერმა ლურსმული წარწერების ამოსაკითხად მეტად მნიშვნელოვანი საყრდენი მოიპოვა. როგორც მოტანილი ნიმუშიდან ჩანს, სამეფო ტიტულატურაში ყველაზე ხშირად მეორდება სიტყვა „მეფე“. ამრიგად, თუ გროტეფენდის

წინასწარი მოსაზრებები ჭეშმარიტი იყო, ლურსმული წარწერების დასაწყისში ნიშნების ის ჯგუფი, რომელიც ყველაზე ხშირად მეორდებოდა, უნდა ყოფილიყო სიტყვა „მეფის“ დანერილობა. მართალია, ამ დროისათვის უცნობი იყო ნიშანდობლივ ძველი სპარსული ენა, მაგრამ შეიძლებოდა სპარსულ ენაზე შედგენილი უძველესი ძეგლების (მაგალითად, ძველი სპარსელების უძველესი რელიგიური წიგნის — ავესტას და სხვ.) მიხედვით იმის დაახლოებით დადგენა, თუ როგორ უნდა გამოთქმულიყო სიტყვა „მეფე“ ძველ სპარსულ წარწერებში. ამის შემდეგ მკვლევარს „მეფის“ აღმნიშვნელ სპარსულ სიტყვაში შემავალი ბგერები უნდა დაეკავშირებინა ლურსმული ნიშნების იმ ჯგუფში შემავალ ნიშნებთან, რომელიც სიტყვა „მეფეს“ გადმოსცემდა. ამ გზით გროტეფენდმა მართლაც შეძლო ძველი სპარსული ლურსმული დამწერლობის რიგი ნიშნების მნიშვნელობათა სწორად განსაზღვრა. ამას გარდა, აქვე მან ყურადღება მიაქცია კიდევ ერთ საინტერესო გარემოებას. მის ხელთ აღმოჩნდა ორი წარწერის ასლი, რომელთა დასაწყისიდან (სადაც, როგორც გაირკვა, მეფის დასახელება იყო ტიტულატურით) ჩანდა, რომ აქ მამა-შვილის წარწერებთან უნდა გვეკონოდა საქმე, რადგანაც მეფე, რომელიც ერთ ამ წარწერაში გვევლინებოდა როგორც წარწერის შემდგენელი, მეორე წარწერაში დასახელებული იყო როგორც წარწერის ავტორი მეფის მამა. მაგრამ ყველაზე უფრო საინტერესო ის იყო, რომ თავის წარწერაში ეს მამა-მეფე თავისი მამის შესახებ არ ამბობდა, რომ იგი მეფე იყო. ასე, თუ შვილ-მეფეს X-ით აღვნიშნავთ, X-ის მამას — Y-ით, ხოლო ამ უკანასკნელის მამას — Z-ით, ამ ორი წარწერის დასაწყისი შემდეგნაირ სახეს მიიღებს:

1) X-მეფე, მეფე დიდი, მეფე მეფეთა, Y-მეფის ძე.

2) Y-მეფე, მეფე დიდი, მეფე მეფეთა, Z-ის ძე.

ამრიგად, გროტეფენდისათვის აშკარა იყო, რომ მის წინ არის ძველი სპარსეთის ორი მეფე (მამა-შვილი), რომელთაგან მამის მამა მეფე არ ყოფილა, ასე რომ, მამა-მეფე დინასტიის დამწყები ყოფილა.

ძველი სპარსეთის შესახებ ბევრი რამ აქვთ ნათქვამი ძველ ბერძენ ისტორიკოსებს (ჰეროდოტესა და სხვებს). მათი ნაწარმოებებიდან გროტეფენდისათვის ცნობილი იყო, რომ ძველი სპარსეთის მეფეთა შორის არსებობდა ორი ისეთი წყვილი, სადაც მამა-მეფე დინასტიის დამწყები იყო. ასეთები იყვნენ აქემენიანთა დინასტიის ფუძემდებელი სპარსეთში მეფე კიროსი (559-529) და მისი ვაჟი კამბიზი (529-522), ერთი მხრივ, და დარიოს მეფე (521-486) და მისი ვაჟი ქსერქსე (486-465), მეორე მხრივ. გროტეფენდს უნდა ამოერჩია, ამ წყვილთაგან რომელი იყო მოხსენიებული მის განკარგულებაში მყოფ წარწერებში. პირველი წყვილი (კიროსი და კამბიზი) გამოსარიცხი აღმოჩნდა, რადგანაც წარწერათა სათანადო ადგილებში მამა-შვილი მეფეების სახელები სხვადასხვა ნიშნით იწყებოდა; ეს კი არ გვექნებოდა, აქ რომ კიროსი და კამბიზი ყოფილიყვნენ ნაგულისხმევი. მათი სახელები ხომ ერთი და იგივე ბგერით იწყება. ამიტომ, გროტეფენდმა დაასკვნა, რომ მის ხელთ მყოფი წარწერებიდან ერთი ეკუთვნის დარიოსს, ხოლო მეორე — მის ვაჟს, ქსერქსეს. ასეთი მსჯელობით მან მართლაც სწორად ამოიცნო ის ადგილები, სადაც ეწერა სახელები „დარიოსი“ და „ქსერქსე“. ამრიგად, მას მიეცა დამატებითი შესაძლებლობა დაედგინა კიდევ რამდენიმე ნიშნის ბგერითი მნიშვნელობა. მაგრამ გროტეფენდმა მაინც ვერ შეძლო ძველი სპარსული ლურსმული დამწერლობის ყველა ნიშნის ამოცნობა. მისი სისტემის გამოყენებით, 1836 წელს ეს შეძლო ბიურნუფმა.

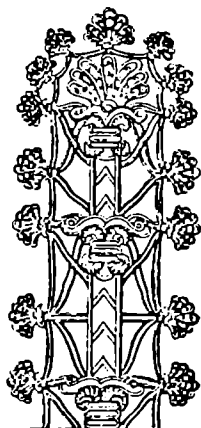
ძველი სპარსული ლურსმული დამწერლობა სავსებით დამოუკიდებლად ამოიკითხა აგრეთვე ჰენრი რაულინსონმა. იგი ინგლისელი ოფიცერი იყო და სპარსეთში არმიაში მსახურობდა. აქ რაულინსონი დაინტერესდა ლურსმული წარწერებით, კერძოდ, წლების განმავლობაში, ხშირად თოკით ჩამოკიდული, იგი ინერდა მიუვალ

ბისუტუნის კლდეზე ამოკვეთილ დარიოს მეფის დიდ სამეწოვან წარწერას. შემდეგში მან მის მიერ გადმოხატული ტექსტი გამოაქვეყნა კიდევ. იგი გაცემას იწვევს თავისი სიზუსტით და მკვლევარნი დღესაც ხშირად მიმართავენ დარიოსის წარწერის ამ რაულინსონისეულ პირებს. მაგრამ რაულინსონი არ დაკმაყოფილებულა მხოლოდ წარწერის პირის გადმოღებით. იგი შეეცადა აგრეთვე მის ამოკითხვას. მან არაფერი იცოდა იმ ცდების შესახებ, რომელსაც ადგილი ჰქონდა ამ მიმართულებით ევროპაში და სრულიად დამოუკიდებლად შეძლო ძველი სპარსული ლურსმული დამწერლობის გაშიფვრა.

გ) ლურსმული დამწერლობის სხვა სახეები

მაგრამ ძველი სპარსული ლურსმული დამწერლობის ამოკითხვა ჯერ კიდევ მხოლოდ პირველი სუსტი ნაბიჯი იყო საერთოდ ლურსმული დამწერლობის ამოკითხვის გზაზე. საქმე ისაა, რომ სპარსელებმა, როდესაც ძვ.წ. VI საუკუნეში ლურსმული დამწერლობა გადმოიღეს, ძალზე გაამარტივეს იგი. თუ ლურსმულში რამდენიმე ასეული ნიშანია, სპარსელებმა თავიანთ ენაზე სწრაფად გადმოიღეს სულ 4 ათეული ნიშანი. ამასთანავე, თითქმის მთლიანად უარყვეს ლურსმულისათვის დამახასიათებელი მრავალმნიშვნელობა. ძველ სპარსულში ლურსმულ დამწერლობაში ლურსმულ ნიშნებს უფრო ხშირად ერთი

გარკვეული მნიშვნელობა აქვთ. ამასთანავე, ესაა ფაქტიურად ანბანური დამწერლობა: ნიშნებს აქვთ ერთი რომელიმე ბგერის აღნიშვნის ფუნქცია, თუმცა ზოგჯერ ისინი მარცვლების აღმნიშვნელადაც იხმარებიან. ქვემოთ მოტანილი ცხრილი გვიჩვენებს, თუ რა მნიშვნელობით იხმარება ესა თუ ის ლურსმული ნიშანი ძველ სპარსულ დამწერლობაში.

აქვე შეიძლება შევნიშნოთ, რომ ძველ აღმოსავლეთში ჩვენ კიდევ ერთგან ვხვდებით ლურსმული დამწერლობის საფუძველზე ანბანური დამწერლობის შექმნის შემთხვევას. ჩრდილოეთ სირიის სანაპიროზე, დღევანდელ რას-შამრაში, იმ ადგილას, სადაც ძველად იყო

შუმერი მეფე ურნამუს (ძვ. წ. 2112-2095 წწ.) მიერ დაარსებული ქალაქი ური

წარწერა ქვის ფირფიტაზე
(შუმერული ან აქადური).
ძვ. წ. XXV ს.

შუმერული წარწერა ფირფიტაზე.
ძვ. წ. XXIX ს.

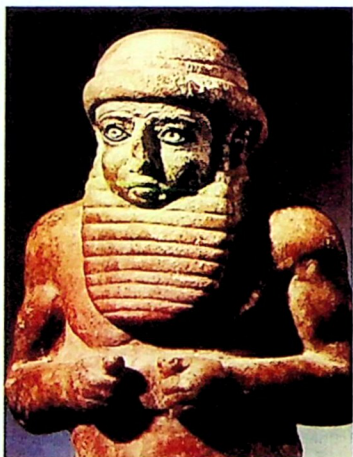
მრგვალი და ცილინდრული ბეჭდები

თიხის ფიგურის ფრაგმენტი.
ეშუნა. ძვ. წ. 2700 წ.

თიხის ჭურჭელი სუზიდან.
ძვ. წ. IV ს.

მლოცველი მბრძანებლის
ქანდაკება. ურუქი

გილგამეში, შუმერული
ქალაქ-სახელმწიფო ურუქის მეფე

სვეტზე ამოკვეთილი
ხამურაბის კანონები.
ელამელებმა ბაბილონის
დაცემის შემდეგ სუზაში
გადიტანეს და კანონთა 282
მუხლიდან 35 გაანადგურეს.

ქალღმერთ
იშტარის
გამოსახულებანი
ცილინდრული
ბეჭედი

ხამურაბი
ძვ. წ. 1792 - 1750 წწ.

ხუმბაბა. გამომწვარი თიხის
ბარელიეფი. შუმერის დაცემის
შემდგომი პერიოდი

შუმერული ცილინდრული ბეჭედი ანაბეჭდით

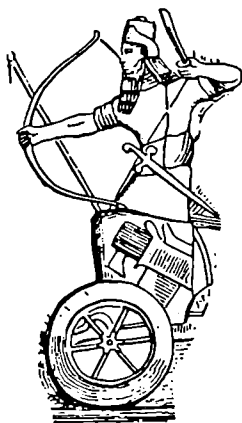
	ა		ტ, ტუ		მ, მუ
	ო		დ, და		ღ, ღა
	უ		ლ, ლი		ვ, ვა
	კ, კა		რ, რუ		ნ, ნი
	ქ, კუ		თ, თა		ს, რა
	ბ, ბა		პ, პა		რ, რუ
	გ, გუ		ბ, ბა		ლ, ლა
	ხ, ხა		ფ, ფა		ს, სა
	ჩ, ჩა		ნ, ნა		ზ, ზა
	ჯ, ჯა		ნ, ნუ		შ, შა
	ჯ, ჯი		მ, მა		სს, სსა
	ტ, ტა		მ, მი		კ, კა

ძველი სპარსული ლურსმული დამწერლობის ნიშნები

ფინიკიელთა ერთ-ერთი ქალაქი უგარიტი, 1929 წლიდან ფრანგების მიერ წარმოებული არქეოლოგიური გათხრების დროს აღმოჩნდა 30 ლურსმული ნიშნისაგან შემდგარი ანბანი. ეს დოკუმენტი ეკუთვნის ძვ.წ. II ათასწლეულის შუა ხანებს, ესე იგი, ჩვენი დროიდან დაახლოებით 3 500 წლით დაშორებულ ხანას. ჯერ-ჯერობით უგარიტული ანბანის სახით ჩვენ მსოფლიოში უძველეს ანბანურ დამწერლობასთან გვაქვს საქმე.

მაგრამ ძველი სპარსული და უგარიტული ლურსმული დამწერლობა ამ მხრივ გამოჩაღის ნარმოადგენს. საერთოდ, ლურსმული დამწერლობა, როგორც ზემოთ უკვე ვთქვით, მარცვლოვანი დამწერლობაა. ნიშნების უდიდესი ნაწილი ამა თუ იმ მარცვალს აღნიშნავს, თუმცა ხშირია ისეთი შემთხვევაც, როდესაც ესა თუ ის ნიშანი იხმარება მთელი ცნების, მთელი სიტყვის გამოსახატად.

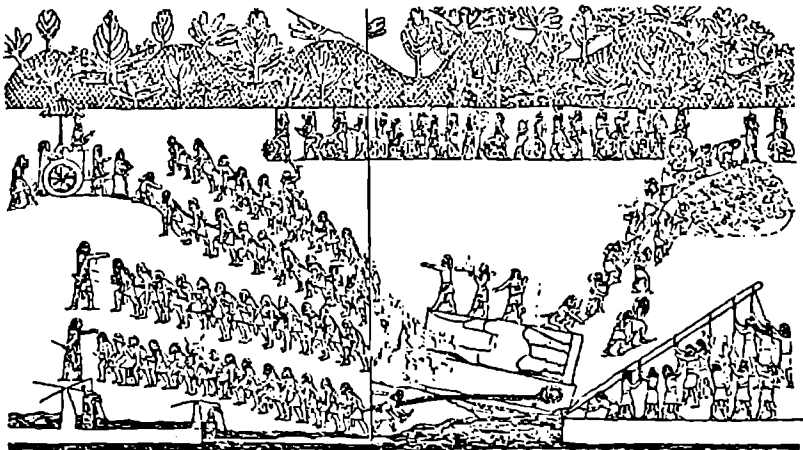
მას შემდეგ, რაც ამოკითხულ იქნა ძველი სპარსული ლურსმული დამწერლობა, მეცნიერები შეუდგნენ ლურსმული დამწერლობის სხვა სისტემების ამოკითხვას. ძველი სპარსეთის მეფეთა წარწერები, როგორც ვთქვით, ლურსმულის სამი სხვადასხვა სისტემით და სამ სხვადასხვა ენაზე იყო შედგენილი. პირველ ადგილზე იყო წარწერა ძველი სპარსული ლურსმულით ძველ სპარსულ ენაზე. ამას, როგორც გამოიკვია, მოსდევდა წინა ტექსტის თარგმანი ელამურ ენაზე. ელამი ირანის იმ ტერიტორიაზე იყო, რომელიც სპარსეთის ყურეს ეკვრის. ელამური ენა, მკვლევართა აზრით, კავკასიურ ენებთან სიახლოვეს იჩენს. ელამელებმა უკვე ძალიან ადრე, ძვ.წ. III ათასეულში, ბაბილონელებისაგან შეითვისეს ლურსმული დამწერლობა, მაგრამ იმ ძველ დროს ისინი ჯერ ისევ ბაბილონურადვე წერდნენ; მხოლოდ დიდი ხნის შემდეგ დაიწყეს მათ ამავე ლურსმულით თავის საკუთარ, ელამურ ენაზე წარწერების შედგენა. სპარსეთის სახელმწიფოს ჩამოყალიბების პერიოდში სპარსელები ელამელების — ამ უძველესი კულტურული ხალხის — უშუალო მეზობლები იყვნენ. ელამელები სპარსელებთან ერთად ერთ სახელმწიფოში გაერთიანდნენ. ამიტომაც სპარსეთის მეფეები თავის წარწერებს სპარსულთან ერთად ელამურზეც აკეთებდნენ. დაბოლოს, გამოიკვია, რომ მესამე ენა და დამწერლობა, რომელზედაც წერდნენ ძველი სპარსეთის მეფეები, წარმოადგენდა ასურულ-ბაბილონურ ენასა და ასურულ-ბაბილონურ დამწერლობას. ამ დასკვნამდე მკვლევარნი მივიდნენ, როდესაც შეუდარეს სპარსეთის მეფეთა წარწერების მესამე აბზაცის დამწერლობა შუამდინარეთში, ძველი ასურეთისა და ბაბილონეთის მიწა-წყალზე XIX ს-ის პირველ ნახევარში გაშლილი არქეოლოგიური გათხრების შედეგად აღმოჩენილი წარწერების დამწერლობას. ისინი ერთმანეთის იდენტური აღმოჩნდნენ.

დ) ასურულ-ბაბილონური ლურსმული წარწერების ამოკითხვა

ასურულ-ბაბილონურ ენაზე ნაწერი ტექსტების წაკითხვაში მეცნიერებს დაეხმარა იმ ფაქტის დადგენა, რომ ასურულ-ბაბილონური ენა სემიტური ენების ოჯახს ეკუთვნის, ახლო მონათესავეა ისეთი სემიტური ენებისა, როგორიც არის ებრაული, არაბული და სხვ. მკვლევართათვის ეს გარემოება აშკარა იყო ასურულ-ბაბილონური სახელების საფუძველზე. ძველი ბერძენი ავტორები თავიანთ ნაწარმოებებში, და აგრეთვე ბიბლია — ძველი ებრაული ისტორიულ-რელიგიური ლიტერატურის კრებული — არაერთგზის იხსენიებენ ასურეთის და ბაბილონეთის მმართველთა სახელებს, ჩამოთვლიან აქაურ დასახლებულ პუნქტებს და სხვ. ასეთი სახელების ანალიზით კი შესაძლებელია მსჯელობა იმაზე, თუ რომელ ენებს ენათესავება ამ სახელების მატარებელი ხალხის ენა.

ამრიგად, რადგანაც იცოდნენ, რომ ასურულ-ბაბილონური ენა ებრაულის, არაბულის და სხვა სემიტური ენების მონათესავეა, მკვლევართ საშუალება მიეცათ ასურულ-ბაბილონურის ამოსაკითხად მისი მონათესავე ენების მასალა მოეშველიებინათ. ამ გზით, მართლაც, ძალიან სწრაფად წავიდა წინ ასურულ-

მეომრების მიერ მდინარის გადალახვის სცენა. ნინეფია.
ძვ. წ. VIII-VII სს. ბრიტანეთის მუზეუმი, ლონდონი.

ბაბილონური ლურსმული დამწერლობისა და ასურულ-ბაბილო-
 ნურ ენაზე ნაწერი ტექსტების ამოკითხვის საქმე. ევროპაში ახლა
 უკვე არა ერთი მეცნიერი გაჩნდა, რომელიც აცხადებდა, რომ იგი
 ასურულ-ბაბილონურ ლურსმულ ტექსტებს კითხულობდა. მაგ-
 რამ სამეცნიერო საზოგადოება ჯერ კიდევ ეჭვის თვალით უც-
 ქერდა მათ. ბევრს არ სჯეროდა, რომ ისინი სწორად კითხულობ-
 დნენ ამ საოცარი და რთული დამწერლობით შედგენილ უხსოვა-
 რი დროის მმართველთა წარწერებს. ბოლოს, „ინგლისის სააზიო
 საზოგადოებამ“ მოინდომა ამ გარემოების შემოწმება. „საზოგა-
 დოების“ მესვეურებმა გადააღებინეს პირები ახლად აღმოჩენი-
 ლი დიდი ქვის პრიზმაზე ამოკვეთილი ლურსმული წარწერისა და
 1857 წელს, გარკვეული ვადით, ერთდროულად გადასცეს ეს
 ასლები ოთხ მეცნიერს, რომელნიც პტერენზიას აცხადებდნენ,
 რომ ლურსმულ წარწერებს კითხულობდნენ. ესენი იყვნენ ჰინ-
 კსი, ტალბოტი, ოპერტი და ჩვენს მიერ ზემოთ უკვე მოხსენიე-
 ბული რაულინსონი. მათ ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად
 უნდა წაეკითხათ ტექსტი და წარედგინათ თავისი მუშაობის
 შედეგი „სააზიო საზოგადოებისათვის“. გავიდა დანიშნული დრო
 და ოთხივემ წარმოადგინა თავ-თავისი წაკითხვა. როდესაც წარ-
 მოდგენილი მასალა ერთმანეთს შეუდარეს, აღმოჩნდა, რომ ძი-
 რითადად ოთხივე სპეციალისტი ერთნაირად კითხულობდა
 მიცემულ ტექსტს. ამის მიხედვით დაასკვნეს, რომ, ჩანს, არც ისე
 ცუდადაა საქმე, როგორც ზოგი სკეპტიკოსი ფიქრობდა —
 თითქოს თითოეული იმას კითხულობს, რაც თავში მოუვა,
 არამედ, ეტყობა, ლურსმულის ამოკითხვის საქმე მყარ ნიადაგ-
 ზე შემდგარაო. ბევრი მეცნიერი სწორედ ამ თარიღს — 1857 წელს
 მიიჩნევს ახალი მეცნიერების — ასირიოლოგიის შექმნის თარი-
 ლად. ვინრო მნიშვნელობით ასირიოლოგია სწავლობს ასურულ-
 ბაბილონურ ენასა და დამწერლობას, ასურეთ-ბაბილონეთის ის-
 ტორიასა და კულტურას. მაგრამ ხშირად „ასირიოლოგია“ იხ-
 მარება ფართო მნიშვნელობით. ასეთ შემთხვევაში იგი განიხილე-
 ბა მეცნიერების დარგად, რომელიც შეისწავლის ყველა იმ ძვე-
 ლი ხალხის ენას, ისტორიასა და კულტურას, რომლებიც ლურ-
 სმული დამწერლობით სარგებლობდნენ. ასე ფართოდ გაგებუ-
 ლი ასირიოლოგია, ასურულ-ბაბილონელებს გარდა, სწავლობს
 აგრეთვე შუმერებს, ხეთებს, ხურიტებს, ელამელებს, ურარ-
 ტელებს, აქემენიანთა დროის (ძვ.წ. VI-IV სს.) სპარსელებს — მათ
 ენას, კულტურას, ისტორიას.

3. ლურსმული დამწერლობა შუმერებმა შექმნეს

პირველ ხანებში, როდესაც ასურულ-ბაბილონური ლურსმული წარწერების კითხვას შეუდგნენ, მეცნიერებს ეგონათ, რომ ლურსმული დამწერლობა ასურულ-ბაბილონელების მიერ იყო შექმნილი. მაგრამ უკვე ამ დამწერლობის პირველმა მკვლევრებმა პინკსმა, ოპერტმა, რაულინსონმა შენიშნეს, რომ ლურსმული დამწერლობა არაა სემიტური სისტემის ენისათვის შემოღებული და, ამიტომაც, იგი არ შეიძლება სემიტური მოდგმის ასურულ-ბაბილონელებს შეექმნათ. ამას შემდეგი გარემოება მოწმობდა: ზემოთ ჩვენ ვთქვით, რომ თავდაპირველად ლურსმულ დამწერლობას წმინდა იდეოგრაფიული ხასიათი ჰქონდა. ყველა ნიშანი აქ იდეოგრამა იყო, ესე იგი, რაიმე ცნებას, მთელ სიტყვას გამოხატავდა. შემდეგში მოხდა, რომ ამ ნიშნებმა განივითარეს მარცვლების აღნიშვნის ფუნქცია. ეს პროცესი ასე მიმდინარეობდა: ესა თუ ის ნიშანი იმ მარცვლის აღმნიშვნელი ხდებოდა, რომელიც შედიოდა იმ სიტყვაში, ეს ნიშანი რომ თავდაპირველად აღნიშნავდა. ითვალისწინებდნენ რა ლურსმული დამწერლობის ჩამოყალიბების ამ ისტორიას, ზემოდასახელებულმა მკვლევრებმა ყურადღება მიაქციეს ერთ მეტად საინტერესო გარემოებას.

ნიშანი **𒀭**, მაგალითად, როგორც იდეოგრამა (ესე იგი, ცნების აღმნიშვნელი), ნიშნავს „წყალს“. „წყალი“ ასურულ-ბაბილონურ ენაში „მუ“-დ იწოდება. მაგრამ ეს ნიშანი „მუ“ მარცვალს კი არ გადმოსცემდა, არამედ „ა“-ს. არც ასურულ-ბაბილონურის მონათესავე რომელიმე სემიტურ ენაში იწოდება წყალი „ა“-დ. ან

კიდევ, ნიშანი **𒊕** განკუთვნილია „ხელისათვის“. „ხელს“ ასურულ-ბაბილონურად „კათუ“ ჰქვია, ხოლო ეს ნიშანი „კათ“ —

მარცვლის აღმნიშვნელი როდია, არამედ „შუ“-სათვის იხმარება. „ღმერთი“ ასურულ-ბაბილონურად გამოითქმის როგორც „ილუ“,

მაგრამ „ღმერთის“ ლურსმულ ნიშანს () „ილ“ მარცვლის

მნიშვნელობა კი არ მოუპოვებია, არამედ „ან“ მარცვლისა და ა.შ. ამ გარემოებიდან მეკლევრებმა ის დასკვნა გააკეთეს, რომ, ჩანს, ლურსმული დამწერლობა რომელიღაც იმ უცნობი ხალხის შექმნილი იყო, რომლის ენაშიც „წყალს“ „მუ“ კი არ ერქვა, არამედ „ა“, „ხელი“ „კათუ“-დ კი არ გამოითქმოდა, არამედ „შუ“-დ, „ღმერთს“ „ილუ“ კი არ ეწოდებოდა, არამედ „ან“ და ა.შ. ასეთი ენა კი არ შეიძლება ყოფილიყო ასურულ-ბაბილონური, ან რომელიმე მისი მონათესავე სხვა სემიტური ენა. იგი რომელიღაც სხვა, არასემიტური ენა უნდა ყოფილიყო.

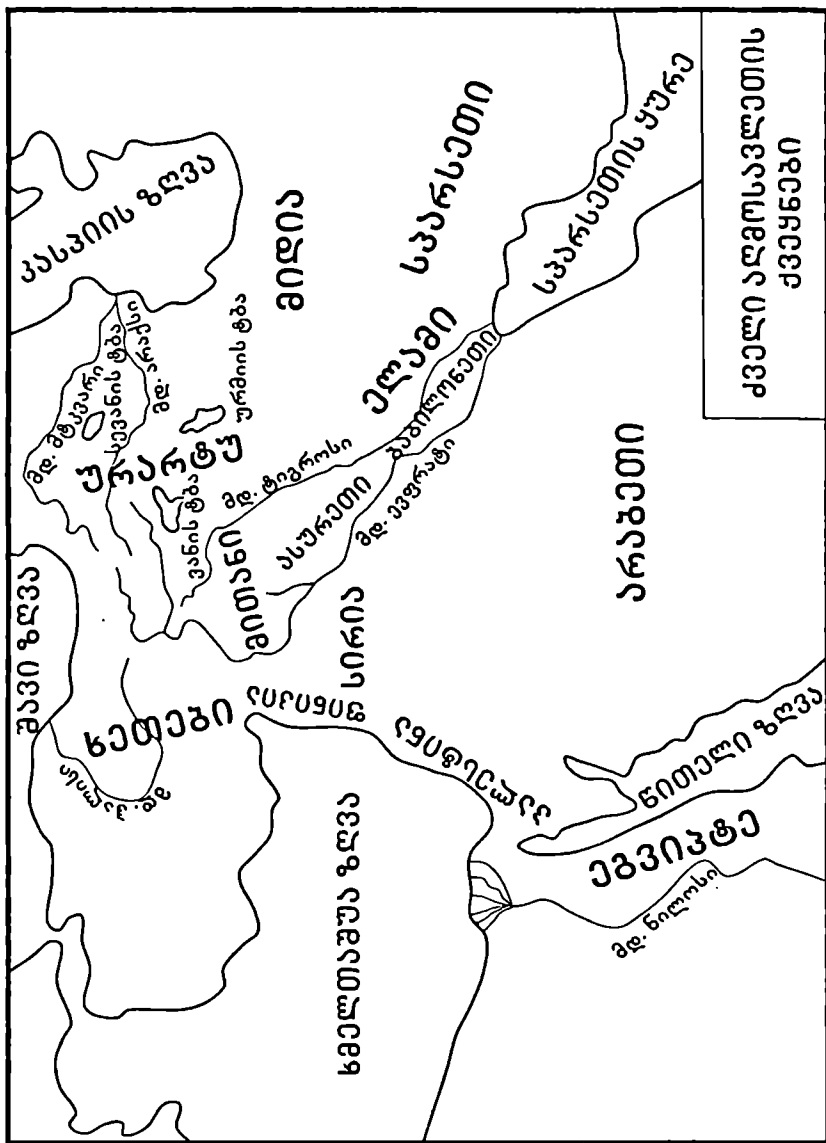
მართლაც, იმავე მეკლევრებმა მიაქციეს ყურადღება შედარებით გვიანი დროის ზოგიერთ წარწერას, სადაც ასურულ-ბაბილონურ ტექსტს თან სდევდა თარგმანი მეორე ენაზე. ამ ენას თვით ტექსტი ეძახდა „შუმერის ენას“. ირკვეოდა, რომ სწორედ ამ ენაში „ა“ წყალს ნიშნავს, „შუ“ — ხელს, „ან“ — ღმერთს და ა.შ. აქედან გასაგები ხდებოდა, თუ რატომ მოიპოვეს ამ ნიშნებმა სწორედ ამ მარცვლების აღნიშვნის ფუნქცია. ცხადი იყო, რომ ლურსმული დამწერლობის შემოქმედი სწორედ შუმერის ხალხი ყოფილა. ზოგ მეცნიერს არ სწამდა შუმერის არსებობა — ამბობდა: თუ შუმერები მართლა ცოცხალი ხალხი იყო, რატომ არ გვაქვს წარწერები მხოლოდ და მხოლოდ შუმერულ ენაზეო. მათი აზრით, „შუმერული“ ეს იმავე ასურულ-ბაბილონურის სხვაგვარი, არა გამოსათქმელად, არამედ მხოლოდ თვალისათვის განკუთვნილი დამწერლობა უნდა ყოფილიყო. ამ აზრისა იყო, მაგალითად, ფრანგი მეცნიერი ჟოზეფ ჰალევი. მაგრამ სულ მალე, 1877 წლიდან წარმოებული გათხრების დროს, შემთხვევით დაიწყო გამოჩენა თიხის ფირფიტებმა, რომლებიც შეიცავდნენ წარწერებს მხოლოდ შუმერულ ენაზე. ასე რომ, ეს დაბრკოლებაც მოიხსნა. დღეს არავის არ ეეჭვება, რომ ლურსმული დამწერლობა სწორედ შუმერებმა შექმნეს. მათი ენა დღეისათვის უკვე საკმაოდ შესწავლილია. იგი სრულიად განსხვავდება მათი მეზობლების — ასურულ-ბაბილონელების ენისაგან. ზოგი მეკლევარი ბევრ საერთოს ხედავს შუმერულსა და კავკასიურ ენებს, კერძოდ, ქართულ ენას შორის.

4. შუმერები, ბაბილონელები და ასურელები შუამდინარეთში

შუმერები სემიტი ბაბილონელებისაგან განსხვავდებოდნენ არა მარტო ენით, არამედ ფიზიკური ტიპითა და ზნე-ჩვეულებებითაც. ძვ.წ. III ათასწლეულის სახვითი ხელოვნების ძეგლებზე, რომელთაც ჩვენამდე მოაღწიეს, ისინი მკვეთრად განირჩევიან ერთმანეთისგან. ტანისამოსსაც კი სხვადასხვაგვარს ატარებდნენ. სემიტი ბაბილონელები ატარებდნენ სამოსს, რომელიც ორსავე მხარეს ფარავდა, შუმერები კი — მხოლოდ მარჯვენა მხარეზე გადაგდებულ მოსასხამს. შუმერები მონუმენტებზე სრულიად უთმოდ არიან გამოსახულნი — არც თავზე აქვთ თმა და არც წვერ-ულვაშს ატარებენ. სემიტი ბაბილონელებისათვის კი დამახასიათებელი იყო თავზე გრძელი დახუჭუჭებული თმისა და წვერ-ულვაშის ტარება.

სამხრეთ შუამდინარეთში უძველესი მცხოვრებლები სწორედ შუმერები იყვნენ. ძვ.წ. III ათასწლეულის პირველ ნახევარში სამხრეთ შუამდინარეთში მრავალი პატარა შუმერული სახელმწიფო არსებობდა. III ათასწლეულის შუახანებში გაძლიერდა სამხრეთ შუამდინარეთის ჩრდილოეთ ნაწილში მდებარე აქადის სახელმწიფო, რომლის მოსახლეობას ამ დროისათვის უკვე სემიტური მოდგმის ხალხი შეადგენდა. აქადის სახელმწიფოს მეთაურებმა გააერთიანეს მთელი ბაბილონეთი, ე.ი. სამხრეთ შუამდინარეთი. შემდგომში დანიინაურდა ჯერ შუმერული ქალაქი ური, ხოლო მერე — ქალაქი ბაბილონი, რომელიც მდინარე ევფრატზე მდებარეობდა. ბაბილონის მმართველმა ხამურაბიმ (1792-1750) შეძლო ქვეყნიდან უცხოელი დამპყრობლების — ელამელების განდევნა და თავისი ძალაუფლება განავრცო მთელ ბაბილონეთზე. ამ უძველეს ხანაში ბაბილონეთის ჩრდილოეთით მდებარე ქვეყანა — ასურეთი ხშირად ბაბილონელთა სახელმწიფოს მორ-

ქველი აღმოსავლეთის
ქვეყნები

ჩილებაში ექცეოდა.

აქაური მოსახლეობა

თავდაპირველად არ იყო

სემიტური, იგი ხურიტული მოდგმისა

იყო. მაგრამ უკვე ძალიან ადრე აქ, ერთი

მხრივ, სამხრეთიდან, ბაბილონეთიდან, ხოლო

მეორე მხრივ, დასავლეთიდან, სირიიდან, შემოღწე-

ვა დაიწყო სემიტურმა ელემენტმა და ადგილობრივი

მოსახლეობის სემიტიზაცია მოხდა. აქ გავრცელდა ბაბილონური

ენა, რელიგია, კულტურა. ასურელები, რომელთაც ჩვენ ვხვდე-

ბით უკვე უძველეს ხანებში, ენითა და რელიგია-კულტურით

თითქმის არ განსხვავდებიან ბაბილონელებისაგან. ისინი იმავე

ლმერთებს სცემდნენ თაყვანს, რომლებსაც ბაბილონელები.

ასეთები იყვნენ, მაგალითად, ცის ღმერთი ანუ, მინის ღმერთი

ენლილი, წყლის ღმერთი ეა, ქალაქ ბაბილონის ღვთაება მარდუ-

ქი, სიყვარულისა და ნაყოფიერების ქალღმერთი იშთარი, ომის

ღმერთი ნერგალი და სხვ. მაგრამ ასურელებთან ღვთაებათა პან-

თეონს სათავეში ედგა და უზენაეს ღმერთად განიხილებოდა ადგი-

ლობრივი ღვთაება ასური. დედაქალაქიც და თვით ქვეყანაც, ამ

ღვთაების სახელის მიხედვით, „ასურის ქალაქად“ და „ასურის

ქვეყნად“ იწოდებოდა. ძვ.წ. III ათასწლეულის დასასრულს

ასურელები იმდროინდელ მსოფლიოში დაახლოებით ისეთსავე

როლს თამაშობდნენ, როგორსაც მოგვიანებით ფინიკიელები.

მათ ხელში იყო საშუამავლო ვაჭრობა ბაბილონეთსა და მეზო-

ბელ ქვეყნებს შორის. კერძოდ, ისინი ლითონებით ღარიბ

ბაბილონს მცირე აზიიდან აწოდებდნენ ლითონს. მათ მცირე აზი-

ის შუაგულში დიდი სავაჭრო ახალშენები ჰქონდათ მოწყობილი.

ძვ.წ. 1600-1200 წლებში ბაბილონელები მეზობელ მთიელ

ხალხს — კასიტებს ჰყავდათ დაჰყრობილი. ამის შემდეგ აქ ადგი-

ლობრივი დინასტია გაბატონდა, მაგრამ მაინც ძველებური

ძლიერება მან ბაბილონეთს ველარ დაუბრუნა. სამაგიეროდ,

ძალზე გაძლიერდა ასურეთი ჯერ XIV-XII, ხოლო შემდეგ გან-

საკუთრებით IX-VII საუკუნეებში, როდესაც იგი „მსოფლიო სა-

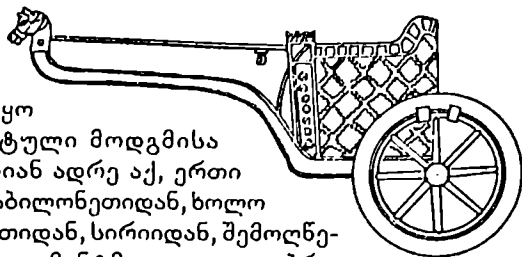
ხელმწიფო გახდა“. მან დაიპყრო ბევრი მეზობელი ქვეყანა: სი-

რია-პალესტინა, მცირე აზიის, ისტორიული სომხეთისა და ირანის

მიწა-წყლის გარკვეული ნაწილი, და ბოლოს, თვით ბაბილონეთიც

შემოიერთა. მცირე ხანს (671-650 წწ.) ასურეთის იმპერიის შემად-

გენლობაში შორეული ეგვიპტეც კი მოექცა. ძვ.წ. 605 წელს აი-

დიელებმა და ბაბილონელებმა ბოლო მოუღეს ასურეთის სახელმწიფოს. ბაბილონეთიც მალე დაემხო — 538 წელს იგი დაიპყრო სპარსეთის მეფე კიროსმა. თავისი არსებობის ამ ბოლო საუკუნეებში ასურეთისა და ბაბილონეთის მოსახლეობას შეერია ახალი სემიტური ტალღა — არამეელთა დიდი ნაკადი. ბოლოს ასურულ-ბაბილონური ენა სრულიად გამოვიდა ხმარებიდან. არამეულ ენასთან ერთად აქ არამეული დამწერლობაც გავრცელდა. ძველი ლურსმული დამწერლობა თანდათან დავიწყებას მიეცა ...

5. ასურულ-ბაბილონური წარწერების თავმოყრის ძველი და ახალი აღბილები. მეფე ასურბანიფალის „ბიბლიოთეკა“

შუამდინარეთი — ძველი ასურეთ-ბაბილონეთი — სამშენებლო მასალითა და ლითონებით ღარიბი ქვეყანა იყო. არ იყო ქვა, არ იყო ხე-ტყე, არ იყო ლითონი. ყველაფერ ამას შორეული ქვეყნებიდან უზიდებოდნენ. ტაძრებსა და სასახლეებსაც ძირითადად თიხისაგან აშენებდნენ. ამიტომაც, რომ ისინი ხშირად ინგრეოდა და რესტავრაციას საჭიროებდა. აქაური მმართველების სამშენებლო წარწერები უფრო ხშირად არა ახლის აშენებაზე, არამედ ძველი ტაძარ-სასახლეების აღდგენაზე მოგვითხრობენ. ბუნებრივია, რომ თიხით ესოდენ მდიდარ სამყაროში ძირითად საწარმო მასალადაც თიხა იქცა. წერდნენ თიხის ნედლ ფირფიტებზე, რომლებსაც შემდეგ აშრობდნენ. მალევე შემოიღეს თიხის გამონვის ხერხი. ასეთი გამომწვარი თიხის ფირფიტები ძალზე გამძლეა. თუ არა მექანიკური დაზიანება, სხვა რამ მათ დიდ ზიანს ვერ აყენებს. ამიტომ ზოგჯერ ამ 4—5 ათასი წლის წინათ წანერი ტექსტი ჩვენამდე მოღწეულ ფირფიტაზე თითქმის ისევე კარგად იკითხება, როგორც იკითხებოდა მაშინ, როცა ამ ფირფიტაზე ეს ტექსტი დაიწერა.

დროთა განმავლობაში ბევრი ნაგებობა დაინგრა და ნანგრევებს შორის მოიყოლა მრავალი წარწერიანი ფირფიტა, ზოგჯერ მთელი არქივები. ასურეთის ერთ-ერთმა უკანასკნელმა მეფემ ასურბანიფალმა (668-633), მაგალითად, თავის დედაქალაქ ნინე-ვიაში მთელი ბიბლიოთეკა შექმნა. ამბობენ, ამის სურვილი მას მისმა აღზრდა-განათლებამ აღუძრაო. ასურეთის სამხედრო სახელმწიფოში არა მარტო მეფეები, არამედ ყოველი თავისუფალი მამაკაცი პატარაობიდანვე მეომრად იზრდებოდა. სწავლა-გა-

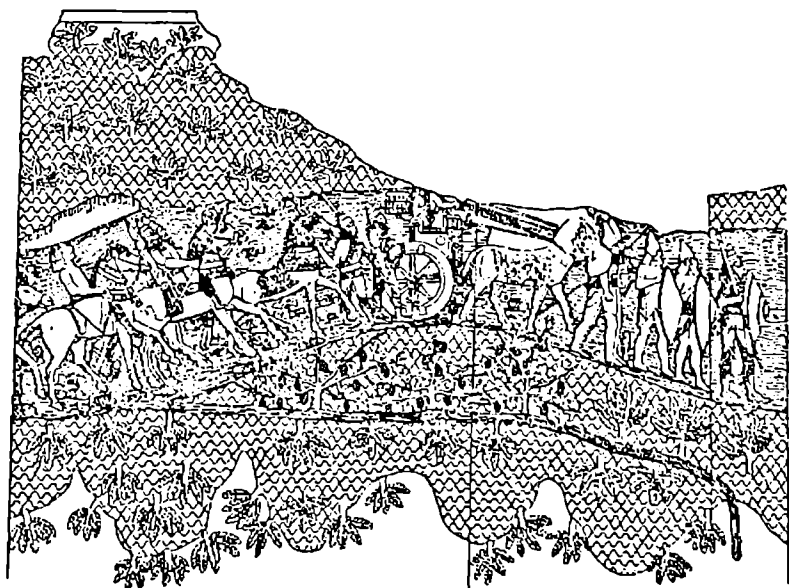

ნათლების მატარებელი იმ დროს უმთავრესად ქურუმები იყვნენ. ასურბანიფალი მეფე ასარქადონის უმცროსი შვილი იყო, მამითაც და დედითაც ასურელი. ასარქადონს ტახტის მემკვიდრედ გამიზნული ჰყავდა თავისი უფროსი ვაჟი შამაშშუმუქინი, რომელიც მას ბაბილონელ ქალთან შეეძინა. უმცროსს — ასურბანიფალს იგი ქურუმად ამზადებდა და საამისოდ საჭირო სწავლა-განათლებაც მიაღებინა. ამ დროს დიდი დაპირისპირება იყო ასურელ მხედრობასა და ბაბილონის სავაჭრო და საეკლესიო დიდკაცობას შორის. ბრძოლა ხშირად ძალიან სასტიკ სახეს იღებდა. ასარქადონის მამამ, მეფე სინაქერიბმა, წინააღმდეგობის ეს კერა რომ საბოლოოდ მოესპო, 689 წელს მთლიანად დაანგრევინა იმდროინდელი მსოფლიოს სავაჭრო ცენტრი — ქალაქი ბაბილონი, ნანგრევებზე კი ევფრატის წყალი მიუშვა. მაგრამ მისი მემკვიდრე ასარქადონი იძულებული შეიქნა დათმობაზე წასულიყო და ქალაქი ბაბილონი აღედგინა. ბაბილონი მის დროს უფრო გრანდიოზული და შესანიშნავი გახდა. ასურელთა არმიას ემინოდა, ნახევრადბაბილონელი შამაშშუმუქინი მამის ბაბილონო-ფილურ საქმიანობას განაგრძობს და არმიას შეავიწროვებსო. ამიტომ, როდესაც ასარქადონი გარდაიცვალა, არმიამ მეფედ დასვა არა შამაშშუმუქინი, არამედ ასურბანიფალი. მაგრამ ძალთა თანაფარდობა ამ დროს ჯერ კიდევ ისეთი იყო, რომ შამაშშუმუქინის სრული მოცილება ვერ შეძლეს და ის ბაბილონის მმართველად განაწესეს. ნახევარძმათა შორის ურთიერთობა მალე გამწვავდა. ასურბანიფალის ჯარები შეიჭრნენ ბაბილონში და ალყა შემოარტყეს სასახლეს, სადაც შამაშშუმუქინი იმყოფებოდა. ამ უკანასკნელმა, ცოცხლად რომ ხელში არ ჩავარდნოდა თავის ნახევარძმას, ცეცხლი წაუკიდა სასახლეს და თვითონაც ამ ცეცხლში ჰპოვა აღსასრული.

ამრიგად, ასურბანიფალი დიდი სამხედრო სახელმწიფოს მმართველი გახდა. მაგრამ ქურუმობისათვის მის მზადებას უკვალოდ არ ჩაუვლია. მან მოინდომა შეექმნა დიდი „ბიბლიოთეკა“ და შექმნა კიდევ იგი. ეს „ნიგნთსაცავი“ ცნობილია „ასურბანიფალის ბიბლიოთეკის“ სახელწოდებით. ასურეთისა და

ბაბილონის ყველა მთავარ ქალაქში მეფემ დაგზავნა მწერლების მთელი არმია. ისინი მოედნენ ძველი ფირფიტების არქივებს, არჩევდნენ ყველაზე საინტერესო და საყურადღებო წარწერებს, აკეთებდნენ მათ ასლებს და მიჰქონდათ „ბიბლიოთეკაში“. ასე დაგროვდა ათეულათასობით თიხის ფირფიტა, რომლებიც შეიცავდნენ იმდროინდელი ქმნილებების გვერდით ძველი დროის ტექსტების პირებსაც.

მალე ამის შემდეგ მტრებმა გაანადგურეს ასურეთი, აიღეს მისი დედაქალაქი ნინეფია, დაინგრა და დაინვა ასურბანიფალის სასახლეც, სადაც მისი დიდებული „ბიბლიოთეკა“ იყო მოთავსებული. ნანგრევებმა ქვეშ მოიყოლა ბიბლიოთეკის მთელი საგანძური, რომლისთვისაც იმ დროს არავის ეცალა. მაგრამ ცეცხლმა ვერაფერი დააკლო ფირფიტებს. ნანგრევებიც მალე მიწამ დაფარა. მიწის ქვეშ მთელი 2 500-ზე მეტი წლის მანძილზე უძრავად ენყო ათეულათასობით ფირფიტა. 1849-51 წლებში ბრიტანეთის მუზეუმის ხარჯით წარმოებული გათხრების დროს აღმოჩნდა ეს დიდებული ბიბლიოთეკა და მისი ფონდი — 30 000-ზე მეტი

მეფის მიერ მდინარის გადალახვის სცენა. ნინეფია.
ძვ. წ. VIII-VII სს. ბრიტანეთის მუზეუმი, ლონდონი.

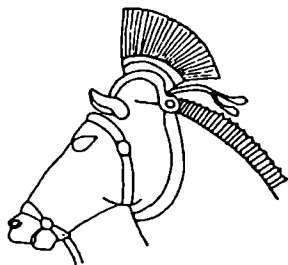

ლურსმულით ნაწერი ფირფიტა — ბრიტანეთის მუზეუმის საგანძურში შევიდა. აქ, მუზეუმში, მათ უფრო მეტი საფრთხე გაუჩნდათ; დროთა განმავლობაში ფირფიტებმა სხვადასხვა მარილების კრისტალები გაიკეთეს და ტექსტს გაბუნდოვნება-ნაშლის საფრთხე დაემუქრა. დიდხანს ეძიებდნენ საშუალებას, რომ ამ საფრთხისაგან გადაერჩინათ ფირფიტები. მარტო ბრი-

ტანეთის მუზეუმში ხომ 120 ათასზე მეტი ასეთი ფირფიტაა. ბევრი მათგანი ჯერ კიდევ გამოუქვეყნებელია. ჩატარებული ცდების შედეგად დაადგინეს, რომ დიდ ტემპერატურაზე მარილები ქრება. 1958 წელს ბრიტანეთის მუზეუმში მე ვნახე სპეციალური ლუმელი, სადაც ათავსებენ ამგვარ ფირფიტებს ტემპერატურის სხვადასხვა რეჟიმის ქვეშ. პირველ დღე-ღამეში ტემპერატურა აქ 120° -ს უდრის, მომდევნო 6 საათის განმავლობაში კი იგი 700° -მდე აჭყავთ. შემდეგ ნელ-ნელა აციებენ, დიდი ხნით წყალში დებენ მათ და, ბოლოს, აშრობენ. ამრიგად, თვეში 500 ფირფიტის „გაჯანსაღებას“ აღწევენ. მე მითხრეს, რომ ეს საქმე ახალი დაწყებულია და 15 წელი მაინც მოუნდება, რათა მუზეუმის თიხის ფირფიტების მთელმა კოლექციამ ეს პროცედურა გაიაროს.

ბრიტანეთის მუზეუმის გარდა, ასურულ-ბაბილონური წარწერები დიდი რაოდენობით მოიპოვება პარიზში ლუვრის მუზეუმში, ბერლინის „წინააზიის მუზეუმში“ და ბევრ სხვა მუზეუმში. რუსეთში ასურულ-ბაბილონური წარწერების საკმაოდ დიდი კოლექცია გააჩნია პეტერბურგის ერმიტაჟსა და მოსკოვის უშკინის სახელობის სახვითი ხელოვნების მუზეუმს. საქართველოს მუზეუმს მოეპოვება ასურული ბარელიეფების ასლების კოლექცია სათანადო ლურსმული წარწერებითურთ. ერთი ბაბილონური წარწერაცაა მოხვედრილი ჩვენს მუზეუმში. მე ის გამოვაქვეყნე „საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბეში“ 1957 წელს. ესაა დიდი ზომის აგური, რომელზეც ამოკვეთილია ბაბილონეთის ერთ-ერთი უკანასკნელი მეფის ნაბუქოდონოსორის (604-562) ლურსმული წარწერა. ნაბუქოდონოსორ მეფე ცნობილია ინტენსიური სამშენებლო საქმიანობით. ბაბილონს მან თავდაცვის ნაგებობის მთელი რკალი შე-

მოარტყა, რათა დაეცვა იგი ჩრდილოეთიდან მიდიელთა თავდასხმისგან. დიდ მშენებლობას აწარმოებდა იგი თვით ქალაქ ბაბილონშიც — აგებდა სახლებს, სასახლეებს, ტაძრებს და სხვ. მან თავისი საყვარელი ცოლის — მიდიელი ქალის — გასართობად გააშენა ბაღები, რომლებსაც ძველი ბერძნები სამყაროს სამშენებლო ხელოვნების „შვიდ სასწაულს“ შორის იხსენიებდნენ. აგურისაგან აგებულ

თაღებზე დაყრილი იყო ნოყიერი მიწის სქელი ფენა და დარგული იყო ხეები, ბუჩქები, ყვავილები. მონები განუწყვეტლივ ტუმბავდნენ მდინარე ევფრატიდან წყალს ამ ბაღების მოსარწყავად. ნაბუქოდონოსორის ბევრი წარწერა მოგვითხრობს მის ამ სამშენებლო საქმიანობის შესახებ. არაერთგზის ვხვდებით აგრეთვე მოკლე წარწერებს აგურებზე, სადაც აღნიშნულია ნაბუქოდონოსორის სახელი და მამის სახელი მოკლე ტიტულატურითურთ. სწორედ ამგვარია წარწერა, რომელიც საქართველოს მუზეუმში დაცულ აგურზეა ამოჭრილი. აქ ნათქვამია: „ნაბუქოდონოსორი, მეფე ბაბილონისა, მარდუქისა და ნაბუს ტაძრებზე მზრუნველი, პირველი შვილი ნაბუფალასარისა, ბაბილონის მეფისა“. 1905 წელს ეს წარწერა საქართველოს მუზეუმს საჩუქრად მიუღია ბორის შელკოვნიკოვისაგან, ბეირუთში რუსეთის ვიცე-კონსულისაგან.

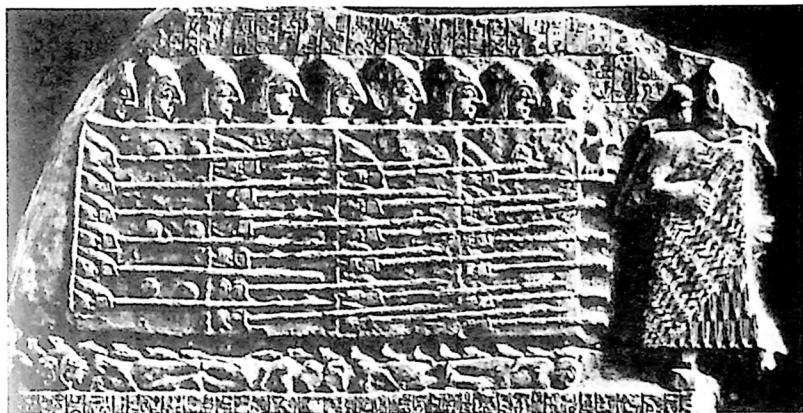

6. ასურულ-ბაბილონური ლურსმული წარწერები

ძალზე მრავალფეროვანია ასურეთ-ბაბილონეთიდან მოღწეული წერილობითი ძეგლები. რას არ შევხვდებით ამ ფირფიტებზე! ბევრია სატაძრო და სამეფო მეურნეობათა ანგარიშები, მინისა და სხვა ქონების ყიდვა-გაყიდვის, გაქირავებისა და სხვა ხასიათის დოკუმენტები. ისინი ძვირფას წყაროს წარმოადგენენ ამ საზოგადოების სოციალურ-ეკონომიური ისტორიის შესასწავლად. უამრავია ოფიციალური და კერძო წერილები, სამართლის ძეგლები, საისტორიო წარწერები, რომლებიც აქაურ მმართველთა მიერ წარმოებული ომებისა და აღმშენებლობათა შესახებ მოგვითხრობენ, რელიგიურ-მითოლოგიური და ლიტერატურული ძეგლები და სხვ.

ა) საისტორიო წარწერები

წმინდა საისტორიო ძეგლები უფრო მეტად ასურეთიდანაა ჩვენამდე მოღწეული. ბაბილონეთიდან ჩვენ გვაქვს შედარებით პატარა საისტორიო წარწერები, ისიც ხშირად ჩართული სხვა ხასიათის ტექსტებში. ასურეთის მეფეებმა კი ვრცელი მატრიანეები დაგვიტოვეს, სადაც თანმიმდევრობით, მეფობის წლების მიხედვით, მოგვითხრობენ მათ მიერ წარმოებული მრავალრიცხოვან ომებზე და ზოგჯერ, ნადირობის დროს მოპოვებულ წარმატებებზეც. ეს წარწერები ერთნაირი აგებულებისაა. მეფე აქ ჯერ თავის თავს გვაცნობს -- იხსენიებს თავის ათასობით სხვადასხვა განმადიდებელ ეპითეტს, გვაცნობს თავის გენეალოგიასაც -- ასახელებს მრავალრიცხოვან წინაპრებს. აქვე ზოგჯერ ღმერთებისადმი ლოცვაცაა ჩართული. შემდეგ იწყება უკვე ამ-

შუმერი მეომრები. ქ. ლაგაშის ნანგრევებში ნაპოვნი ბარელიეფის დეტალი

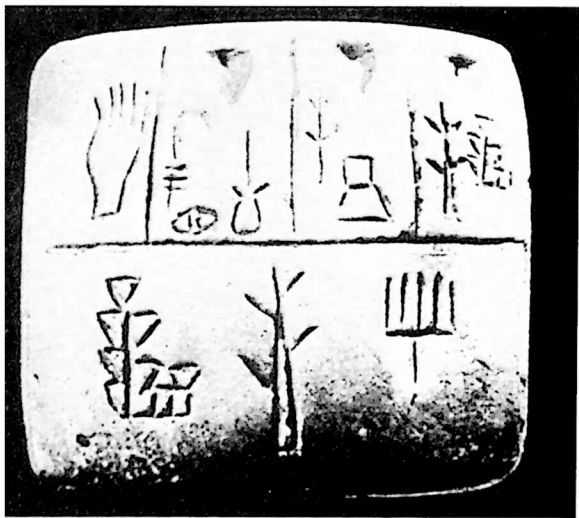
შუმერი მეომრები.
ლაგაში

ლაგაშის მეფე
გუდეა.
სამოსზე
გამოსახულია
მეფის
საქეპარი
ლურსმული
წარწერა

გილგამეშის გამოსახულება ხარსა და ჩიტთან ერთად.
ქვის სამსხვერპლო ჭურჭელი

შუმერული წარწერა. ძვ. წ. დაახლ. 3000 წ.

შუმერულ ქალაქ ლაგაშის მმართველ ურნაშეს (ძვ. წ. XXVI ს.)
და მისი ოჯახის წევრთა გამოსახულება წარწერებითურთ.

შუმერული წარწერა

შუმერული ქანდაკება. მარი.
ალებასტრი, ძვ. წ. დაახლ. 2400 წ.

უფლისწული დი-უტუს ქანდაკება.
ურუქი, ძვ. წ. დაახლ. 2400 წ.

სარგონ აქადელი. ბრინჯაო.
ნინევეა, ძვ. წ. 2250 წ.

ხარის გამოსახულებიანი
მუსიკალური საკრავი ქ. ურის
სამეფო სამარხიდან. ოქრო და
ნახევრადძვირფასი ქვები

მეფე იკუმამაგანის ქანდაკება.
ნინიზაზას ტაძარი. ძვ. წ. 2400 წ.

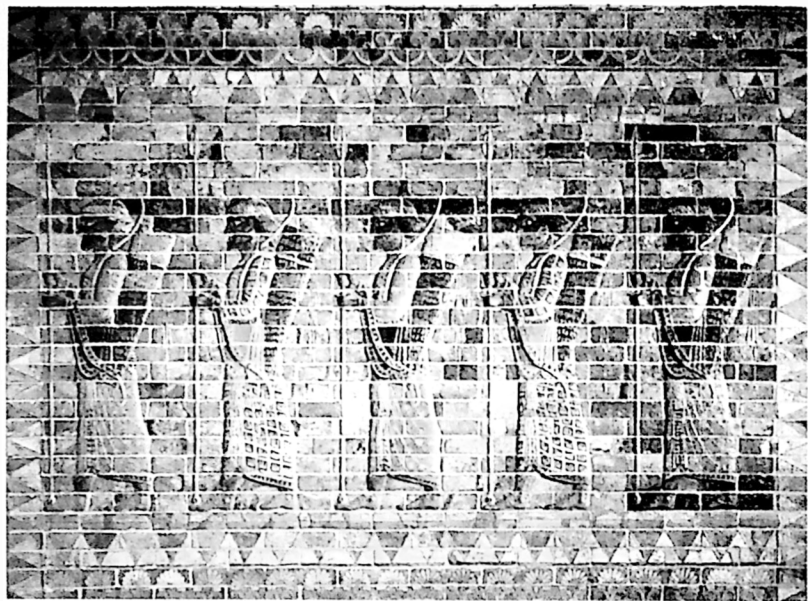
ელამის დედოფალ
ნაპირასუს ქანდაკება.
სუზა, ძვ. წ. XIII ს.

ოქროს თასი. ზასანლუ.
ძვ. წ. XIII-XII სს.

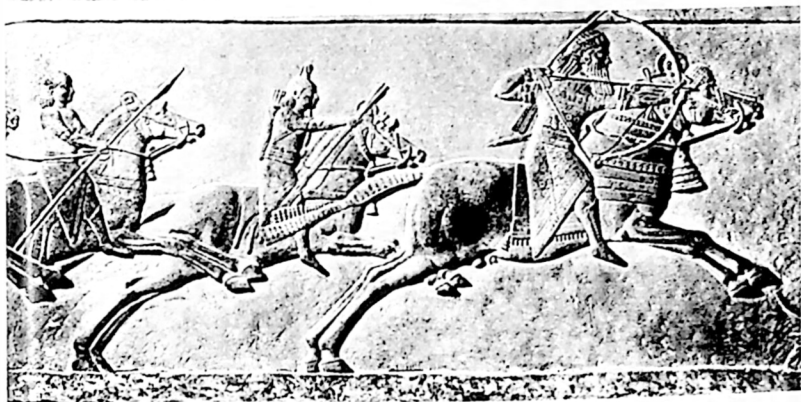
ბარელიეფი და დარიოს I-ის ლურსმული წარწერა ბისუტუნის კლდეზე

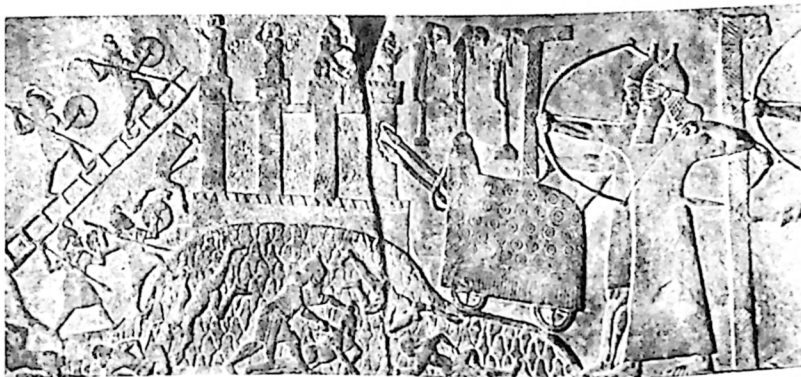
მშვილდოსნები. მოჭიკული აგურის რელიეფი
დარიოს I-ის (ძვ. წ. 522-486 წწ.) სასახლიდან. სუზა

ტიგლათფილესერ III (ძვ. წ. 745-727 წწ.) საომარ ეტლზე. ალეპატრის
ბარელიეფი კალხუს სასახლიდან. ბრიტანეთის მუზეუმი, ლონდონი

მეფე ასურბანიფალის ნადირობა. რელიეფი მეფის სასახლის კედელზე.
ნინეფია. ძვ. წ. VII ს.

ასურეთის მეფე ტიგლათფილესერ III (ძვ. წ. 745-727 წწ.) უტევს
მონინალმდევის ქალაქის კედლებს. ნირმუდი

მეფე ასურბანიფალი (ძვ. წ. 668 - 630 წწ.)

ბის გადმოცემა: საომარი ექსპედიცია თუ აღმშენებლობა, ბოლოში კი მოცემულია წარწერის პატივისმცემლის დალოცვისა და შეურაცხყოფელის წყევლის ფორმულები. ყველაფერი ეს უცვლელი ფორმულებით არის გადმოცემული; ერთი და იგივე გამოთქმები მეორდება ასურეთის მეფეთა წარწერებში საუკუნეების მანძილზე.

სანიმუშოდ შეიძლება მოვიტანოთ ნანყვეტი ასურეთის ერთ-ერთი უძლიერესი მეფის ტიგლათფილესერ I-ის წარწერიდან, სადაც იგი მოგვითხრობს ჩრდილოეთის ტომთა წინააღმდეგ ბრძოლის შესახებ. ესაა სწორედ ის „წარწერა პრიზმაზე“, რომელიც 1857 წელს წასაკითხად გადასცა ინგლისის „სააზიო საზოგადოებაში“ ოთხ მკვლევარს — ჰინკსს, ტალბოტს, ოპერტსა და რაულინსონს. და, რადგანაც ოთხივემ დაახლოებით ერთგვარი წაკითხვა წარმოადგინა, ეს თარიღი ლურსმული დამწერლობის შემსწავლელი მეცნიერების — ასირიოლოგიის დაბადების წლად იქნა მიჩნეული.

ტიგლათფილესერ I-ის (1115-1077) ზემოხსენებულ წარწერაში ლაპარაკია ასურელთა გალაშქრებაზე „ნაირის ქვეყნების“ წინააღმდეგ. ასურელები „ნაირის“ ეძახდნენ მათი ქვეყნის ჩრდილოეთით მდებარე ვრცელ მიწა-წყალს. წარწერა ჩვენთვის საინტერესოა იმ მხრივაც, რომ, როგორც ირკვევა, ამ დროს ნაირის ამ ვრცელ მხარეში ყველაზე ძლიერი ერთეული ყოფილა დაიაენი. ამ ქვეყნის სახელი, მეცნიერთა აზრით, შემონახულია ისტორიული საქართველოს ერთ-ერთი ოლქის — ტაოს სახელწოდებაში. ამრიგად, ისტორიული ტაოს ტერიტორიაზე ამ დროს, ჩანს, ძლიერი გაერთიანება არსებულა. მის სათავეში მდგომი პირი — ბელადი (წარწერა მას „მეფეს“ ეძახის), სახელად სიენი, ნაირის ვრცელ ტერიტორიაზე მცხოვრებ ტომთა გაერთიანებაში ყველაზე უფრო თვალსაჩინო ფიგურად გვევლინება; ეტყობა, მისი გაერთიანება ყველაზე ძლიერი იყო ნაირის ტომთა შორის. თავის წარწერაში ტიგლათფილესერ I ამ ლაშქრობის შესახებ ასე წერს: „იმ დროს, ღვთაება ასურის, ჩემი მეუფის, დიადი ძალით, მამაცი ღვთაება შამაშის ერთგული წყალობით, დიად ღვთაებათა შემწეობით, (მე, ტიგლათფილესერი), რომელიც სამყაროს ოთხივე მხარეზე სამართლიანად ვმბრძანებლობ, რომელსაც არა ჰყავს მძლეველი ომში (და) ტოლი ბრძოლაში, შორეულ მეფეთა ქვეყნებისაკენ, რომელნიც ზემო ზღვის ნაპირას (ცხოვრობენ) (და) რომელთაც არ იცოდნენ (თუ რა არის) მორჩილება, ღვთაება

ასურმა, მეუფემ, გამგზავნა. გავემართე გაუვალი გზებითა და მძიმე გადასასვლელებით, რომელთა ნიალიც არ უხილავს წინათ არც ერთ მეფეს; დახშული გზებითა და ჩაკეტილი ბილიკებით გადავლახე მთები ელამა, ამადანა, ელხიშ, შერაბელი, თარხუნა, თირქახული, ქისრა, თარხანებე, ელულა, შახთარაე, შახიშარა, უბერა, მილიადრუნი, შულიანში, ნუბანაშე და შეშე — 16 უზარმაზარი მთა. კარგ ადგილას ჩემი ეტლით მივდიოდი, (ხოლო) ძნელად გასაველლებში კი ბრინჯაოს ნერაქვებით ვიკვლევდი გზას ... მთის ხეები მოვჭერი და ხიდეები გავდე ჩემი ჯარების გასაველელად. გადავედი მდინარე ევფრატზე. თუმეს, თენუბეს, თუალის, ქინდარის, უზულას, უნზამუნის, ანდიაბეს, ფილაქინის, ათურგინის, ქულიბარზინის, შინიბირნის, ხიმუას, ფაითერის, უირმის, შურურიას, აბაენის, ადაენის, ქირინის, ალბაიას, უგინას, ნაზაბიას, აბარსიუნის, დაიაენის ქვეყნების მეფეებმა, სულ ნაირის ქვეყნების 23 მეფემ, შეკრიბეს თავიანთ ქვეყნებში თავისი ეტლები და ჯარები და ბრძოლისა და ომისთვის გამოემართნენ. ჩემი თავზარდამცემი იარაღის სიშმაგით თავს დავატყდი მე მათ. ღვთაება ადადის ნიაღვრის მსგავსად აღვასრულე მათი მრავალრიცხოვანი ჯარების განადგურება. მათი მეომრების გვამები მიმოვფანტე... მთების მწვერვალებსა და მათი ქალაქების მახლობლად. მათი 120 შეჭურვილი ეტლი ბრძოლაში ხელთ ვიგდე. ნაირის ქვეყნების 60 მეფეს, მათთან ერთად, რომელნიც მათ დასახმარებლად მოვიდნენ, ჩემი შუბით ზემო ზღვამდე (შავ ზღვამდე) მივდიე. მათი დიდი ქალაქები დავიპყარ, მათი ნადავლი, მათი ქონება, მათი სარჩო-საბადებელი წამოვიღე. მათი ქალაქები ცეცხლში დავეწვი, დავარბიე, დავანგრეე, ნანგრევთა გორაკებად და ნამსხვრევებად ვაქციე (ისინი). ცხენების, ჯორების, ჯორ-ცხენების მრავალრიცხოვანი ჯოგები და მათი მინდვრების ურიცხვი პირუტყვი წამოვიყვანე. ნაირის ყველა მეფე ჩემმა ხელმა ცოცხლად დაატყვევა. ეს მეფეები შევინყაღე. მე მათ სიცოცხლე შევუნარჩუნე. ისინი, დატყვევებულნი და შებოჭილნი, შამაშ ღვთაების, ჩემი მეუფის, წინაშე გავათავისუფლე და ფიცი მსახურებისა ჩემს დიად ღვთაებათადმი დავადებინე მომავლის დღეთათვის და სამარადისოდ. (მათი) ძენი, მათი სამეფო ნაშინი, მძევლებად გამოვართვი. 1 200 ცხენი, 2 000 სული მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვი ხარკად დავადე და თავიანთ ქვეყნებში გაუშვი მე ისინი. სიენი, მეფე დაიაენის ქვეყნისა, რომელიც არ ემორჩილებოდა ღვთაება ასურს, ჩემს მეუფეს, დატყვევებული

და შებოჭილი ჩემს ქალაქ ასურში წავიყვანე (და იქ) შევინყაღე იგი. ჩემს ქალაქ ასურიდან დიად ღვთაებათა მორჩილი გავეუშვი მე იგი მორჩილებისა და სიცოცხლისათვის. ნაირის ვრცელ ქვეყნებს მთლიანად დავეუფლე და მათი ყველა მეფე ჩემს ფეხთ წინაშე დავამხე“.

ასურეთის მეფეთა მრავალრიცხოვანი საისტორიო ნარწერები, რომლებიც ამ მეფეთა ლაშქრობებზე მოგვითხრობენ, მუდამ ამდაგვარ სურათს იძლევიან. დალაშქრული მოსახლეობის დარბევა, მათი დასახლებული პუნქტების დანვა-დანგრევა, ხალხის გაჟლეტა, ნადავლის წამოღება, ტყვეებისა და მძევლების წამოყვანა, ხარკის დადება, მოსახლეობის „სამუდამოდ“ დამორჩილება და ა.შ. — აი, ამაზე მოგვითხრობენ ეს ნარწერები.

ამგვარი სურათებით სავსეა ასურეთის თითქმის ყველა მეფის მატთანე. მაგრამ დაპყრობილ-დალაშქრული მოსახლეობის მიმართ გამოჩენილი სისასტიკის აღწერაში მაინც გამოირჩევა მეფე ასურნასირფალ II-ის (884-859) ნარწერები. ამ ნარწერების მიხედვით, ეს მეფე ჩვენ წარმოგვიდგება როგორც ერთ-ერთი უსასტიკესი ხელისუფალი მსოფლიო ისტორიაში, ასურნასირფალის არ კმაყოფილდებოდა ბრძოლაში მის მიერ გაჟლეტილი მეომრების თავების კოშკებად დახვევებით, რასაც იკვეხნიან სხვა მეფეებიც; იგი არა მარტო დაპყრობილი ქვეყნების ხელისუფალთა და მოლაშქრეებს, არამედ ტყვედ ჩაცვნილ მშვიდობიან მოსახლეობასაც სასტიკად უსწორდებოდა. თავის ნარწერებში ის ხშირად იკვეხნის, რომ დაპყრობილი ქვეყნის მოსახლენი მან ცოცხლივ სარზე ჩამოაცვა, კედელში ჩაატანა, თვალები დასთხარა, თითები, ცხვირი, ან ყურები მოსჭრა, ცეცხლში დანვა (მეტადრე ახალგაზრდა ვაჟებისა და ქალების მიმართ არის ხოლმე ეს ნათქვამი). განსაკუთრებით აღსანიშნავია, რომ იგი არა მარტო დამარცხებული ქვეყნების ბელადებს, არამედ სხვა მრავალსაც ცოცხლივ ტყავს აძრობდა და მათ ტყავს ხალხის დასაშინებლად მათივე, ან ასურეთის ქალაქების კედლებზე გადაჰფენდა ხოლმე. მეფობის პირველ წელს ასურნასირფალი, მაგალითად, იმარჯვებს ვანის ტბის სამხრეთით მდებარე ხაბხის ქვეყნის ქალაქებზე. დახოცილი მეომრების თავებისაგან იგი კოშკებს ქმნის, ხოლო ამ ქალაქებს არბევს, ნეავს და ანგრევს. ქალაქ ნიშთუნის მმართველი ბუბუ ბუბას ძე, რომელმაც, ჩანს, განსაკუთრებით სასტიკი წინააღმდეგობა გაუწია ასურელებს, მას მიჰყავს თავის ქვეყანაში, ასურეთში, ცოცხალს ტყავს აძრობს და მის ტყავს

გამოფენს ასურეთის ქალაქ არბელას კედელზე. მეფობის მეორე წელს, ასევე ჩრდილოეთით ლაშქრობისას, ასურელები სასტიკად არბევენ ნირბუს ქვეყნის ქალაქ თელას, რომელმაც მათ დიდი წინააღმდეგობა გაუწია; აქ ასურელები დიდ კოცონს აჩაღებენ და მასში ტყვეებს აგდებენ და ცოცხლივ წვავენ, ზოგიერთ ტყვეს კიდევ ხელებს ან თითებს, ცხვირს ან ყურებს სჭრიან, თვალებს სთხრიან და ა.შ. ცალკე კოცონზე ცოცხლივ წვავენ ახალგაზრდა ვაჟებსა და ქალებს. მეფობის მეხუთე წელს ასურნასირფალს ძლიერ წინააღმდეგობას უწევს დირას ქვეყნის ქალაქ ფითურას მოსახლეობა. სამაგიეროდ, ქალაქის ალების შემდეგ ასურნასირფალი სასტიკად უსწორდება აქაურ მოსახლეობას — ტყვედ ჩაგდებულთა ნაწილს ცეცხლში წვავს, ხოლო ქალაქის გარშემო შვიდას სარს არჭობს და მასზედ შვიდას კაცს ჩამოაცვამს, ესე იგი, ცოცხლივ ხლეჩს და იქვე ტოვებს.

ასურელთა მიერ დაპყრობილი მხარეების მოსახლეობის მიმართ ჩადენილი ასეთი სისასტიკენი აისახა აგრეთვე სახვითი ხელოვნების ძეგლებშიც. როდესაც არქეოლოგებმა ძველ ქალაქ კალხუში გამოავლინეს ასურნასირფალ II-ის სასახლის ნაშთები, ამ სასახლის კედლებზე აღმოჩნდა რელიეფები, რომლებიც სწორედ დაპყრობილ ქვეყნებში ასურელთა მიერ ჩადენილ სისასტიკეთა გამოსახულებას იძლევიან. აქ ვხვდებით ათასგვარ სცენებს, რომლებიც ასურნასირფალის წარწერათა ილუსტრაციებს წარმოადგენდს, მათ შორის ხშირადაა მოცემული აგრეთვე ცოცხალი ადამიანისთვის ტყავის გაძრობის სცენა: ორ მეომარს ჩაუვლია ხელი მიწაზე განრთხმულ შიშველი ადამიანისთვის, ხოლო მესამე დანით ხელში მას ტყავს აძრობს.

წარწერების შესავალში ასურეთის მეფეები თავიანთ განსაზღვრულად ხშირად სწორედ მათ მიერ წარმოებულ დაპყრობათა ჩამოთვლას იძლევიან. იგივე ასურნასირფალი, მაგალითად, ასე უწოდებს თავის თავს: „ასურნასირფალი, მეფე დიდი, მეფე ძლიერი, მეფე სამყაროსი, ასურეთის მეფე; ძე თუქულთი-ნინურტასი, დიდი მეფის, სამყაროს მეფის, ასურეთის მეფის; სახელოვანი გმირი, რომელიც მიმოდის ღვთაება ასურის, თავისი მეუფის, ნებით, (მეფე), რომელსაც არ ჰყავს ტოლი (სამყაროს) ოთხივ მხარის ხელისუფალთა შორის. (მე ვარ) მეფე, რომელმაც ტიგროსის იქითა მხრიდან დაწყებული ვიდრე ლიბანის მთებამდე და დიდ ზღვამდე დაიმორჩილა მთლიანად ლაქეს ქვეყანა, სუხის ქვეყანა რაფიქუს ქვეყანამდე; რომლის ხელმაც დაიპყრო (მიწა-წყალი)

მდინარე სუბნათის სათავიდან ამ ქვეყნის გასასვლელამდე, ქირურის ქვეყნის ხეობიდან გილზანუს ქვეყნამდე, მცირე ზაბის იქითა მხრიდან ქალაქ თილ-ბარიმდე, რომელიც ზაბანის ქვეყნის მახლობლად იმყოფება, ქალაქ თილ-შააბთან დანადგარს ქალაქ თილ-შა-ზაბდანიმდე; ქალაქები ხირიმე და ხარუთუ, ქარდუნია-შის ქვეყნის ციხე-სიმაგრეები, მე შეეუერთე ჩემი ქვეყნის საზღვრებს და ნაირის ვრცელი ქვეყანა, მის შორეულ საზღვრებამდე, მორჩილებაში მოვიყვანე ...“

საომარი საქმიანობის გვერდით, ასურეთის მეფეები თავიანთ წარწერებში დიდ ადგილს უთმობდნენ სამშენებლო საქმიანობას. აი, როგორი სიტყვებით გადმოგვცემს ასურეთის ერთ-ერთი უძველესი ხელისუფალი შამში-ადად I (ძვ.წ. XVIII ს.) მის მიერ ასურეთის ერთ-ერთ ტაძარში წარმოებულ სამშენებლო (სარესტავრაციო) საქმიანობას:

„შამში-ადადი, სამყაროს მეფე, ღვთაება ასურის ტაძრის აღმშენებელი, (კაცი), რომელიც თავის ენერგიას ახმარს ტიგროსსა და ეფრატს შორის მდებარე ქვეყანას. ღვთაება ასურის ბრძანებით, რომელსაც უყვარს იგი (ე.ი. მეფე შამში-ადადი), რომელიც (ცის ღმერთმა) ანუმ და (მინის ღმერთმა) ენლილმა განკუთვნეს (ყველაზე უფრო) დიდებული (საქმისთვის) ყველა იმ მეფეთა შორის, რომლებიც აქამომდე მეფობდნენ. ღვთაება ენლილის ტაძარი, რომელიც ააგო ერიშუმმა, ილუშუმას ძემ, და რომელიც დაინგრა, ენლილის, ჩემი მეუფის ტაძარი, დიდებული სამლოცველო, კეთილი სამყოფელი, ღვთაება ენლილის, ჩემი მეუფის საცხოვრებელი, რომელიც მოწყობილი იყო ბრძენი ხუროთმოძღვრის გეგმით ჩემს ქალაქ ასურში, მე გადავხურე (კედრის ხეებით)“ და ა.შ. (ამ სტრიქონების შემდეგ მოცემულია ჩატარებული სამუშაოების აღნუსხვა).

წარწერა მთავრდება მონოდეებით შთამომავლობისადმი — პატივისცემით მოეპყრან მის ნამოღვაწარს, და წყევლით იმის მიმართ, ვინც მოინდომებს მეფის სახელის ნაშლას: „როდესაც, — ამბობს მეფე — ეს ტაძარი დაინგრევა, ვინც ჩემს ჩამომავალ მეფეთაგან აღადგენს ტაძარს, დაე, მან ზეთი წაუსვას ჩემს საძირკვლის ცილინდრს და ჩემს მემორიალურ სტელას, აკურთხოს ისინი და მოათავსოს მათსავე ადგილზე. ვინც არ წაუსვამს ზეთს ჩემს საძირკვლის ცილინდრს და მემორიალურ სტელას, ვინც არ აკურთხებს მათ და არ დააბრუნებს (ძველ) ადგილზე, მაგრამ აღადგენს ტაძარს და შეცვლის ჩემს სტელას, ნაშლის ჩემს

სახელს და დაწერს თავის სახელს, ანდა დაფარავს მათ მიწით, ან გადაადგებს მას წყალში, ეწლილმა და ადადმა დაამხოს ამ მეფის მმართველობა ქვეყანაში, ვერ გადაურჩნენ ის და მისი ლაშქარი მასზე მტრად აღმდგარ მეფეს. დაე, ადადმა გაშმაგებით მოსპოს იგი და მისი ქვეყანა. დაე, იშთარმა, ბრძოლის ქაღალმერთმა, ომის მეუფემ, გაანადგუროს მისი და მისი ლაშქრის იარაღი ..." და ა.შ.

თუ ამგვარი სამეფო საისტორიო (საომარი და სამშენებლო) ნარჩენები ასურეთიდან ბევრად უფრო მეტი გვაქვს, ვიდრე ბაბილონეთიდან, სამაგიეროდ, ბაბილონეთიდან ჩვენამდე შეუღარებლად უფრო დიდი რაოდენობით მოაღწია სამეურნეო ანგარიშებმა, ყიდვა-გაყიდვის და სხვა ხელშეკრულებებმა, კერძო და ოფიციალურმა მიმოწერამ, სამართლის ძეგლებმა.

ბ) მიმოწერა

ძალიან ბევრია წერილი. აი, რას წერს ერთი ბაბილონელი: „ახუნს უთხარი, ასე ამბობს ბელანუმი: შამაშმა და მარდუქმა (შამაში და მარდუქი ბაბილონელთა ღმერთებია) ჯანმრთელად გაცოცხლოს. გიგზავნი ერთ შეფელ (1 შეფელი — დაახლოებით 120 ლიტრა) ხორბალს ცხენების საკვებად, რათა ცხენებმა ჭამონ და არავითარი შიმშილი არ განიცადონ." ერთი წერილი კიდევ მონის გაყიდვაზე მოგვითხრობს: „მარ-იშთარს უთხარი, ასე ამბობს სუმუ-ამნუმი: შამაშმა და მარდუქმა ჯანმრთელად გაცოცხლოს. მე შენთვის ჯერ არ მომიმართავს ისე, რომ შენ ჩემი სურვილი არ შეგესრულებინოს. მე ხომ გთხოვდი გაგეყიდა ვერცხლად სუბარელი მონა და შენ ამაზე თანხმობა განმიცხადე. ამიტომ გადმოგეცი მე იგი შენ. მაშ რატომღა არ გაჰყიდე იგი დღემდე და არ გამომიგზავნე ვერცხლი? საჩქაროდ გაჰყიდე იგი და გამომიგზავნე ვერცხლი." ერთი ბაბილონელი კი თავის წერილში ვერ მალავს სიყვარულის გრძნობას, რომელსაც იგი მოუცავს: „ჩემს სატრფოს უთხარი, ასე ამბობს გიმილ-მარდუქი: შამაშმა და მარდუქმა მოგცეს სამუდამოდ ჯანმრთელი სიცოცხლე ჩემდა სასიხარულოდ. მე ვწერ ამ წერილს, რომ შევიტყო, თუ როგორ ცხოვრობ. მაცნობე შენი ჯანმრთელობა. როდესაც მე ბაბილონში მოვედი, შენ იქ არ დამხვდი და ფრიად შევშფოთდი. მაცნობე, რატომ იყავი წასული, რათა მე კვლავ მხიარული შევიქნე".

ისტორიის ბევრი საკითხის გაშუქებაში დიდ დახმარებას გვიწევს ოფიციალური საქმიანი მიმოხერა. ასეთი წერილები ბლომადაა ჩვენამდე მოღწეული. ასე, მაგალითად, ჩვენამდე მოაღწია ბაბილონეთის ცნობილი მეფის ხამურაბის (1792-1750) მიერ ბაბილონეთის ერთ-ერთი ოლქის (ქალაქ ლარსის ოლქის) მმართველ სინიდინამისადმი გაგზავნილი წერილების მთელმა არქივმა. აქაა სამოცამდე წერილი, რომლებიც მეფის მიერ გაცემულ განკარგულებებს შეიცავს და სამეფო ადმინისტრაციის ფუნქციებსა და საქმიანობაზე ნათელ წარმოდგენას გვიქმნის.

ასურეთ-ბაბილონეთში მეურნეობის წარმოებისთვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ხელოვნური რწყვის სისტემას (არხების გაყვანა, ჯებირების აგება, მდინარეში წყლის დონის რეგულირება და ა.შ.). სახელმწიფოს ერთ-ერთ ძირითად ფუნქციას ამ სამუშაოთა წარმოების ხელმძღვანელობა შეადგენდა. ხამურაბის წერილები ამის ილუსტრაციასაც იძლევიან. „სინიდინამს უთხარი, ასე ამბობს ხამურაბი, — ვკითხულობთ ჩვენ ერთ-ერთ წერილში — წინადადება მიეცი ხალხს, რომელსაც დამანუს არხის ნაპირას აქვს ყანები, რათა მათ ამონმინდონ დამანუს არხი. ამ თვის განმავლობაში მათ უნდა დაამთავრონ დამანუს არხის ამონმენდა“. მეორე ასეთსავე წერილში ნათქვამია: „მთელი ევფრათი იქნა ამონმენდილი, მხოლოდ ქალაქ ურუქში არ იქნა არხი ამონმენდილი და ამიტომ დიდ საბარგო ხომალდებს არ შეუძლიათ ქალაქში შესვლა. აგრეთვე მთელი გროვა ხორბალი ძევს ჯერ კიდევ დურუს არხის ნაპირას. მდინარის ამ ნაწილში სამუშაო ხომ მართლაც ისე დიდი არ არის. შენს განკარგულებაში მყოფი ხალხისთვის ეს მხოლოდ სამი დღის სამუშაოა! როგორც კი მიიღებ ამ ჩემს წერილს, შენს განკარგულებაში მყოფი ხალხის დახმარებით ამონმინდე არხი ქალაქ ურუქის შიგნით სწორედ სამ დღეში. მას შემდეგ რაც მდინარის ამ ნაწილს ამონმენდ, შეასრულე სხვა დავალება, რომლის შესახებაც მე გაცნობე“.

ამავე წერილებში ჩვენ ვხვდებით განკარგულებებს მიწათმოქმედებისა და მესაქონლეობის, ხელოსნობისა და ვაჭრობის, სამართლის წარმოების, მართვა-გამგებლობის, საფინანსო და საგადასახადო საქმის, სამხედრო საქმისა და სხვათა დარგში. სამეფო ხელისუფლება, ჩანს, ერევა კულტურის საქმეებშიც. ერთ წერილში, მაგალითად, ხამურაბი ფიცხელ განკარგულებას აძლევს სინიდინამს „ქალღმერთთა დაბრუნების“ თაობაზე. მეზობელ ელამელებს ბაბილონეთზე თავდასხმისას ბაბილონელ-

თა ქალღმერთების ქანდაკებები გაუტაციათ. ამ დროს ამას ყველა დამპყრობელი ჩადიოდა — ითვლებოდა, რომ ღვთაებათა ქანდაკებების ნალებით ამ ღვთაებათა ძალა მოაკლდებოდა ქვეყანას და მიემატებოდა იმ მხარეს, სადაც მათ მიიტანდნენ. ხამურაბის ჯარებმა ელამელები განდევნეს ქვეყნიდან, შეიჭრნენ მათ ქვეყანაში და ელამელების მიერ გატაცებული ქანდაკებებიც ხელში ჩაიგდეს. ხამურაბი განკარგულებას იძლევა, რომ ეს ქანდაკებები სასწრაფოდ დააბრუნონ ბაბილონეთში: „სინიდინამს უთხარი, ასე ამბობს ხამურაბი ... საჩქაროდ გადაიყვანე ქალღმერთები საპროცესიო ხომალდზე და გამოგზავნე ბაბილონში, მათ თან უნდა ახლდნენ ტაძრის მსახური ქალები. ქალღმერთების ჭამასმისთვის დაატვირთინე ხომალდი პური, ღვინო, ცხვრებით, ნამცხვრით, აგრეთვე ტაძრის მსახურ ქალთათვის საგზაო ხარჯით, სახელდობრ იმდენით, რამდენიც მათ ეყოფათ ბაბილონში მოსვლამდე. მიუჩინე მცველები, რათა ქალღმერთები უვნებლად მოიყვანონ ბაბილონში. ქალღმერთებმა დიდხანს არ უნდა დააყოვნონ და რაც შეიძლება სწრაფად უნდა მოვიდნენ ბაბილონში“.

ძვ.წ. VIII-VII საუკუნეებში ასურეთის და მეზობელი ქვეყნების საგარეო-პოლიტიკური მდგომარეობის გასაცნობად დიდი მნიშვნელობა აქვს ასურეთის სასაზღვრო რაიონებში მოქმედ მზვერავთა წერილებს, რომლებიც მათ სამეფო კარზე უგზავნიან. ამ წერილების მართო ლურსმული ტექსტი ათ ტომადაა გამოქვეყნებული. უკანასკნელი წლების გათხრებმა ამ სახის უამრავი ახალი წერილი გამოავლინა.

ლურსმულით შესრულებული წერილები ზოგჯერ იმდროინდელი საერთაშორისო ურთიერთობების შესასწავლადაც არის საინტერესო. ლურსმული დამწერლობა მაშინ მსოფლიო ასპარეზზე გამოვიდა. ლურსმულით სწერდნენ ერთმანეთს წერილებს იმ დროს დიდი სახელმწიფოს მეთაურები. 1887 წელს ჩრდილოეთ ეგვიპტეში, სოფელ ტელ-ამარნაში, არქეოლოგებმა აღმოაჩინეს მთელი არქივი წერილებისა, რომლებიც უცხო ქვეყნების მმართველებს გამოუგზავნიან ეგვიპტის ფარაონებისთვის — ამენხოტეპ III-ისა და ამენხოტეპ IV-ისათვის (ძვ.წ. XV ს). აქაა, სხვათა შორის, ლურსმულით შედგენილი წერილები ბაბილონეთის მეფის ბურრაბურიაშისაგან, მითანის მეფის ტუშრატასაგან და სხვ. ბაბილონეთის დასახელებული მეფე ბურრაბურიაში, მაგალითად, თავის წერილში აღმწოთებას გამოთქვამს, რომ ფარა-

ონმა ამენხოტე IV-მ მისი ქვეშევრდომის — ასურეთის — ელჩი მიიღო. ჩანს, ასურეთს ბაბილონის მეფე თავის სამფლობელოდ თვლიდა, თუმცა, სინამდვილეში, მასზე ხელი მანცდამაინც არ მიუწვდებოდა. „მამაჩემის კურიგალზუს დროს, — ატყობინებს ფარაონს ბურრაბურიაში, — ქანაანელებმა (ქანაანელებს სირია-პალესტინის მცხოვრებლებს ეძახდნენ) მას მისწერეს: „ჩვენ ვემზადებით, რომ გავილაშქროთ საზღვრისაკენ და შევიჭრათ (ეგვიპტეში). მოდი, შევერთდე“. მამაჩემმა ასე უპასუხა მათ: „არ იფიქროთ ჩემთან დაკავშირება, თუ თქვენ განგიზრახავთ ომი ჩემი ძმის, ეგვიპტის მეფის, წინააღმდეგ. თუ ვინმესთან ამ მიზნით კავშირს შეჰკრავთ, მე თქვენთან ერთად არ წამოვალ, არამედ გაგანადგურებთ თქვენ, რადგანაც იგი (ე.ი. ეგვიპტის მეფე) ჩემი მოკავშირეა“. ამრიგად, მამაჩემმა არ დაუჯერა მათ მამაშენის გულისათვის. ახლა კი რა გამოდის — განა მე გამოგვზავნენ შენ ასურელები, ჩემი ქვეშევრდომები? რატომ მოვიდნენ ისინი შენს ქვეყანაში? თუ შენ მე გიყვარვარ, მათ არაფერს არ უნდა მიაღწიონ. გამოუშვი ისინი ხელცარიელები“.

გ) კერძო ურთიერთობის დოკუმენტები

ისტორიკოსისათვის, რომელსაც აინტერესებს ქვეყნის შინაგანი სოციალურ-ეკონომიური წყობილების შესწავლა, უძვირფასესია ბაბილონეთიდან მოღწეული ათასობით კერძო ურთიერთობის დოკუმენტი, სადაც ლაპარაკია ყიდვა-გაყიდვაზე, სესხებზე, ქირაობაზე, იჯარით გაცემაზე, ქალის გათხოვებაზე და სხვ.

ბაბილონური დოკუმენტები ყოველთვის ერთნაირი გეგმით არის შედგენილი: ჯერ ხელშეკრულების ობიექტია დასახელებული, მერე ხელშეკრულების დამდები მხარეები და მათ შორის დამოკიდებულებაა განსაზღვრული. ბოლოს დასახელებული არიან მონმეები, რომლებიც ხელშეკრულების დადებას დაესწრნენ და მწერალი, რომელმაც იგი გააფორმა. აქვე უსვამენ თარიღსაც (ჩვეულებრივ მმართველი მეფის დასახელების გზით). ხელშეკრულების ეს სქემა წარმოშობით შუმერულია და შუმერებისგანაა შეთვისებული ბაბილონელების მიერ. დოკუმენტებს ხშირად ერთვის ბეჭედი. მას აქ ისეთივე მნიშვნელობა ჰქონდა, როგორიც ჩვენს დროში აქვს ხელის მონერას. ჩვეულებრივ,

ბეჭედს ადებს ხელშეკრულების შესრულების პასუხისმგებელი პირი, მაგრამ ზოგჯერ შეთანხმების ყველა მონაწილეს შეეძლო დაერთო თავისი ბეჭედიც. ძველ აღმოსავლეთში ასეთი ბეჭდები ძალზე გავრცელებული იყო. უფრო ხშირად ვხვდებით ნახევრადძვირფასი ქვებიდან ცილინდრული ფორმით გამოჭრილ ბეჭდებს. ბეჭდებზე ამოკვეთილი იყო რელიგიური ან მითოლოგიური ხასიათი სცენები, აგრეთვე ბეჭდის პატრონის სახელი, ზოგჯერ კიდევ ამ უკანასკნელის მამის და მფარველი ღვთაების სახელებიც. ასეთ ცილინდრს გააგორებდნენ ხოლმე თიხის ჯერ კიდევ ნედლ ფირფიტაზე, როდესაც მასზე უკვე დაწერილი იყო ხელშეკრულების ტექსტი, და ყველაფერი, რაც მასზე იყო ამოჭრილი, გამოიხატებოდა ფირფიტაზეც. ასეთ ცილინდრულ ბეჭდებზე ამოჭრილ გამოსახულებათა შესწავლას დიდი მნიშვნელობა აქვს, სხვათა შორის, იმდროინდელი რელიგია-მითოლოგიის შესასწავლად. ეს ცილინდრული ბეჭდები საყურადღებოა არიან, აგრეთვე, როგორც ხელოვნების ძეგლები. როდესაც მახლობელი აღმოსავლეთის ძველი ხალხების ხელოვნებას სწავლობენ, გლიპტიკას — ესე იგი, ამგვარ ბეჭდებს, მათზე გაკეთებულ გამოსახულებებს, — დიდ ყურადღებას უთმობენ.

აი, ერთ-ერთი ხელშეკრულება, რომელიც ბალისა და ყამირი მიწის სყიდვის გამოა შედგენილი: „1 იქუ და 40 სარი ფინიკის პალმების ბალისა და 1/2 იქუ და 20 სარი ყამირი მიწა მდინარე ტიგროსის ახლოს და ბალმუ-ნამხეს (მიწის მახლობლად) იმგურდამუს ქალის ქუნუთუმისაგან და მისი ვაჟი ილი-იდინამისაგან შეისყიდა ბალმუ-ნამხემ. 1/3 მიწა ვერცხლი, მისი სრული ფასის სახით, მან მიუწონა მას. იმისათვის, რომ მომავალში, როცა არ გინდა იყოს, იგი (ე.ი. ქუნუთუმი) არ იტყვის: „(ეს არის) ჩემი ბალი“, მან დაიფიცა ღვთაება ნანარის, ღვთაება შამაშის და მეფე რიმსინის წინაშე, (აგრეთვე დაიფიცა შემდეგი მოწმეების:) ნანარმახის, ენამ-სინის, ილუმ-ბანის, მისი ძმის, იდინ-ენლილის, მდევარის, იშმეიას ძის, იშარუმის, უბარუმის ძის, იაფუზუმის, მეფის ნაცვალ ილი-თაფეს, გირა-ბანის, ეა-იდნამის, შუმი-აბუმის, იენტინუმის, ხაბილ-ქინუმის, აბას, ცაფრუმის, სინ-მაგირის წინაშე. მოწმეთა ბეჭდები. თვე ტებეთი. წელი: ქაიდა და ქალაქი ნაცარუმი თავის ძლევადასილი იარაღით მან აიღო“.

დ) ზოგი რამ ასურულ-ბაბილონური ქრონოლოგიის შესახებ

რაკი ბალისა და მინის ნაკვეთის გამყიდველი იმის შესახებ, რომ მომავალში არავითარ პრეტენზიას არ განაცხადებს ამ ნაკვეთზე, იფიცებს მეფე რიმ-სინის სახელს, უეჭველია, რომ ხელშეკრულება ამ მეფის მმართველობის დროსაა დადებული. მაგრამ, საკუთრივ თარიღის სახით, ხელშეკრულების ბოლოში დგას გარკვეულ მოვლენაზე მითითება, ნათქვამია, რომ ხელშეკრულება დაიდო მაშინ, როდესაც „ქაიდა და ქალაქი ნაცარუმი თავისი ძლევამოსილი იარაღით მან (ე.ი. მეფემ, რიმ-სინმა) აიღო“. ბაბილონეთში ამ დროს (რიმ-სინი აქ ძვ.წ. XVIII საუკუნეში მოქმედებდა) დათარიღება ჯერ კიდევ ამგვარად, ესე იგი, მნიშვნელოვანი ამბის მიხედვით, წარმოებდა. მხოლოდ შემდეგში, კასიტების ბატონობის ხანაში (1600-1200 წწ) აქ თანდათან შემოდის დათარიღება მეფობის წლების მიხედვით. ასურელები კი დათარიღებას დიდმოხელეთა მიხედვით აწარმოებდნენ. იყო მთელი ციკლი. ციკლის პირველ წელს სახელს აძლევდა მეფე, მეორეს — მთავარსარდალი (ტურტანი), შემდეგ წლებს კი — სამეფოს დიდი ქალაქების (და მათი ოლქების) მმართველები. ესენი ითვლებოდნენ ეპონიმებად, ესე იგი წლებისათვის სახელის მიმცემებად. როცა რაიმე მოვლენის დათარიღება უნდოდათ, იტყოდნენ ხოლმე: „ეს მოხდა ამა და ამის ეპონიმობის დროს“. როცა ერთი ციკლი მორჩებოდა, წლების სახელდება ხელახლა იმავე რიგით იწყებოდა ... ჩვენამდე მოაღწია ასეთი ეპონიმების სიებმა. არსებობს აგრეთვე ასურეთისა და ბაბილონეთის მეფეთა სიები მათი ზეობის ხანგრძლივობის აღნიშვნით, მაგრამ, ცხადია, თუ რამე სხვა საყრდენი არ მოვნახვთ, არამც თუ ასეთი თქმა, რომ „ეს ამბავი მოხდა მაშინ, როცა მეფემ ესა და ეს ქალაქი აიღო“, არამედ თვით ისეთი ჩვენებაც, რომ „ეს მოხდა ამა და ამ მეფის მეფობის ამა და ამ წელს“, ჩვენთვის არაფრის მთქმელია. მეფეთა თუ დიდმოხელეთა ყველა ეს სია აბსოლუტური დათარიღებისთვის მაშინ გამოგვაადგება, თუ მათში ჩვენ რაიმე დასაყრდენს მოვნახავთ, განვსაზღვრავთ თუნდაც ერთ რომელიმე მომენტს აბსოლუტური ქრონოლოგიით. აი, ამ საქმეში გვეხმარება ჩვენ ბაბილონელებისა და ასურელების ასტრონომიული ჩანაწერები. ასურულ-ბაბილონურ ლურსმულ წარწერებში ჩვენ ხშირად

ვხედებით დაკვირვებებს ციურ მნათობთა მოძრაობაზე, მზის დაბნელებათა შესახებ და სხვ. ასტრონომებს შეუძლიათ ზუსტად გვითხრან, ესა თუ ის ციური მოვლენა ჩვენი ქრონოლოგიით შუამდინარეთში როდის უნდა დაენახათ. მეცნიერები ასეთი გზებით პოულობენ საყრდენს ასურეთ-ბაბილონეთის მეფე-მმართველთა სიებისა და სხვა ქრონოლოგიური ჩვენებების გასაშიფრად, ჩვენებურ ქრონოლოგიაზე გადმოსატანად.

მაგრამ, მიუხედავად ასტრონომების დახმარებისა, ისტორიკოსები ზოგჯერ მაინც უშვებენ შეცდომებს დათარიღებისას. ამ ცოტა ხნის წინათ, მაგალითად, აღმოჩნდა, რომ ბაბილონეთის ისტორიის ძველი პერიოდისთვის მიღებული თარიღები თითქმის მთელი 300 წლით გადმოსანევიან უფრო ახლოს ჩვენი დროისაკენ. ძველი აღმოსავლეთის ისტორიის ძველი სახელმძღვანელოები (მაგალითად, აკადემიკოს ვ.სტრუვეს წიგნი) რომ ავიღოთ, იქ ამოვიკითხავთ, რომ ბაბილონეთის ცნობილი მეფე ხამურაბი, რომელიც ჩვენ ზემოთ უკვე მოვიხსენიეთ, მეფობდა ძვ.წ. 2067 წლიდან ვიდრე 2025 წლამდე. მაგრამ შემდეგ გამოსულ წიგნებში ხამურაბის მეფობის თარიღად უკვე მოცემულია 1792-1750 წლები, ე.ი. მთელი 275 წლითაა გადმონეული სათანადო თარიღები. როგორ მოხდა, ასტრონომიულ ცნობებზე დამყარებული ქრონოლოგია რომ მთელი 275 წლით შემცდარი აღმოჩნდა? საქმე ისაა, რომ ძველი ბაბილონის ქრონოლოგია დამყარებული იყო ხამურაბისავე დინასტიის მეფე ამისადუგის მეფობის 21-ე წლისათვის პლანეტა ვენერას მოძრაობაზე დაცული ორი ცნობის განსაზღვრაზე. აი, ამის მიხედვით დაათარიღეს ხამურაბის მეფობა 2067-2025 წლებით. მაგრამ ახალი არქეოლოგიური აღმოჩენებით ცხადი გახდა, რომ ბაბილონეთის მეზობელი ქვეყნების ზოგ მმართველს, რომლებთანაც ხამურაბის უშუალო ურთიერთობა ჰქონდა (შუა ევფრატზე მდებარე მარის სამეფოს მმართველი ზიმრილიმი, ასურეთის მეფე შამშიადად I), არასგზით არ შეიძლება ემეფა XXI საუკუნეში, ისინი 2-3 საუკუნით უფრო გვიან არიან მოსათავსებელი. ამრიგად, აშკარა შეიქმნა, რომ ხამურაბის მეფობის დათარიღებაში შეცდომაა დაშვებული. მაგრამ ვინ შეცდა — ასტრონომები თუ ისტორიკოსები? ცნობილია, რომ, როგორც ყველა სხვა ციურ მნათობს, ვენერასაც მოძრაობის გარკვეული ციკლი ახასიათებს. მისი ციკლი 275 წელს მოიცავს. ყოველ 275 წელში ზუსტად გამეორდება ვენერას გარკვეული მდგომარეობა. ამრიგად, ვენერას მდგომარეობა, რომელზედაც

მითითება მოიპოვებოდა ბაბილონურ წარწერაში, გამეორდებოდა ყოველი 275 წლიანი ციკლის გარკვეულ მომენტში. ასტრონომებს შეეძლოთ მიეთითებინათ, თუ ციკლის რა ადგილასაა მოსათავსებელი ეს მდგომარეობა. მეტის თქმა მათ არ შეეძლოთ. მათ, რა თქმა უნდა, არაფრის თქმა არ შეეძლოთ იმის შესახებაც, თუ სახელდობრ რომელ ციკლშია მოსათავსებელი ამ პლანეტის ის მდგომარეობა, რომლის შესახებაც ლაპარაკი იყო ლურსმულ ტექსტში. ციკლის, ესე იგი, 275 წლიანი პერიოდის, ამორჩევა უკვე ისტორიკოსების საქმე იყო. მათ სხვა მასალის საფუძველზე უნდა განესაზღვრათ, თუ დაახლოებით რომელ 275 წლიან პერიოდშია მოსათავსებელი ხამურაბის მმართველობა. მაგრამ ძველად ისტორიკოსების ხელთ ისე მცირე მასალა იყო, რომ მათ ვერ შეძლეს სწორად ამოერჩიათ ასეთი 275 წლიანი პერიოდი და შეცდომით ერთი ციკლით უფრო ადრინდელი პერიოდი აირჩიეს. ახალმა აღმოჩენებმა, როგორც ვთქვით, ცხადყო, რომ არჩევანი არასწორადაა გაკეთებული, თარიღები გადმოსანევია ჩვენსკენ 2-3 საუკუნით. ამიტომაც აშკარა გახდა, რომ ვენერას მოძრაობაზე აღნიშნული დაკვირვება ბაბილონელებს ერთი ციკლით, ესე იგი, 275 წლით უფრო გვიან უნდა მოეხდინათ და, მამასადამე, ამ დაკვირვებაზე დამყარებული ძველი ბაბილონეთის ისტორიის ყველა თარიღები 275 წლით გადმოსანევია, დასაახლოვებელი ჩვენს დროსთან.

ჩვენი თხრობის ძირითადი ხაზიდან გადახვევა ბაბილონურ დოკუმენტში მოხსენიებულ თარიღთან დაკავშირებით მოგვიხდა. ახლა შეიძლება დავუბრუნდეთ ასურეთ-ბაბილონეთიდან ჩვენამდე მოღწეული ლურსმული დამწერლობით შესრულებული ძეგლების მიმოხილვას.

ე) სამართლის ძეგლები. ხამურაბის კანონთა კოდექსი

ამ საკითხზე საუბრისას არ შეიძლება არ დავასახელოთ ბაბილონის მეფის ხამურაბის (1792-1750) განთქმული კანონთა კრებული. 1901-1902 წლებში, არქეოლოგ დე-მორგანის ხელმძღვანელობით ფრანგების ექსპედიციის მიერ ბაბილონეთის მეზობელი ელამის დედაქალაქ სუზაში წარმოებული გათხრების დროს, იპოვეს შავი ბაზალტის დიდი, დაახლოებით 2 მ სიმაღლის სვე-

ტის სამი ფრაგმენტი, რომლებზედაც ამოკვეთილი იყო შვისა და სამართლიანობის ღვთაების -- შამაშის წინაშე მდგომი მეფე ხამურაბი. ამით ხაზი ესმებოდა იმას, რომ კანონები, რომლებიც ამ სვეტზეა წარწერილი, თვით შამაშის მიერაა მოწონებული და ნაკურთხი. მეფე ფიცს დებს, რომ წმინდად დაიცავს ღვთის მონიჭებულ სამართალს. ტექსტი იწყება შესავლით, სადაც მეფე ხამურაბი ლაპარაკობს თავის თავზე, ჩამოთვლის თავის მარვალრიცხოვან დამსახურებას (ღვთაებათა კულტის შესრულება, სხვადასხვა ქალაქების კეთილდღეობისათვის ზრუნვა, მტრების განადგურება და სხვ.); აღნიშნავს იმ მოტივებს, რომლებითაც იგი მართავს ხალხს და რამაც იგი შთააგონა, შეექმნა წინამდებარე განჩინება. შესავალს მოსდევს კანონები — სულ 282 მუხლი, შემდეგ კი არის ბოლოსიტყვაობა, სადაც მეფე ადიდებს თავის სამართალს, მოუწოდებს ღმერთებს დაიცვან იგი, მოუწოდებს თავის მემკვიდრეებს დაიცვან მისი სამართლის განჩინება, ღოცავს მას, ვინც ამას მოიმოქმედებს და წყევლის მისი კანონებისადმი უპატივცემულობის გამოჩენას.

სვეტზე გაკეთებული წარწერიდან ჩანს, რომ ეს სვეტი თავდაპირველად მდგარა ბაბილონეთის ქალაქ სიფარში. აღმოაჩინეს კი იგი ელამის, ბაბილონის მეზობელი სახელმწიფოს, დედაქალაქ სუზაში. ჩანს, ელამის რომელიღაც მეფეს, რომელსაც წარმატებით ულაშქრია ბაბილონეთში, სიფარიდან უნდა წაეღო ეს სვეტი ნადავლის სახით. ამის მანიშნებელია ისიც, რომ სვეტზე ერთ ადგილას ტექსტი წინასწარგანზრახვით წაშლილია. ალბათ ამ ადგილას უნდოდა ელამის მეფეს თავისი გამარჯვებების შესახებ წარწერის ამოკვეთა, მაგრამ ეს განზრახვა შეუსრულებელი დარჩენია — ეტყობა, ახლა რომელიღაც სხვა ხელისუფალმა მოიპოვა მასზე გამარჯვება ... ამ განზრახვით სვეტზე წაშლილი აღმოჩნდა 35 მუხლი, მაგრამ შემდეგში ხამურაბის კანონების ფრაგმენტები სხვაგანაც იპოვეს და არსებული ხარვეზი თითქმის მთლიანად ამოივსო. ხამურაბის კანონები მრავალგზის გამოიცა, მრავალგზის ითარგმნა მსოფლიოს სხვადასხვა ენაზე. ამ ცოტა ხნის წინ გამოქვეყნდა კანონების ქართული თარგმანიც.

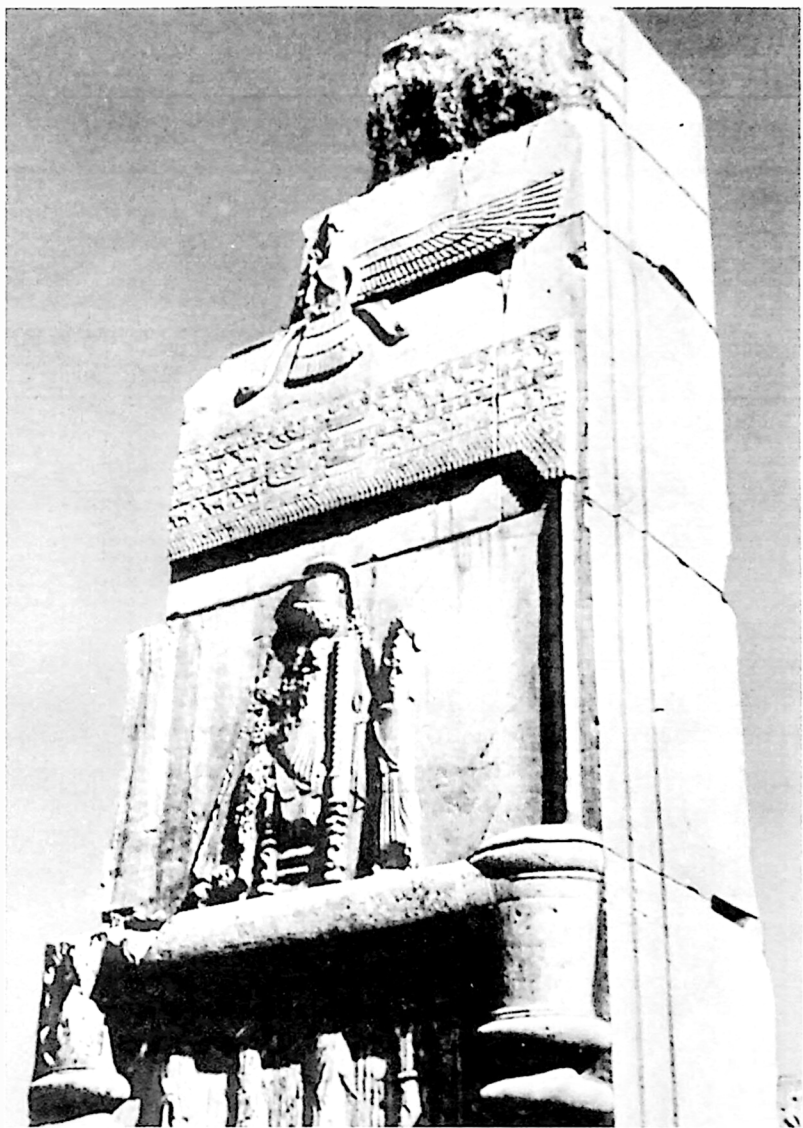
სასამართლო წარმოებას ძველ ბაბილონეთში სამოქალაქო ხასიათი ჰქონდა. მხოლოდ გამონაკლისის სახით იჩენს თავს ე.წ. ორდალი — „ღვთის სამართალი“ (იგი გავრცელებული იყო აგრეთვე შუა საუკუნეების ევროპაში). ასე, მაგალითად, თუ

ვინმეს ბრალს დასდებდნენ ჯადოსნობაში, ხამურაბის განჩინების მიხედვით, იგი უნდა გადავარდნილიყო მდინარეში: თუ მდინარე მას ჩაძირავდა, ჩაითვლებოდა, რომ იგი მართლაც ჯადოსანი ყოფილა და მისი „მამხილებელი“ მიიღებდა „ჯადოსნის“ სახლს. მაგრამ, თუ მდინარე „არ მიიღებდა“ ბრალდებულს, ამოატივტივებდა მას, ესე იგი, მართლად სცნობდა, მაშინ ცილისმწამებელი უნდა დაესაჯათ სიკვდილით და მისი სახლიც უდანაშაულო ბრალდებულისათვის უნდა მიეცათ ...

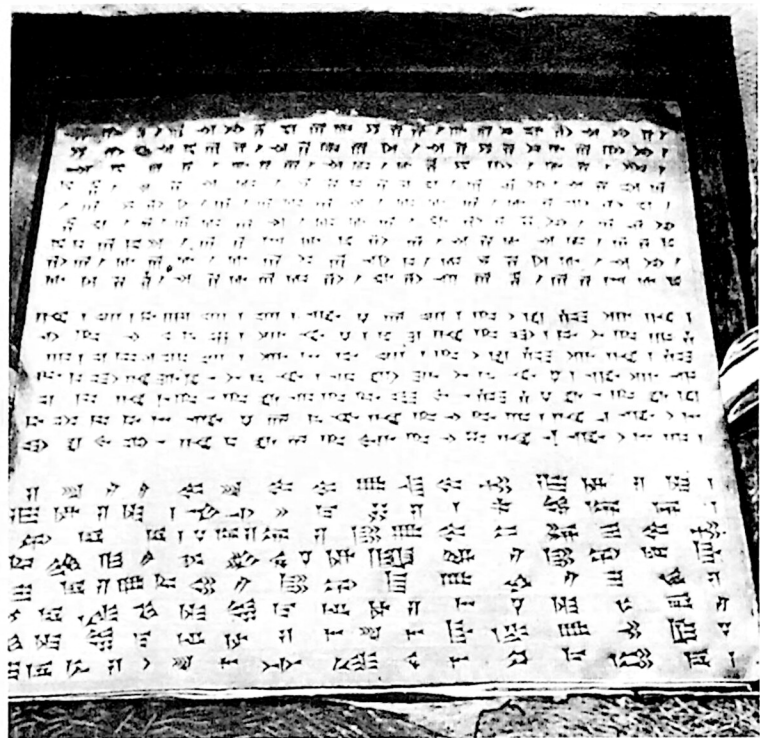
ხამურაბის კანონთა კოდექსი შეიცავს სისხლისა და სამოქალაქო სამართლის ნორმებს, ეხება თითქმის ყველა სფეროს: ვაჭრობა-ხელოსნობას, სამხედრო ვალდებულებას, დანაშაულს ადამიანის მიმართ (ქურდობა, მოკვლა-დასახიჩრება), სესხებას, ქირაობას, საოჯახო სამართალს და სხვ. კანონები კარგად გვისურათებენ იმდროინდელი ბაბილონეთის საზოგადოების სოციალურ წყობილებას, საზოგადოებისა და სახელმწიფოს მონათ-

ხამურაბის კანონთა ტექსტის ფრაგმენტი

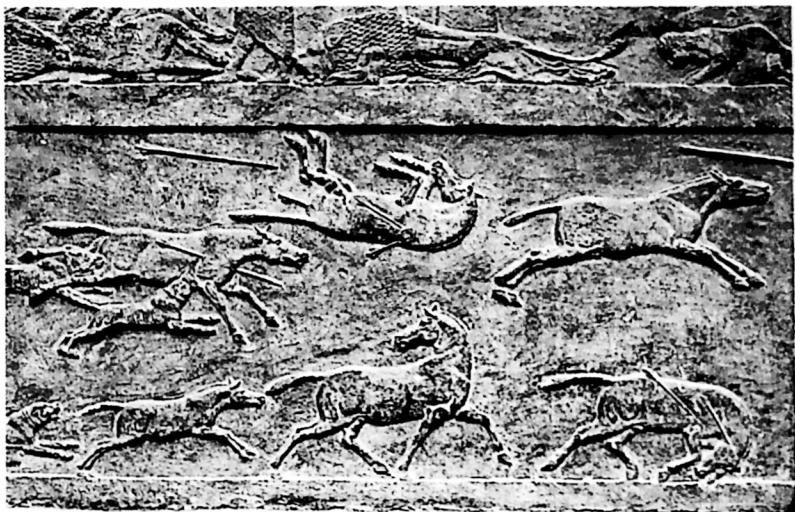
დარიოს I ტახტზე. პერსეპოლისი

დარიოს I-ის დროინდელი
ლურსმული წარწერა ოქროს
ვირფიტაზე

დარიოს I

გარეულ ცხენებზე ნადირობის სცენა. ალეგასტრის ბარელიეფი
ნინევიიდან. ძვ. წ. VII ს. ბრიტანეთის მუზეუმი, ლონდონი

მეფე ასურბანიფალის (ძვ. წ. 668-630 წწ.) ნადირობა. ალეგასტრის
ბარელიეფი ნინევიიდან. ბრიტანეთის მუზეუმი, ლონდონი

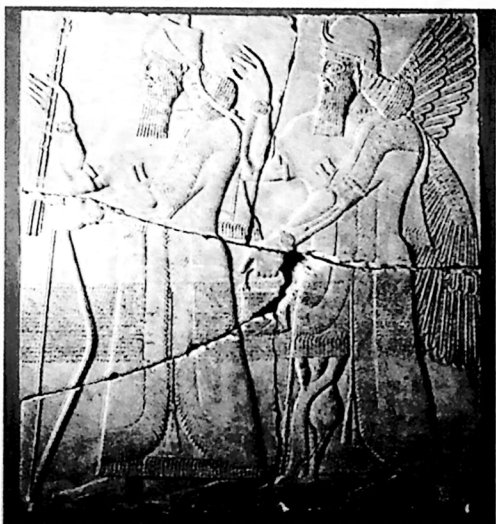
სარგონ II (ძვ. წ. 721-705 წწ.) ალექსანდრიის ბარელიეფი დურ-შარუქიდან.
ლუვრი, პარიზი

ბარელიეფი ტიგლათფილესერ II-ის სასახლის
კედელზე. ძვ. წ. VIII ს.

ასურნასირფალის
ქანდაკება. კალხუ.
ძვ. წ. IX ს.

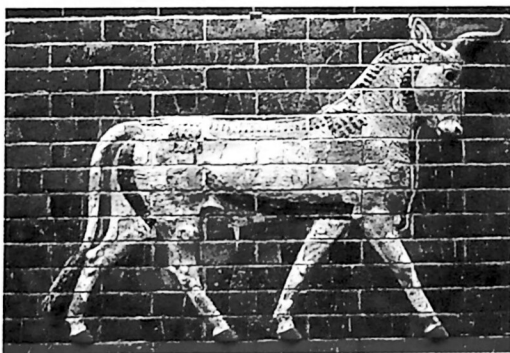
რელიეფი ასურნასირფალ II-ის
გამოსახულებით. კალხუ. ძვ. წ. IX ს.

იშთარის კარიბჭე ბაბილონიდან.
ძვ. წ. VI ს. ბერლინის მუზეუმი

ლაგაშის მგრძანებლის
ქანდაკება.
ალეხასტრი. გირსუ.
2130 წ. ჩვ. წ. აღ.-მდე

ხარის გამოსახულება
იშთარის კარიბჭეზე.
ძვ. წ. VI ს.
ბერლინის მუზეუმი

მფლობელურ ხასიათს. საზოგადოება ორ ძირითად ნაწილად იყოფოდა: მონებად და თავისუფლებად. თავისუფალთა შორის ორი ძირითადი ფენაა: უმაღლესი ფენის წარმომადგენლებს კოდექსი უწოდებს „მარ-აველიმს“ (ანუ „ძე კაცისა“), ხოლო უფრო დაბალი ფენის წარმომადგენლებს — მუშქენუს. ეს უკანასკნელი წარმოადგენდნენ იმ პირთ, რომელთაც საკუთარი მამული არ გააჩნდათ და სამეფო მიწებზე ისხდნენ, რომლებსაც ისინი ან თვითონ ამუშავებდნენ, ანდა ამისათვის მონების შრომას იყენებდნენ. კანონთა მთელ კრებულს წითელ ხაზად გასდევს განსხვავება ამ ფენებს შორის.

ასე, მაგალითად, თუ მარ-აველიმს თვალი დაუზიანეს ან ძვალი გადაუტეხეს, დამნაშავეს იგივე უნდა უქნან (თვალი დაუზიანონ ან ძვალი გაუტეხონ); თუ მუშქენუს მიმართ იქნა ეს დანაშაული ჩადენილი, დამნაშავე იხდის 1 მინა* ვერცხლს, ხოლო მონის მიმართ ამისი ჩადენა ისჯება მონის ღირებულების ნახევრის გადახდით.

კბილის ჩამტკრევისთვის — თუ თანაბარი სოციალური მდგომარეობის კაცს ჩაუმტკრიეს კბილი — დამნაშავესაც სამაგიეროდ კბილი უნდა ჩაუმტკრიონ, მაგრამ თუ მარ-აველიმმა მუშქენუს ჩაუმტკრია კბილი — იხდის ჯარიმას 1/3 მინა ვერცხლის ოდენობით. მონის შესახებ ამასთან დაკავშირებით არაფერია ნათქვამი. ეტყობა, მონისათვის კბილის ჩამტკრევა დაუსჯელი რჩებოდა, უფასოდაც შეიძლებოდა...

თუ ვინმემ უფრო მაღლა მდგომს გაარტყა სილა, დამნაშავეს საჯაროდ 60-ჯერ უნდა დაარტყან ხარის ტყავის მათრახი, თუ მარ-აველიმს გაარტყამს სილას — დამნაშავე ჯარიმის სახით იხდის 1 მინა ვერცხლს, თუ მუშქენუ — მუშქენუს, ჯარიმაა ამის მეექვსედი, ესე იგი, 10 სიკლი, მაგრამ თუ მონა გაარტყამს თავისუფალს, ამისთვის მას „უნდა მოსჭრან ყური“.

თუ ჩხუბის დროს მარ-აველიმს კაცი შემოაკვდა და უკანასკნელიც მარ-აველიმის კატეგორიას ეკუთვნოდა, იგი იხდის 1/2 მინა ვერცხლს, მაგრამ თუ მუშქენუ იყო — 1/3 მინა ვერცხლს.

დარტყმით მუცლის მოშლა მარ-აველიმის ქალისათვის ისჯება 10 სიკლი ვერცხლის გადახდევინებით, მაგრამ თუ დარტყმისაგან ქალი მოკვდა, მოკლავენ დამნაშავის ქალსაც; თუ მუშქენუს ქალს მოუშალეს მუცელი, იხდიან 5 სიკლ ვერცხლს, ხოლო თუ იგი მოკვდა — 1/2 მინა ვერცხლს. მხევლისათვის მუცლის მოშ-

* მინა — ასურულ-ბაბილონური წონის ერთეულია, უდრის დაახლოებით ნახევარ კილოგრამს. მინა იყოფოდა 60 სიკლად.

ლა ისჯება სულ 2 სიკლის გადახდით, ხოლო თუ ამის შედეგად მხევალი მოკვდა, დამნაშავე იხდის 1/3 მინა ვერცხლს.

თუ რამდენად დიდად ფასობდა ერთი კატეგორიის პირი მეორე კატეგორიის პირთან შედარებით, ჩანს აგრეთვე ექიმის ჰონორარის განსაზღვრაშიც. ასე მაგალითად, თუ ოპერაციით ექიმი მოარჩენს მარ-აველიმს, მას ჰონორარის სახით ეძლევა 10 სიკლი ვერცხლი, მაგრამ თუ მოარჩინეს მუშქენუ, ექიმი იღებს ამის ნახევარს — 5 სიკლ ვერცხლს, ხოლო მონის მორჩენისთვის — „მონის ბატონმა ექიმს უნდა მისცეს 2 სიკლი ვერცხლი“. მაგრამ თუ ექიმმა ასეთი ოპერაციის შედეგად კი არ მოარჩინა ავადმყოფი, არამედ მოკლა, ან თვალის ოპერაციის შედეგად თვალი დაუზიანა, თუ ავადმყოფი უმაღლესი კატეგორიის თავისუფალი კაცი, მარ-აველიმი იყო, ექიმს თითებს მოაჭრიან, თუ მოკლული ავადმყოფი მონა იყო, ექიმმა მონა მის პატრონს მონითვე უნდა აუნაზღაუროს, ხოლო თვალის დაზიანებისათვის — გადაიხადოს ვერცხლით მონის ღირებულების ნახევარი.

კანონი სასტიკად სჯიდა ურჩ, თავისი ბატონის უარმყოფელ მონას. კოდექსის უკანასკნელ მუხლში ნათქვამია: „უკეთუ მონა ეტყვის თავის ბატონს: „შენ არა ხარ ჩემი ბატონი“, მან უნდა ამხილოს იგი, როგორც თავისი მონა, და შემდეგ მის ბატონს შეუძლია მას ყური მოაჭრას“.

კანონთა კოდექსში მკაფიოდ ჩანს ზრუნვა ვალში ჩავარდნილ თანამემამულეზე. ვალში ჩავარდნა დიდი საზოგადოებრივი უბედურება იყო ძველ აღმოსავლეთში, მათ შორის, ბაბილონეთში. სავალო კაბალა — მონად გადაქცევის ერთ-ერთი გზა იყო. კაცი, რომელიც ვალს აიღებდა, მაგრამ მას ველარ იხდიდა, კრედიტორის მონა ხდებოდა. ამრიგად, სამხედრო ტყვეებისა და მათი შთამომავლების გვერდით, ვალში ჩავარდნილი ადგილობრივი მცხოვრებნიც ქმნიდნენ მონების ფენას. ძველი აღმოსავლეთის სხვადასხვა ქვეყანაში სხვადასხვა წესი იყო გაბატონებული — ზოგან პირი, რომელსაც ვალის გადახდა არ შეეძლო, სამუდამოდ მონა ხდებოდა, ზოგან კი სახელმწიფო ზღუდავდა ასეთ მონობას. ასე იყო, კერძოდ, ბაბილონეთში. ხამურაბის სამართლის მიხედვით, მოვალეს (ან მის ცოლს, ვაჟიშვილს, ქალიშვილს), რომელიც ვალს ველარ იხდიდა, სამი წლის განმავლობაში უნდა ემსახურა კრედიტორთან და შემდეგ თავისუფლდებოდა. კანონებში კიდევ ბევრი სხვა მუხლია, რომლებიც მფარველობენ ვალში ჩავარდნილ კაცს. სამეფო ხელისუფლებას ეს ზრუნვა გალათაკებულ თანამე-

მამულეზე ჰუმანურობით და თანამემამულის სიყვარულით როდი მოსდიოდა. საქმე ისაა, რომ სავალო კაბალა ძირს უთხრიდა სახელმწიფოს სამხედრო ძლიერებას. ამ დროს ჯარის შეკრება ძირითადად სახალხო ლაშქრის პრინციპით ხდებოდა: ჯარში გამოდიოდა ყველა თავისუფალი მამაკაცი საკუთარივე შეიარაღებით. კაცი, რომელიც ვალში ჩავარდებოდა, — კარგავდა მინას, სანარმოდო საშუალებას და მოჯამაგირე ან მონა ხდებოდა. ამის შემდეგ იგი, რა თქმა უნდა, თავის თავის შეიარაღებასაც ვეღარ შეძლებდა და ლაშქრობაშიც ვერ მიიღებდა მონაწილეობას. ამიტომ იყო, რომ სახელმწიფო ცდილობდა შეეზღუდა და შეენელებინა დავალიანების გამო თავისუფალ თანამემამულეთა მონად გადაქცევის პროცესი.

როგორც ვთქვით, ხამურაბის კანონები ცხოვრებისა და საქმიანობის თითქმის ყველა სფეროს მოიცავს და საუკეთესო მასალას იძლევა იმდროინდელი ბაბილონური საზოგადოების შესასწავლად. ამგვარი კანონების კრებულები ასურეთ-ბაბილონეთიდან არაერთი სხვაც გვაქვს. ზოგი მათგანი ხამურაბის კანონებზე უფრო ადრეულია და გვიჩვენებს, რომ ხამურაბის კოდექსი სრულიადაც არაა ამ მეფის მიერ გამოგონილი, არამედ ძირითადად წარმოადგენს ძველადვე არსებული სამართლის ნორმების ჩანაწერს. ხამურაბის წინააღმდეგი ბაბილონეთიდან ჩვენამდე მოღწეული ასეთი ძეგლებია: შუმერული კანონების ფრაგმენტები, შუმერული საოჯახო კანონები, მეფე ბილამის კანონები, მეფე ლიფიტი-იშთარის კანონები და სხვ. ჩვენამდე მოაღწია აგრეთვე ასურული კანონების კრებულმა, რომელიც შედგენილი ჩანს არა უგვიანეს ძვ.წ. XV საუკუნისა.

3) საკულტო-რელიგიური და მითოლოგიური ხასიათის ლიტერატურა. გილგამეშის ეპოსი

ასურულ-ბაბილონური ლურსმული წარწერების მნიშვნელოვანი ნაწილი საკულტო-რელიგიური და მითოლოგიური ხასიათის ტექსტებს შეიცავს. რას არ შევხვდებით ჩვენ აქ: შელოცვებსა და მისნობებს, ჰიმნებს ღვთაებათა მიმართ, მითებსა და თქმულებებს... ბევრი რამ ასურულ-ბაბილონური რელიგიიდან და მითოლოგიიდან შეითვისეს მეზობელმა ხალხებმა. გამოირკვა, კერძოდ, რომ არაერთი ბიბლიური მითი სწორედ ბაბილონელებისაგან

აქვთ შეთვისებული ძველ ებრაელებს. ყველაზე ადრე მეცნიერებ-
მა წარღვნის შესახებ ბიბლიური თქმულების ძველი ბაბილონური
ვარიანტი აღმოაჩინეს. გასული საუკუნის შუა ხანებში ლონდო-
ნის ერთ-ერთი სტამბაში მუშა-გრაფიორად მსახურობდა ჯ.სმიტი.
მას მოუხდა ასურბანიფალის ბიბლიოთეკის ლურსმულით ნანე-
რი ფირფიტების გამოსაცემად მომზადებაზე მუშაობა. მუშაობის
პროცესში იგი ისე დაინტერესდა ლურსმული დამწერლობით,
რომ ხელი მიჰყო მის შესწავლას და დამოუკიდებლად, თავისი
უნარის, ენერგიის და ენთუზიაზმის წყალობით, კარგად დახე-
ლოვნდა ამ დარგში. ერთხელ, როდესაც იგი, უკვე კარგად
განვრთნილი ლურსმული ტექსტების წაკითხვაში, ბრიტანეთის
მუზეუმში არჩევადა ლურსმულ ფირფიტებს ასურბანიფალის ბიბ-
ლიოთეკიდან, მას ხელში მოხვდა ფირფიტა, სადაც უცნობლად
მოთხრობილი იყო ლეგენდა წარღვნის შესახებ, თითქმის სავსე-
ბით ისეთი, როგორსაც იძლეოდა ბიბლია. იმ დროს ამან მთელი
სენსაცია გამოიწვია. ირკვეოდა, რომ ბიბლიაში თურმე თავი
მოუყრია „კერპთაყვანისმცემელი ხალხების“ მიერ შექმნილ ლე-
გენდებს... მაგრამ ფირფიტა, რომელზედაც ეწერა ეს ლეგენდა
წარღვნის შესახებ, გატეხილი აღმოჩნდა. საქმე ის არის, რომ
ასურბანიფალის სასახლეში მეფის განთქმული ბიბლიოთეკა
მოთავსებული იყო მეორე სართულზე; ამით სურდათ ეს ფირ-
ფიტები დაეცვათ სინესტისაგან, რადგან ყველაზე მეტ საფ-
რთხეს თიხის ფირფიტებისთვის სწორედ ნესტი წარმოადგენდა. მაგ-
რამ როდესაც მიდიელებმა და ბაბილონელებმა აიღეს ასურბან-
იფალის სასახლე და ცეცხლს მისცეს იგი, მეორე სართული ჩამო-
ინგრა და ჩამოცვენილი ფირფიტებიდან ბევრი დაიმტვრა. ცეც-
ხლმა კი, რომელიც საშინლად მძვინვარებდა ირგვლივ, ვერაფერი
დააკლო მათ. ჯ.სმიტის ხელშიც სწორედ ერთი ასეთი ნამტვრე-
ვი აღმოჩნდა. დაინტერესებულმა სმიტმა დაიწყო ბრიტანეთის
მუზეუმის ლურსმულ ტექსტებს შორის ამ ფირფიტის მეორე ნა-
წილის ძებნა, მაგრამ ვერ იპოვა. მაშინ მან შეძლო ამ საკითხით
დაეინტერესებინა საზოგადოება, გამონახა საჭირო თანხა და
გაეშურა გათხრების ადგილას. დიდი ძებნის შემდეგ, გათხრების
დროს გადაყრილი მიწის გროვაში მან მართლაც მიაგნო ნატეხს,
რომელსაც ის ეძებდა. ჩანს, თავის დროზე გამთხრელებმა იგი
ვერ შენიშნეს და გადასაყრელ მიწას გააყოლეს... აღმოჩნდა, რომ
ბიბლიური მითი წარღვნის შესახებ ყოფილა ნაწილი დიდი ეპო-
სისა ლმერთკაცი გილგამეშის შესახებ, რომელიც დღეს ბაბილო-

ნური ლიტერატურის უმესანიშნავეს ძეგლად ითვლება.

გილგამეშის ეპოსი ბაბილონეთიდან ფართოდ გავრცელდა მეზობელ ხალხებში. მის ნაკვალევს, ასურეთ-ბაბილონეთის გარდა, ვხვდებით ძველი აღმოსავლეთის ბევრი სხვა ხალხის წერილობითა თუ სახვითი ხელოვნების ძეგლებში. ზოგიერთი მკვლევარი (მაგალითად, იენსენი, რომელმაც ამ საკითხს ორტომიანი შრომა მიუძღვნა — „გილგამეშის ეპოსი მსოფლიო ლიტერატურაში“, ტ. I, 1906 წ.; ტ. II, 1928 წ.) უფრო მოგვიანო ხანის ლიტერატურასა და ხალხურ ზეპირსიტყვიერებაში მსოფლიოს ბევრ სხვადასხვა ხალხთან დამონმებულ არაერთ თქმულებას გილგამეშის ეპოსის განტოტებად თვლის. ამათ შორის მას დასახელებული აქვს, სხვათა შორის, ცნობილი ქართული ეპოსიც გმირთა გმირი ამირანის შესახებ.

ძველი ბაბილონური ეპოსი გილგამეშის შესახებ აღმოჩნდა ასურბანიფალის ბიბლიოთეკის ფირფიტებს შორის. ეპოსის ტექსტს ეკავა 12 დიდი ფირფიტა.

ეპოსის მთავარი გმირის გილგამეშის სახელი ისტორიული ჩანს. გილგამეში იხსენიება ბაბილონეთის მეფეთა უძველესიები. თქმულებები, რომელთა საფუძველზეც ჩამოყალიბდა ეს განთქმული ძველი ბაბილონური ეპოსი, ეტყობა, ძალიან ადრე უნდა წარმოქმნილიყო, ჯერ კიდევ შუამდინარეთში შუმერების ჰეგემონობის ხანაში.

ეპოსის მიხედვით, გმირთა გმირი გილგამეში ღმერთკაცია. მამამისი ადამიანია, ხოლო დედა — ქალაქ ურუქის მფარველი ქალღმერთი ნინსუნი. გილგამეში მეფობს ურუქში. მას გადაუწყვეტია ქალაქს გალავანი შემოავლოს და მასში ცის ღმერთ ანუსა და მისი ქალის — ქალღმერთ იშთარის ტაძრები ააგოს. მშენებლობაზე გამოუყვანიათ ქალაქის მთელი მოსახლეობა. მძიმე შრომით შენუხებული ხალხი ევედრება ღმერთებს იხსნას იგი გილგამეშის შევიწროებისაგან. ღმერთებმა ისმინეს ურუქის მოსახლეობის თხოვნა. მათ უბრძანეს ადამიანების გამჩენ არურუს, შექმნას გილგამეშის მეტოქე, რომელიც ორთაბრძოლაში სძლევს გილგამეშს და ხალხს სიმშვიდეს დაუბრუნებს. არურუ თიხისაგან ქმნის „ანუს ორეულს“, მხეცის მსგავს დეეკაცს ენკიდუს, რომელიც ზეადამიანური ძალითაა აღჭურვილი.

ღმერთების მიერ შექმნილი ენკიდუ დასახლდა ურუქის მახლობელ ტყეში, სადაც მფარველობს მხეცებს მონადირეთაგან. შენუხებული მონადირეები დახმარებას სთხოვენ გილგამეშს. ეს

უკანასკნელი ქალაქში შემოსატყუებლად ენკიდუს უგზავნის „ტაძრის ქალს“, რომელიც მართლაც მოხიბლავს ენკიდუს. ადამიანისადმი სიყვარული იმარჯვებს მხეცებისადმი სიყვარულზე. ამით ენკიდუმ უღალატა მხეცებს და ისინი გაურბიან მას. მისი გზა ახლა ადამიანებისკენაა მიდის და იგი სატრფოსთან ერთად მიემართება ქალაქ ურუქისაკენ, სადაც მძლეთა მძლე გილგამეში მეფობს. გილგამეშმა უკვე იცის, რომ მისკენ მოდის ენკიდუ. ეს მას სიზმარში შეატყობინა დედამ, ქალღმერთმა ნინსუნმა, რომელმაც ურჩია დამეგობრებოდა ენკიდუს. ორთაბრძოლაში გილგამეში ენკიდუს ღირსი მოწინააღმდეგე აღმოჩნდა. ვერც ერთი ვერ სძლევს მეორეს. ამის შემდეგ ენკიდუ სიამოვნებით უმეგობრდება გილგამეშს. მეგობრები მრავალ საგმირო საქმეს ჩადიან ერთად. ამათგან უმთავრესია ლაშქრობა ხუმბაბას წინააღმდეგ, რომელიც შორს, ლიბანის კედარის ტყეებში ცხოვრობს და რომელსაც დაუტყვევებია ქალღმერთი იშთარი. საშინელია, საზარელია ხუმბაბა შესახედავადაც კი. იგი კედარის ხეებზე მაღალია და მისი ყვირილი გრიგალის ხმას ჰგავს, მაგრამ ღვთაებათა რჩევითა და დახმარებით აღტყინებული მეგობრები მაინც სძლევენ ხუმბაბას. გილგამეში და ენკიდუ ჭრიან კედარს, რომელთანაც ხუმბაბას სიცოცხლეა დაკავშირებული, და ხუმბაბაც ძლეულია.

ხუმბაბას ტყვეობიდან დახსნილსა და გილგამეშის გმირობით აღტაცებულ ქალღმერთ იშთარს გილგამეშისადმი ტრფობა ეუფლება. იგი გილგამეშს თავის სიყვარულს სთავაზობს, მაგრამ გილგამეში უარყოფს ქალღმერთის სიყვარულს. იგი ქალღმერთს ბრალს სდებს უპირობაში: „განა არის ისეთი საყვარელი — ეუბნება იგი იშთარს, — რომელიც შენ მუდმივ გყვარებოდეს? განა არის ისეთი ჭაბუკი, რომელიც შენთვის მუდმივ სასიამოვნო ყოფილიყოს? შენი ახალგაზრდობის დროის საყვარელ თამუზზე შენს გამო ყოველწლიურად ტირიან“ (თამუზი იყო პერიოდულად მომაკედავი და კვლავ მკვდრეთით აღმდგარი ბუნების განმასახიერებელი ახალგაზრდა ღვთაება, ეგვიპტელების ოზირისის ანალოგიური ღმერთი, რომლის კედომა-აღდგომის აღსანიშნავად დიდი მისტერიები იმართებოდა ბაბილონეთში). „როდესაც შენ გიყვარდა ჭრელი მწყემსი — ფრინველი, შენ მას ფრთები გაუტეხე და იგი ტყეში მუდმივ გაჰკივის: „ჩემი ფრთები!“ გიყვარდა შენ ლომიც, სრულყოფილი ძალის არსება, მაგრამ შვიდი და შვიდი ორმო ამოუთხარე მას... ასევე მოუვიდა ბევრ სხვას. მეც

იგივე მომელის". გილგამეშის მიერ უარყოფილი, შეურაცხყოფილი იშთარი მიემართება ცისაკენ და იქ შესჩივის თავის მამას — ცის ღმერთ ანუშს. მისი თხოვნით ანუ ქმნის ციურ ხარს, რომელიც თავისი სუნთქვითაც კი მუსრს ავლებს ადამიანებს. მაგრამ გმირთა გმირი მეგობრები — გილგამეში და ენკიდუ — ებრძვიან ამ ხარს და სძლევენ მას. ურუქის ხალხი გილგამეშთან და ენკიდუსთან ერთად ზეიმობს ამ გამარჯვებას, ურუქის გაღწევანზე გადმომდგარი იშთარი კი ნყევლის მათ. მალე ენკიდუ ავად ხდება და კვდება. გილგამეში მწარედ დასტირის გარდაცვლილ მეგობარს, იგონებს საგმირო საქმეებს, რომლებიც მათ ერთად ჩაიდინეს. ამასთანავე, გილგამეშს შეიპყრობს სიკვდილის შიში. მომაკვდავმა მეგობარმა უთხრა, რომ მასაც მოელის სიკვდილი. იგი, როგორც თიხისაგან შექმნილი, ვერ გაექცევა ამ ბოლოს. გილგამეში გრძნობს, რომ მალე თვითონაც დაწვება ისე, რომ „ხელმეორედ ველარ ადგეს ვერასოდეს“. ყოველი ადამიანი, როდესაც მას დასტოვებს მასში მჩქეფარე სისხლი, დაემსგავსება კვლავ თიხას, რომლისგანაც იგი არის შექმნილი.

თავზარდაცემულ გილგამეშს არ სურს შეურიგდეს ბედისწერის ამ გადანყვეტილებას და სურს შეიტყოს, ხომ არ შეიძლება მაინც დააღწიოს თავი სიკვდილს ადამიანმა და უკვდავი შეიქნეს. მას ეუბნებიან, რომ მართლაც იყო ერთი კაცი, მისივე წინაპართაგანი, ვინმე უტ-ნაფიშთიმი (ეს სახელი ბაბილონურად ნიშნავს „მან მოიპოვა სიცოცხლე“), რომელმაც მოიპოვა უკვდავება. ახლა იგი შორს, ცხრა მთას იქით, კუნძულზე ცხოვრობს. გილგამეში გადანყვეტს, ინახულოს თავისი შორეული წინაპარი და გაიგოს მისგან, როგორ მოიპოვა მან უკვდავება. მაგრამ ძალიან ძნელია უტ-ნაფიშთიმის სამყოფელის მიღწევა. შორი, ძნელი და სახიფათოა გზა. გილგამეშს ხვდება ხეობები, რომელთა შესავლებს ლომები იცავენ. მაშუს მთასთან, სამყაროს კიდეზე, გზას უკვე ცოლ-ქმარი მორიელ-ადამიანები სდარაჯობენ. ისინი იცავენ მზეს ამოსვლისას და ჩასვლისას. როდესაც ეს მორიელ-ადამიანები გაიგებენ გილგამეშის მოგზაურობის მიზანს, აშინებენ მას შემდგომი მგზავრობის სიძნელით. მაგრამ გილგამეშის გადანყვეტილება უდრეკია და ისინიც გაატარებენ მას. გილგამეში გადაივლის შავბნელ მთებს, შემდეგ კი ეშვება ღმერთების დიდებულ ბაღში, სადაც ნაყოფის მაგიერ ხეებს ძვიფასი ქვები ასხია. ბაღს ზღვა აკრავს. ზღვის ტახტზე მჯდომი ქალღმერთი სიდური-საბითუ გილგამეშის დანახვაზე კეტავს ჭიშკარს. როდესაც იგი

შეიტყობს, რა განზრახვით მოდის გილგამეში ღმერთების სამყოფელში, ქალღმერთი ცდილობს გადაარწმუნოს იგი: „საით მისწრაფი, გილგამეშ? — ეუბნება იგი მას, — სიცოცხლეს, რომელსაც შენ ეძებ, ვერ პოვებ. უკეთესია, აივსო მუცელი, დღედაღამ იმხიარულო, ყოველდღიურად ღრეობა მოაწყო, იცეკვო და გაერთო. დაე, იხაროს შენმა ცოლმა შენს მკერდზე“. მაგრამ ქალღმერთის რჩევა ვერაფერში არწმუნებს გილგამეშს და იგი განაგრძობს მგზავრობას ზღვით. იგი მიცურავს სიკვდილის ტალღებზე და ასე აღწევს კუნძულს, სადაც უტ-ნაფიშთიმი ცხოვრობს. უტ-ნაფიშთიმი გაოცებულია იმით, თუ როგორ შეძლო გილგამეშმა მიეღწია მის სამყოფელამდე. გილგამეში სთხოვს თავის წინაპარს მოუთხროს მას, როგორ მოიპოვა უკედავება. უტ-ნაფიშთიმაც უყვება გილგამეშს ამის შესახებ. უტ-ნაფიშთიმის ეს მოთხრობა არის სწორედ ბაბილონური თქმულება წარღვნაზე. მას უკავია ეპოსის მეთერთმეტე ფირფიტა, რომლის ერთ ნატიცხს ჯ.სმიტმა ბრიტანეთის მუზეუმში მიაგნო, მეორის მოსაძებნად კი სპეციალური ექსპედიციის მოწყობა დასჭირდა.

ბაბილონური თქმულება წარღვნის შესახებ ყველა არსებით მომენტში წარმოადგენს წარღვნაზე ბიბლიური ლეგენდის ზუსტ პროტოტიპს. უტ-ნაფიშთიმი უყვება გილგამეშს, რომ ღმერთებმა გადანყვიტეს ადამიანთა დასჯა მათი ცოდვებისათვის, წარღვნის მოვლენა და ყოველივე ცოცხლის შემუსრვა. მაგრამ ღმერთებს შორის უტ-ნაფიშთიმს მფარველი გამოუჩნდა. ეს იყო ღვთაება ეა. მან ურჩია უტ-ნაფიშთიმს აეგო ხის დიდი სახლი და მასში მოეთავსებინა სიცოცხლის ყოველგვარი თესლი. აქვე შეიყვანა მან თავისი ოჯახი და ახლობელნი... მალე მართლაც დაიწყო საშინელი წვიმა. ყველაფერი წყალმა წაღეკა. მიწაზე მცხოვრები ღმერთებიც კი შიშმა მოიცვა და მათ ცას — ღვთაება ანუს საბრძანებელს — შეაფარეს თავი. ექვსი დღე და ექვსი ღამე მძვინვარებდა წარღვნა. მეშიდე დღეს ბუნება დამშვიდდა, ქარიშხალი და წვიმა შეწყდა. უტ-ნაფიშთიმმა გაიხედა თავისი კიდობნიდან, რომელიც ტალღებზე ქანაობდა და დაინახა, რომ მთელი მსოფლიო თიხას დაუფარავს, რომელზედაც წყლის ტალღები დათარეშობენ. ერთი დღის შემდეგ გამოჩნდა კუნძული და უტ-ნაფიშთიმის კიდობანი ნიციირის მთას მიადგა. მეშვიდე დღეს, წარღვნის შეწყვეტის შემდეგ, უტ-ნაფიშთიმმა გამოუშვა კიდობნიდან მტრედი. მტრედმა იფრინა და უკან დაბრუნდა, რადგან ვერსად ვერ იპოვა დასაჯდომი ადგილი. შემდეგ მან გაუშვა მერ-

ცხალი, ისიც მალე დაბრუნდა. ბოლოს ყვავი გაუშვა. ყვავმა ნახა, რომ გამოჩნდა ხმელეთი, დაჯდა და აღარ დაბრუნდა. მაშინ უტ-ნაფიშთიმმა გააღო კიდობნის კარი, გამოუშვა ყველა სულიერი, რაც მას კიდობანში ჰყავდა დამწყვდეული და თვითონაც გამოვიდა. გადარჩენილმა უტ-ნაფიშთიმმა მსხვერპლი შესწირა ღმერთებს. გახარებული ღმერთები შეიკრიბნენ და ზეიმობენ, მათ უხარიათ, რომ გადარჩენილა ადამიანთაგან მათი ერთი თაყვანისმცემელი მაინც... მხოლოდ ენლილი, მინის მეუფე, რომელმაც მოუვლინა ადამიანებს სასჯელის სახით წარღვნა, საშინლად განრისხდა. მაგრამ ეამ მოუღბო გული ენლილს. ენლილი შევიდა უტ-ნაფიშთიმის ხომალდში, ხელი მოჰკიდა უტ-ნაფიშთიმს და მის ცოლს, შეეხო მათ მხრებს, დადგა მათ შორის და თქვა: „აქამდე უტ-ნაფიშთიმი იყო ადამიანი, ან იგი და მისი ცოლი იქნებიან ისეთივე ღმერთები, როგორიც ჩვენ. მათ უნდა იცხოვრონ შორს, მდინარის შესართავში“.

აი, ასე მოუპოვებია უტ-ნაფიშთიმს უკვდავება. გილგამეში ვერ ანუგეშა ამ მონათხრობმა. წარღვნა მსოფლიოში ერთზე მეტად არ ყოფილა და არავინ იცის, იქნება თუ არა კიდევ. გილგამეშს ამ გზით უკვდავების მოპოვების იმედი ვერ ექნებოდა. უტ-ნაფიშთიმი ურჩევს გილგამეშს, რომ, რაკი არ ჩანს ღვთაება, რომელიც მას თავისთან წაიყვანს და უკვდავებას მიანიჭებს, მან შეიძლება სძლიოს ძილი, როგორც სიკვდილის ნაირსახეობა, და ამით მოიპოვოს უკვდავება. მაგრამ მგზავრობით განამებულ გილგამეშს სწრაფად ეუფლება ძილი, იგი ვერ უცდის, სანამ უტ-ნაფიშთიმის ცოლი შვიდ მაგიურ პურს მოამზადებდეს, რომლებმაც მას სიფხიზლე უნდა შეუნარჩუნონ. მაშინ უტ-ნაფიშთიმის ცოლი ასწავლის მას, თუ სად იზრდება ზღვის ფსკერზე სასწაულთმოქმედი ბალახი — „ადამიანი ხდება ახალგაზრდა“, რომელსაც ადამიანს შეუძლია მიანიჭოს მარადიული სიჭაბუკე და უკვდავება. გილგამეში ფეხებზე მოიბამს ქვებს, ჩადის ზღვის ფსკერზე და იქიდან ამოაქვს სასწაულთმოქმედი ბალახი. გამარჯვებული და გახარებული გილგამეში მიეშურება თავისი ქვეყნისაკენ, მას სურს უკვდავების ბალახი მიუტანოს თავის ხალხს და მასთან ერთად მოიპოვოს უკვდავება. მაგრამ გზაში, ბანაობის დროს მას გველი მოჰპარავს ამდენი ტანჯვით მოპოვებულ ბალახს. ასე ეცლება ხელიდან გილგამეშს უკვდავების მოპოვების უკანასკნელი იმედი. ეპოსში იმარჯვებს ბედისწერის იდეა, რომელმაც თავიდანვე ადამიანი მოკვდავი გახადა. მისი გან-

ჩინების წინააღმდეგ ბრძოლაში ადამიანი ამაოდ დაშვრება, როგორც ეს გილგამეშს მოუვიდა.

მაგრამ გილგამეშის ამ გაშმაგებულ ძიებაში თავს იჩენს არა მარტო შიში სიკვდილისადმი, არამედ აგრეთვე დაეჭვება საიქიო ცხოვრებაში, რასაც შეეძლო მხოლოდ საზრდო მიეცა ამგვარი შიშისათვის. ეს კი უპირისპირდება ოფიციალური რელიგიის თვალსაზრისს, რომელიც ადამიანის მინიერი არსებობის დასასრულში არაფერს საშინელს არ ხედავს, იგი მას უყურებს, როგორც უფრო უკეთეს, სრულყოფილ სამყაროში გადასვლას. ეპოსის ბოლო ფირფიტა ცდილობს ოფიციალური რელიგიური თვალსაზრისისადმი ეს დაპირისპირება შეარბილოს: უკვდავების მოპოვებაში იმედგაცრუებული გილგამეში გამოითხოვს თავისი მეგობრის ენკიდუს სულს და მისგან სურს შეიტყოს, რა მოელის მას სიკვდილის შემდეგ იქ, საიქიოში. ენკიდუც ოფიციალური რელიგიის თვალსაზრისის შესაბამისად უპასუხებს: იქ განცხრომაშია ის, ვინც თავისი ქვეყნისათვის ბრძოლაში დაეცა, ხოლო იტანჯება და ყოველგვარი უწმინდურობით იკვებება ის, ვისზედაც ცოცხლად დარჩენილ ახლობელთაგან არავინ ზრუნავს — მისი სულის მოსახსენებელ რიტუალს არ ასრულებს და ა.შ.

გილგამეშის ეპოსში აისახა ბაბილონელთა საოცნებო გმირთაგმირის ვაჟკაცობა, შეუპოვრობა დასახული მიზნისკენ ლტოლვაში, ბაბილონელთა სწრაფვა ბუნების სასტიკი კანონების, სიცოცხლისა და სიკვდილის საიდუმლოების გამოცნობისა და კაცობრიობისათვის უკვდავების მოპოვებისკენ.

ასეთივე გოდება ადამიანის მოკვდავობის შესახებ ჩანს ბაბილონურ მითში ღმერთკაც ადაპას შესახებ. ადაპას მამა ღმერთია — ნყლის ღვთაება ეა. მაგრამ მოკვდავი ქალისაგან ნაშობი ადაპა მოკვდავია. თუმცა, როგორც ღმერთკაცს შეჰფერის, იგი მძლეთა მძლე გმირთა გმირია. ერთხელ, ზღვაში ხომალდით ცურვისას, ამოვარდა გრიგალი და მისი ხომალდი გადააბრუნა. ბაბილონელებს გრიგალი წარმოედგინათ დიდი ღვთაებრივი ფრინველის სახით, რომელიც თავისი ფრთების ქნევით გრიგალს წარმოშობს... განრისხებულმა ადაპამ გრიგალს ფრთები მოამტვრია. ამის შემდეგ შვიდი დღე გრიგალის მომტანი ფრინველი აღარ გამოფრენილა. ცის ღმერთი ანუ კითხულობს ამის მიზეზს. გაიგებს რა, რომ ეს ადაპას საქმეა, ღმერთი ანუ თავისთან იბარებს მას, რომ დასაჯოს იგი. შეწუხებული ეა, რომელმაც იცის ანუ ჩვეულება, არიგებს თავის შვილს, ადაპას,

რომ უარი თქვას ყოველგვარ სასმისზე, რომელსაც მას მიაწვდის ანუ, რადგანაც ამ სასმისში მომკვდინებელი შხამი იქნება. ასე დარიგებული ადაპა გამოცხადდება ანუს წინაშე. მაგრამ ამასობაში ანუ მოღბა და სურს გმირთა გმირ ადაპას არა შხამი, არამედ უკვდავების სასმელი უბოდოს. იგი აწვდის ადაპას უკვდავების წამლით სავსე თასს, მაგრამ ადაპა, რომელსაც ახსოვს მამის დარიგება, უარს ამბობს სასმელზე და ასე უგუნურად ჰკარგავს შემოთავაზებულ უკვდავებას. აქაც ის იდეაა გატარებული, რომ ბედისწერა მტკიცედ იცავს თავის განჩინებას: ვერავითარ შემთხვევაში თავიდან ვერ აიცილებს ადამიანი ბედისწერის მიერ განკუთვნილ ხედრს...

ოფიციალური რელიგიისაგან თავისუფალი აზრი კიდევ უფრო მეტად იჩენს თავს ბაბილონური ლიტერატურის ერთ საინტერესო ძეგლში, რომელსაც უწოდებენ „საუბარს ბატონსა და მონას შორის“. ძეგლი დიალოგის სახითაა შედგენილი: ბატონი გამოთქვამს რაიმე სურვილს, მონაც უდასტურებს ამ სურვილის გონიერებას და სათანადო საბუთებით ამაგრებს მას. მაგრამ მალე ბატონი გადაიფიქრებს იმის კეთებას, რისი გაკეთებაც მას სურდა და მონა ამ შემთხვევაშიც ეთანხმება მას, ოღონდ ახლა უკვე სანინააღმდეგო საბუთები მოაქვს იმის საჩვენებლად, რომ მართლაც არ ღირს ამისი კეთება. ასეა ნაჩვენები იმედის ამაოება მეფის მოწყალებაზე, ღრეობა-ზეიმის სიხარულზე, ველად თავისუფალ ცხოვრებაზე, ქალის სიყვარულზე და სხვ. საყურადღებოა, რომ ამ ძეგლში ასევე ამაოდაა გამოცხადებული ღვთაებათა დახმარების მოპოვებაზეც ზრუნვა: „მონავ, მზად იყავ ჩემი სამსახურისათვის!“ — ეუბნება ბატონი მონას. „მზად ვარ, ბატონო ჩემო, მზად ვარ“. — „იზრუნე, მომიმზადე წყალი ხელის დასაბანად. მომეც მე იგი. მსურს მსხვერპლი შევწირო ჩემს ღმერთს“. — „შენირე, ბატონო ჩემო, შენირე, — უპასუხებს მონა, — ის, ვინც ღმერთს მსხვერპლსა სწირავს, მისი გული მხიარულია, სესხს სესხზე აძლევს იგი“. მაგრამ მალე ბატონი გადაიფიქრებს და ამბობს: „მონავ, მე არ მსურს მსხვერპლი შევწირო ჩემს ღმერთს“. — „ნუ შეწირავ, ბატონო ჩემო, ნუ შეწირავ. ნუთუ შენ ფიქრობ, რომ ღმერთს ასწავლი, მორჩილი ძაღლის მსგავსად, შენს კვალდაკვალ სიარულს მაგიით, ლოცვით ანდა იმის შესრულებით, რასაც იგი შენგან ითხოვს?“ იმის გარდა, რომ ძეგლის ავტორმა ამგვარად გამოთქვა ეჭვი იმ ყოველივეს მიზანშეწონილობაში, რასაც კულტის მსახურნი აუცილებლად თვლიდნენ

ლვთაებათა კეთილგანწყობების მოსაპოვებლად, იგივე ავტორი აშკარად ავლენს აგრეთვე დაეჭვებას საიქიოზე ამავე წარმოდგენების სისწორეში, სიკვდილის შემდეგ ამქვეყნიური საქმეებისათვის სამაგიეროს მიღებაში, რასაც ქადაგებდნენ რელიგიის მსახურნი.

„მონავ, მზად იყავ ჩემი სამსახურისათვის“, — ამბობს ბატონი. — „მზად ვარ, ბატონო ჩემო, მზად ვარ“. — „სიკეთე უნდა ეუყო მე ჩემს ქვეყანას“. — „ქმენ, ბატონო ჩემო, ქმენ. ადამიანი, რომელიც სიკეთეს ჩაიდენს თავისი ქვეყნის მიმართ, პოვნებს სიკეთეს თავისათვის ღვთაება მარდუქის ბედ-ილბლის თასში“. — „მონავ, მე არ მსურს სიკეთის ქმნა ჩემი ქვეყნის მიმართ“. — „ნუ იზამ, ბატონო ჩემო, ნუ იზამ, ადი დანგრეული ქალაქების გორაკებზე, გაიარე ძველი დროის ნანგრევებს შორის და შეხედე ძველად ნაცხოვრებ ადამიანთა თავის ქალებს (და გამოიცან) — რომელი მათგანი იყო ბოროტის ჩამდენი და რომელი — სიკეთის“. დიალოგი თავდება სიცოცხლის ხანგრძლივობაზე იმედის ამოყვების აღნიშვნით, რადგანაც დღეს თუ ხვალ ყველა ადამიანი მოკვდება : „მონავ, — ამბობს ბატონი, — მოემზადე ჩემი სამსახურისათვის“. — „მზად ვარ, ბატონო ჩემო, მზად ვარ“. „მაშ რაღაა კარგი?“ — „ჩემი და შენი თავის მოგლეჯა და მდინარეში გადაყრა, — აი, რა არის კარგი. ვინაა ისე მაღალი, რომ ცად ავიდეს, ან ისე დიდი, რომ დაფაროს დედამინა?“ — „მონავ, მე მსურს შენ მოგკლა და გაიძულო შენ წინ წამიძღვე“. „ჭეშმარიტად, — უპასუხებს მონა, — მხოლოდ სამ დღეს იცოცხლებს ჩემი ბატონი ჩემს შემდეგ“.

რა თქმა უნდა, არ შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ასეთი აზრები დამახასიათებელი იყო რიგითი ბაბილონელისათვის. რიგით ბაბილონელს, უეჭველია, სჯეროდა ყველაფრის, რასაც მას ქურუმები ეუბნებოდნენ: ლოცვისა და მაგიის, მისნობისა და შელოცვის, მსხვერპლის შეწირვისა და საიქიო ცხოვრების... მაგრამ მაინც აშკარად შეიმჩნევა, რომ საიქიოის კულტი ძველ შუამდინარეთში ბევრად უფრო სუსტად იყო განვითარებული, ვიდრე ეგვიპტეში. ეგვიპტეში სწამდათ, რომ არა მარტო სულია უკვდავი, არამედ ხორციც, რომ სიკვდილის შემდეგ სხეულისაგან განშორებულ სულს სჭირდება დროდადრო დაუბრუნდეს თავის სხეულს და მოისვენოს. აქედან მოდის ეგვიპტელთა მიერ თავიანთი მიცვალებულების ბალზამირების, მუმიფიკაციის ჩვეულება. მუმიების შესანახ ადგილებსაც ეგვიპტელები დიდი გულმოდ-

გინებით ამზადებდნენ. მძლეთა მძლე ფარაონები თავიანთ სამუდამო განსასვენებლად უზარმაზარ პირამიდებს აშენებდნენ, რომლებიც დღესაც ამშვენებენ ეგვიპტის მინა-წყალს. უფრო ნაკლები შესაძლებლობის მქონე დიდი მოხელენიც კი ხშირად მთელი თავიანთი სიცოცხლის მანძილზე მდიდრულ აკლდამებს იშენებდნენ და ა.შ. ამგვარ ზრუნვას საიქიო კულტზე ასურეთ-ბაბილონეთში ჩვენ, როგორც ვთქვით, ვერ ვხვდებით.

ძველი ბაბილონეთიდან მოღწეული მითებიდან საინტერესოა მითი სამყაროს შექმნის შესახებ. მითის მიხედვით, თავდაპირველად სამყაროში სრული ქაოსი იყო და არსებობდა სტიქიათა განმასახიერებელი სამი არსება: აფსუ, მუმუ და თიამათი. მხოლოდ შემდეგ შეიქმნენ ღმერთები, მათ შორის, ბაბილონელთა ღმერთების უზენაესი სამეული: ანუ, ენლილი და ეა. ღმერთები ისწრაფვიან, რომ ნესრიგი შეიტანონ ქაოსში. ამით განრისხებული პირველყოფილი სამეულის მეთაური აფსუ გადაწყვეტს მოსპოს თავისი შვილები — ღმერთები. მაგრამ ღვთაება ეა აძინებს და კლავს აფსუს, ხოლო მუმუს შებოჭავს და უვნებელს ხდის. რჩება თიამათი, რომელიც გადაწყვეტს შური იძიოს ღმერთებზე ქმრის — აფსუს — მოკვლისათვის. იგი ქმნის საშინელ არსებებს — გველებსა და სხვადასხვა ურჩხულებს, მორიელ-აღამიანებს და სხვ. მათი მეთაურია საზარელი არსება კინგუ, შექმნილი თიამათისავე მიერ, რომელიც მან ქმრად გაიხადა. შეშინებული ღმერთები ბჭობენ. ვერავინ ვერ ბედავს გამძვინვარებულ თიამათთან და მის ამაღასთან შებმას. მხოლოდ ენლილი (შუმერების უმთავრესი ღმერთი; მითის გვიანდელ რედაქციაში იგი ბაბილონელებმა ქალაქ ბაბილონის მთავარი ღმერთით — მარდუქით შეცვალეს) აცხადებს ამის სურვილს. მაგრამ, სამაგიეროდ, იგი მოითხოვს ღმერთებისაგან, რომ მიანიჭონ მას ბედისწერის გამგებლობა, ე.ი. ფაქტიურად მოითხოვს ღმერთებს შორის მისი პირველობის აღიარებას, რადგანაც ჩვენ უკვე დავინახეთ, როგორ ყოვლისშემძლედ და ყოვლის განმსაზღვრელად თვლიდნენ ბაბილონელები ბედისწერას. ღმერთები თანხმდებიან ამაზე და ენლილი (მარდუქი) მიემართება თიამათთან (ეს სახელი ბაბილონურში „ზღვას“, „ოკეანეს“ აღნიშნავს) შესაბამელად. მას თან ახლავს თავისი ამაღა სხვადასხვა ქარების სახით. და აი, როდესაც თიამათი თავის უზარმაზარ ხახას გააღებს, რომ გადაყლაპოს ენლილი (მარდუქი), ეს უკანასკნელი გრიგალს შეუშვებს მის პირში და თიამათი პირს ველარ ხურავს. ენლილი (მარდუქი) კლავს თიამათს, კვეთს

შუაზე, მის ერთ ნაწილს მაღლა ასწევს და ასე ქმნის ცას. შემდეგ იგი ქმნის ვარსკვლავებს, ცხოველებსა და მცენარეებს და, ბოლოს, ადამიანებს. მითის ზოგი ვარიანტის მიხედვით, ადამიანები მან შექმნა თიხის და თიამათის თანამებრძოლ კინგუს სისხლის შერევით. შეიძლება გავიხსენოთ, რომ ბიბლიაში დაცული გადმოცემის მიხედვითაც, ღმერთმა ადამიანები თიხისაგან შექმნა. უდავოა, აქაც ამჟღავნებს ბიბლია ბაბილონურ მითოლოგიასთან კავშირს.

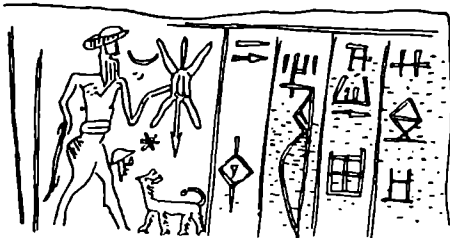
ეს კავშირი კარგად ჩანს აგრეთვე სამოთხიდან ღმერთების მიერ ადამისა და ევას გამოძევების შესახებ ბიბლიაში დაცულ გადმოცემებთან დაკავშირებითაც. ანალოგიური თქმულება ყოფილა ბაბილონეთშიც. ერთი ლურსმული ფირფიტა მოგვითხრობს, რომ ძველად ადამიანები ცხოვრობდნენ ბაღში, სადაც იყო ორი აკრძალული ხე: „ხე სამოსისა“ და „ხე, რომელიც იძლეოდა სიცოცხლეს (უკვდავებას)“. ღმერთებს შეატყობინეს, რომ ადამიანებმა მოწყვტიეს ნაყოფი „სამოსის ხიდან“. ეს ის ხეა, რომელიც ადამიანებს ცოდნას, „ბოროტისა და კეთილის შეცნობის“ უნარს აძლევს. შეშფოთებული ღმერთები მართავენ ბჭობას. მათ ეშინიათ, რომ ახლა ადამიანები „სიცოცხლის ხიდანაც“ იგემებენ ნაყოფს და მოიპოვებენ უკვდავებას, ე.ი. გახდებიან სავსებით ისეთნი, როგორიც არიან თვით ღმერთები. ამიტომ ღმერთები აძევებენ ადამიანებს ამ ღვთაებრივი ბაღიდან, ე.ი. სამოთხიდან.

როგორც ვხედავთ, ძველმა ებრაულმა მითოლოგიამ უხვად ისესხა მითები და ლეგენდა-თქმულებები ბაბილონეთიდან. ბიბლიის მეშვეობით ქრისტიანული სამყარო უკვე დიდი ხანია იცნობდა ძველი ბაბილონური მითოლოგიის ქმნილებებს, ოღონდ მათ ძველი ებრაელების შემოქმედებად თვლიდა. მას შემდეგ, რაც მზის სინათლე იხილეს ლურსმულით ნანერმა ფირფიტებმა, რომლებიც ათასეული წლების განმავლობაში გაუნძრევლად ელაგნენ მიწის სქელი ფენის ქვეშ, მას შემდეგ, რაც მეცნიერებმა ისწავლეს ამ ფირფიტების კითხვა, ცნობილი გახდნენ ყველა ამ მითისა და თქმულების შემოქმედნი. გამოირკვა, რომ ეს შემოქმედნი ძველი ბაბილონელები ყოფილან.

ასურეთ-ბაბილონეთიდან ჩვენამდე მოაღწია ბევრმა წარწერამ, სადაც მეცნიერების სხვადასხვა დარგში იმდროინდელი ცოდნაა ფიქსირებული — აქ არის მათემატიკური, ასტრონომიული, სამედიცინო, „საენათმეცნიერო“ (ლექსიკონები, ლურსმული დამწერლობის სახელძღვანელოები) ტექსტები და ა.შ.

ძალიან ძნელია, თითქმის შეუძლებელია, ჩვენ აქ თუნდაც გაკვირვებით შევეხებით ასურულ-ბაბილონურ ენაზე ლურსმული დამნერლობით ჩვენამდე მოღწეულ ყველა უმთავრეს ძეგლს ან ძეგლების ყველა ჯგუფსაც კი. ამჟერად შეიძლება ნათქვამით დავკმაყოფილდეთ და გადავიდეთ ძველ მცირეაზიულ ანუ ხეთურ სამყაროზე, რომელიც აგრეთვე აირეკლა ლურსმული დამნერლობით მოღწეულ ძეგლებში.

7. ხეთური ლურსმული ნარწერები

მცირე აზიის, კერძოდ, მისი ცენტრალური და აღმოსავლეთი ნაწილების, უძველეს მცხოვრებლებს ხეთებს ეძახიან. ხეთებიც იყენებდნენ ლურსმულ დამწერლობას, რომელიც მათ მეორე ათასწლეულის დასაწყისში გადაიღეს ჩრდილოეთ სირიაში ხმარებაში მყოფი ბაბილონური ლურსმული დამწერლობის ერთ-ერთი სახეობიდან. ხეთური ლურსმული დამწერლობა ზოგთავისებურებას ავლენს ბაბილონურთან მიმართებით: განსხვავებულია ზოგი ნიშნის მოხაზულობა, ნიშნებიც უფრო ცოტაა და მრავალნიშვნელობიანობაც (ერთ ნიშანს რომ მრავალი სხვადასხვა მნიშვნელობა გააჩნია) -- უფრო შეზღუდული. ხეთური ლურსმული ნარწერები გასული საუკუნის მანძილზე უცნობი იყო. მართალია, ევროპის მუზეუმებში უკვე ამ დროს გზა გაიკვლია ლურსმულით ნაწერმა თიხის ფირფიტებმა მცირე აზიიდან, ქიულ-თეფეს გორაკიდან, მაგრამ ეს ნარწერები წმინდა ასურულ ენაზე შედგენილი აღმოჩნდა. ქიულ-თეფეს მიდამოებში ასეთ ფირფიტებს ხშირად პოულობდნენ მინის თხრის დროს ადგილობრივი მცხოვრებლები და ჰყიდდნენ ევროპელებზე. შემდეგში, როდესაც 1925 წელს ამ გორაკზე არქეოლოგიური გათხრები

დაიწყო ცნობილმა ჩეხმა მეცნიერმა ჰროზნიმ, აქ აღმოჩნდა ამგვარივე ფირფიტების მთელი არქივი. გამოირკვა, რომ ამ ადგილას ყოფილა ასურელთა სავაჭრო ახალშენი ქალაქი კანესი. ამავე ფირფიტებიდან კარგად ჩანს, რომ ასურელები აქ ჩამოსახლებულები ყოფილან. მათ გარს ერტყა ადგილობრივი, „ხეთური“ მოსახლეობა.

ოქროს სასმისი
ლომის
გამოსახულებით
და ხმალი.
ძვ. წ. V ს.ს.
მეტროპოლიტენის
ხელოვნების
მუზეუმი,
ნიუ იორკი

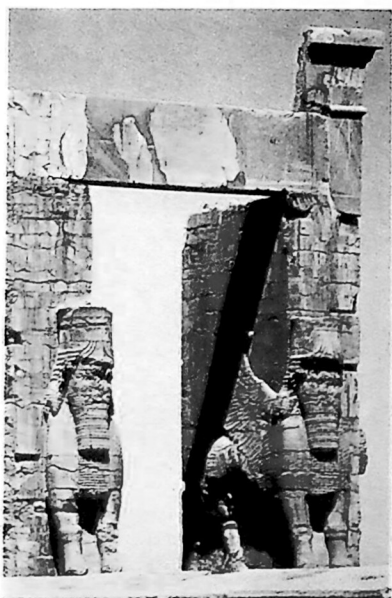
მეომრის
გამოსახულება.
პერსეპოლი.
ძვ. წ. IV ს.

სამკაული
ფრთოსანი ლომის
გამოსახულებით.
ძვ. წ. IV ს.
აღმოსავლეთმცოდნეობის
ინსტიტუტი, ჩიკაგო

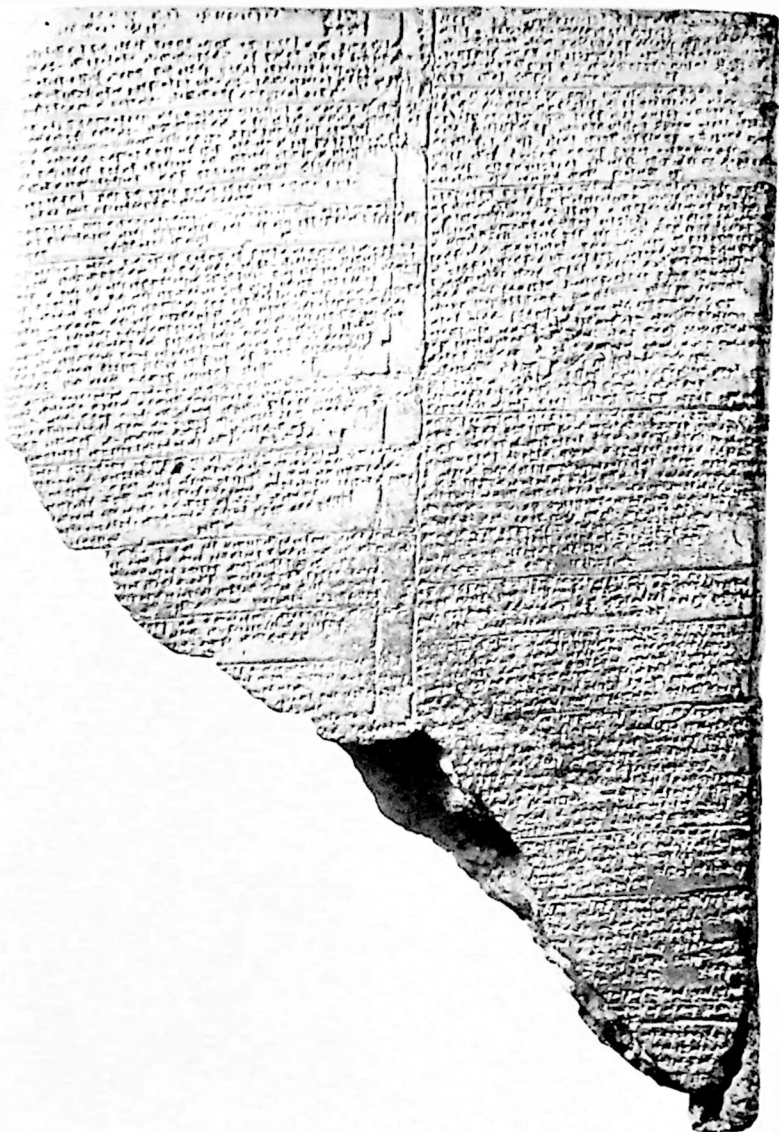
დარიოსის სასახლე.
პერსეპოლისი

პერსეპოლისის კარიბჭე.
ძვ. წ. V ს.

დარიოს I-ის სასახლე პერსეპოლისში

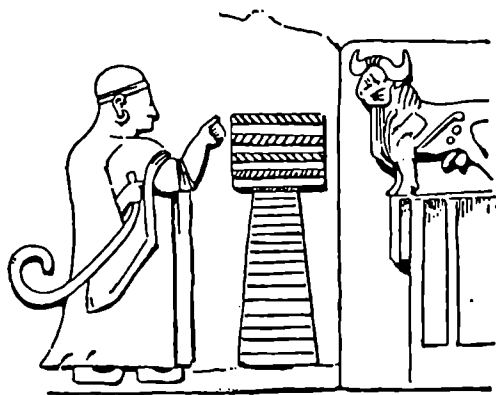
თიხის ფირფიტის ნატეხი
ხეთების კანონთა ტექსტით

ა) როგორ ამოიკითხეს ხეთური ლურსმული წარწერები

მცირე აზიის ადგილობრივი, „ხეთური“ მოსახლეობის ენებზე ლურსმული დამწერლობით შედგენილი ტექსტები დიდი რაოდენობით აღმოჩნდა 1906 წლიდან, როდესაც მცირე აზიის შუაგულში, დღევანდელი თურქეთის დედაქალაქ ანკარიდან დაახლოებით 200 კილომეტრის მანძილზე, სოფელ ბოლაზ-ქოის მიდამოებში, გერმანელების ექსპედიციამ ჰუგო ვინკლერის ხელმძღვანელობით დაიწყო დიდი მასშტაბის არქეოლოგიური გათხრები. გათხრების შედეგად გამოიკვია, რომ აქ ყოფილა ხეთების სამეფოს დედაქალაქი ხატუშა. არქეოლოგებმა გათხარეს სამეფო სასახლე, სადაც მიაგნეს აგრეთვე სამეფო არქივს, რომელიც ათეულათასობით ლურსმულით შედგენილ თიხის ფირფიტას შეიცავდა.

ამ ფირფიტებს შორის ზოგიერთზე ასურულ-ბაბილონური ლურსმულითა და ასურულ-ბაბილონურ ენაზე შედგენილი წარწერა აღმოჩნდა. როგორც ზემოთ უკვე ვთქვით, ასურულ-ბაბილონური ლურსმული დამწერლობა და ასურულ-ბაბილონური ენა იმ დროს ფართოდ იყო გავრცელებული საერთაშორისო ურთიერთობებში. ბოლაზ-ქოის არქივის ზოგი ფირფიტა, რომლებზეც ტექსტი ასურულ-ბაბილონურ ენაზე იყო შედგენილი, სწორედ ხეთების მიერ სხვადასხვა სახელმწიფოებთან დადებულ ხელშეკრულებებს წარმოადგენდა. ეს ხელშეკრულებები შემდეგში ცალკე ნიგნად გამოაქვეყნა გერმანელმა მეცნიერმა ვაიდენერმა.

მაგრამ ფირფიტების უდიდესი ნაწილი შედგენილი აღმოჩნდა უცნობ ენებზე. სწორედ ეს ენები უნდა ყოფილიყო ადგილობრივი მოსახლეობის — ხეთების ენები. ბევრი მეცნიერი ჩაუჯდა ამ ტექსტებს და სცადა მათი ამოკითხვა. ახლა ვითარება უფრო გაადვილებული იყო, ვიდრე მაშინ, როდესაც ასურულ-ბაბილონურ ლურსმულ დამწერლობას ჯერ ვერ კითხულობდნენ. საქმე ის არის, რომ ხეთები (და ყველა სხვა ხალხი, ვინც ასურულ-ბაბილონელებისაგან შეითვისა ლურსმული დამწერლობა), თავიანთ ენაზე ამ დამწერლობით წერისას, ლურსმულ ნიშნებს იყენებდნენ იმავე მნიშვნელობით, როგორიც მათ ასურულ-ბაბილონურში გააჩნდათ. მაგალითად, ნიშანი, რომელიც ბაბილონურში აღნიშნავდა „წყალს“ და, ამავე დროს, „ა“ ხმოვნისათვისაც იხ-

მარებოდა, ხეთურ ტექსტებშიც ამავე მნიშვნელობით იყო ნახმარი. ასე იყო ყველას სხვა ნიშნის მიმართაც. ამგვარად, ხეთური ტექსტები აღმოჩენისთანავე ადვილად შეიძლება ნაკითხულიყო, მაგრამ ნაკითხულის გაგება კი შეუძლებელი იყო. აქ ისეთივე მდგომარეობა გვქონდა, რო-

გორც, მაგალითად, ჩვენ რომ ვინმემ დაგვინეროს ქართული ასოებით ტექსტი რომელიმე უცნობ ენაზე. დანეროილს ადვილად ნავიკითხავთ, მაგრამ რა წერია, ამის შესახებ კი ვერაფერს ვიტყვით.

იმ მეცნიერებს, რომლებიც ხეთური წარწერების ამოკითხვაზე მუშაობდნენ, გარკვეულ საყრდენს ისევ ლურსმული დამწერლობა აძლევდა. ლურსმულ დამწერლობაში, როგორც უკვე ნათქვამი გვაქვს, ბევრი ნიშანი იხმარება როგორც იდეოგრამა, ე.ი. მთელ ცნებას, მთელ სიტყვას აღნიშნავს. თითქმის ყველა გავრცელებულ, მთავარ მოვლენასა და საგანს მოეპოვება ამგვარი ნიშანი. „პური“, „წყალი“, „მინა“, „ცა“, „ადამიანი“, „ქვეყანა“, „მთა“, „მეფე“, „მეომარი“, „მონა“ და სხვა ათასი რამ, ამგვარად, ცალკე ნიშნებით შეიძლება იყოს გამოხატული. ასეთ ნიშნებს, როცა ისინი იხმარებიან იდეოგრაფიული, ე.ი. მთელი ცნების გამომხატველი მნიშვნელობით, ყოველნაირ ლურსმულში ერთი და იგივე მნიშვნელობა აქვთ. ამრიგად, ხეთურ ტექსტებში, სადაც აგრეთვე ბევრი იყო ასეთი იდეოგრამების სახით ნახმარი ნიშნები, მათი მნიშვნელობა ცნობილი იყო. ეს გარკვეულად ეხმარებოდა მეცნიერებს ამა თუ იმ ადგილის ზოგადი აზრის ამოცნობასა და ამ გზით ტექსტის ზოგიერთი გაურკვეველი ადგილის მნიშვნელობის დადგენაში.

ხეთური წარწერების ამოკითხვა პირველად შეძლო ჩეხმა მეცნიერმა პროზნიმ 1915 წელს. მაშინ იგი ვენის უნივერსიტეტის პროფესორი იყო. ამ საქმეში მას დიდად დაეხმარა სწორედ

ზემოაღნიშნული გარემოება — ტექსტებში იდეოგრამების სახით ნახმარი ნიშნების სიმრავლე. როგორც იგი მოგვითხრობს, პირველი ბიძგი ამ წარწერების ამოკითხვაში მას შემდეგმა ადგილმა მისცა: მის წინ იყო ორი ერთმანეთის პარალელური გამოთქმა, სადაც ნახმარი იყო, ერთი მხრივ, „პურის“ იდეოგრამა, ხოლო, მეორე მხრივ, სიტყვა „ვადარ“. აქ ნათქვამი იყო:

„პური“ ეზათენი

ვადარ ეკუთენი

„თენი“ დაბოლოება სიტყვებში სხვაგანაც ბევრჯერ გვხვდებოდა და ჩანდა, რომ იგი ზმნის გარკვეული ფორმის დაბოლოება უნდა ყოფილიყო (როგორც გამოირკვა — ანმყო ან მომავალი დროის მრავლობითი რიცხვის მეორე პირის მაჩვენებელი). პროზნიმ იფიქრა, რომ ამ გამოთქმაში „პურის“ პარალელურად მოსალოდნელია დასახელება „წყლისა“, რომელსაც სიტყვა „ვადარ“ უნდა აღნიშნავდეს, ხოლო მთელი გამოთქმა შეიძლებოდა ასე გვეთარგმნა: „პურს შეჭამთ (და) წყალს დალევთ!“ თუ მისი მიხედვრა მართალი გამოდგებოდა, პროზნის წინ გადაიშლებოდა თვალუწვდენელი პერსპექტივა, რადგან ასეთ შემთხვევაში გამოდიოდა, რომ ამ გამოთქმაში ნახმარია ინდოევროპული წარმოშობის სიტყვები. „ვადარ“-ის მსგავს სიტყვებს ჩვენ სწორედ ინდოევროპულ ენებში ვხვდებით „წყლის“ აღსანიშნავად (მაგალითად, გერმანული Wasser, ინგლისური water, რუსული вода და სხვ.) ასევე, ზმნა „ეზა“, ჭამის მნიშვნელობით ანალოგიებს პოულობს ამავე ინდოევროპულ ენებში (გერმანული essen, რუსული есть და ა.შ.) პროზნის ყურადღება მიიქცია ხეთური ტექსტების ზოგმა სხვა სიტყვამაც, რომლებიც ძალიან ჰგავდა ინდოევროპულ ენებში დამონმებულ სიტყვებს. ასე, მაგალითად, ხეთური „ნების“ პროზნის მოაგონებდა „ცის“ აღმნიშვნელ სიტყვებს სლავურ ენებში (რუსული „небо“ და სხვ.); ხეთური „ეკუას“ ჰგავდა ლათინურ ენაში „ცხენის“ აღმნიშვნელ სიტყვა „ეკუს“-ს, ხეთური „კუის“ („ვინ“) და „კუის-კუის“ („ვინმე“) სრულიად ასევე (კვის, კვის-კვის) იხმარება ლათინურშიც და სხვ.

ამრიგად, პროზნის დაებადა აზრი, რომ ენა, რომლის ამოკითხვასაც იგი ცდილობს, ინდოევროპული წარმოშობის ენა უნდა იყოს. ასე შეიმუშავა სამუშაო ჰიპოთეზა, რომელიც ჭეშმარიტი აღმოჩნდა. ზემოთ ჩვენ უკვე ვთქვით, როგორ დაეხმარა მეცნიერებს იმ ფაქტის ცოდნა, რომ ასურულ-ბაბილონური ენა სემიტური ენაა. ამან საშუალება მისცა მათ ფართოდ მოეზიდათ მასა-

ლა სემიტური ენებიდან (ებრაულიდან, არაბულიდან) ასურულ-ბაბილონურ ენაზე ნაწერი ტექსტების ნასაკითხად. ასევე, იმ ფაქტის მიგნებამ, რომ ხეთური შეიძლება ინდოევროპული ენაა, გზა გაუხსნა მკვლევრებს, და პირველ ყოვლისა პროზნის, ფართოდ მოეშველიებინათ პარალელური მასალა ინდოევროპული ენებიდან ხეთურ ენაზე ნაწერი ტექსტების ამოსაკითხად, ხეთური სიტყვების მნიშვნელობათა დასადგენად, ხეთური ენის გრამატიკული წყობის გასარკვევად. 1915 წელს პროზნიმ ძირითად ხაზებში შეძლო ამ სამუშაოს მოთავება და სამეცნიერო საზოგადოებას წარუდგინა თავისი მუშაობის დამაჯერებელი შედეგები. ამიტომაც ამ წელს, 1915 წელს, თვლიან ხეთოლოგიის დაბადების თარიღად. **ხეთოლოგია** — მეცნიერების დარგია, რომელიც შეისწავლის ხეთურ ენებს, ხეთების ისტორიასა და კულტურას.

1936 წელს დიდი ჩეხი მეცნიერი პროზნი ესტუმრა საბჭოთა კავშირს და წაიკითხა ლექციების ციკლი მის მიერ ხეთური დამწერლობის ამოკითხვის შესახებ. ერთი ასეთი ლექცია მან წაიკითხა აგრეთვე თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სხდომათა დარბაზში. ლექციას დიდძალი ხალხი დაესწრო და მან დიდი გამომხაურება პოვა. პროზნის ლექციის გარშემო ქართულ პრესაში დაიბეჭდა გამომხაურებანი, მათ შორის იყო განსვენებულ აკადემიკოს ს.ჯანაშიას წერილიც, სადაც იგი ქართული სამყაროს ხეთურ სამყაროსთან კავშირის ზოგ მომენტზე ლაპარაკობდა.

უკვე პროზნიმ გამოარკვია, რომ ხეთების სამეფო არქივში ტექსტები მარტო ერთ ენაზე როდი იყო შედგენილი. ენა, რომელზეც შედგენილი იყო ტექსტების დიდი ნაწილი და რომელიც ინდოევროპული აღმოჩნდა, თვით ტექსტებში იწოდებოდა არა „ხეთურ“ ენად, არამედ „ნესიტურად“. ამავე არქივში აღმოჩნდა ორენოვანი წარწერებიც, სადაც ერთმანეთის გვერდით მოტანილი იყო ესა თუ ის გამოთქმა ორ სხვადასხვა ენაზე. ამასთანავე პროზნისათვის უკვე ცნობილ ენაზე ნათქვამი იყო, რომ ასეაო ნესიტურად, ხოლო მეორე ენაზე მოტანილი გამოთქმის შესახებ აღინიშნებოდა, რომ ასეაო „ხათის ენაზე“ ე.ი., ხეთურად. ენა, რომელსაც ხეთების მეფეთა არქივის ტექსტები „ხეთურს“ ეძახდნენ, ინდოევროპული არ აღმოჩნდა. დღეს ბევრი მკვლევარი ამ ენას უკავშირებს თანამედროვე კავკასიურ, კერძოდ ჩრდილო-კავკასიურ ენებს. ამ უკანასკნელების მსგავსად „ხათის ენა“ ფარ-

თოდ იყენებს მანარმოებელი ელემენტების სახით პრეფიქსებს და გრამატიკულ წყობაში კიდევ ბევრ სხვა საერთოს ავლენს. საინტერესოა, რომ თავს იჩენს ზოგი საერთო სიტყვაც. „ხათის ენაში“ „ლმერთის“ აღსანიშნავად გვხვდება სიტყვა „ვაშხავ“. ეს სიტყვა თითქოს იგივეა, რაც დღევანდელი ადიღეური „უაშხო“, რომელიც აგრეთვე „ლმერთს“ აღნიშნავს. იმისათვის, რომ განასხვავონ „ხათის ენა“ ნესიტურ-ხეთური ენისაგან, მას ხშირად „პროტოხეთურს“, ე.ი. „პირვანდელ ხეთურს“, „თავდაპირველ ხეთურს“ ეძახიან. ამით სურთ გამოხატონ აგრეთვე ის ისტორიული ფაქტი, რომ მცირე აზიის ცენტრალურ რაიონში ინდოევროპელი ხეთი-ნესიტების გამოჩენამდე (რაც ძვ.წ. II ათასწლეულის დასაწყისში მოხდა) აქ ძირითადად „ხათის ენაზე“ მოლაპარაკე „პროტოხეთური“ ტომები იყვნენ გაბატონებული. მათი ერთი ნაწილი შემდეგში ნესიტ-ხეთებს შეერია, ზოგიერთმა ამ ტომთაგან კი შეინარჩუნა თავისი ენა და ტომობრიობა. მეცნიერები ფიქრობენ, კერძოდ, რომ მცირე აზიის ჩრდილო-აღმოსავლეთ რაიონებში მცხოვრებ ქაშქების ტომებში, რომლებსაც ძვ.წ. II ათასწლეულის შუაში დიდი ბრძოლები ჰქონდათ ხეთი-ნესიტების სამეფოსთან, ძირითადად პროტოხეთურ ენაზე მეტყველი ტომები უნდა იგულისხმებოდნენ.

ნესიტურისა და პროტოხეთურის გარდა ხეთების სამეფო არქივში („ბოლაზ-ქოის არქივში“) აღმოჩნდა ტექსტები კიდევ ორ სხვა ენაზე. ერთ-ერთ ამათგანს წარწერები ეძახდნენ ლუვის ქვეყნის ენას (ლუვიურს), მეორეს კი — ფალას ქვეყნის ენას. როგორც გამოირკვა, ორივე ეს ენა ინდოევროპული ყოფილა. ლუვის ენაზე მოლაპარაკე მოსახლეობა ძირითადად ცხოვრობდა მცირე აზიის სამხრეთ ნაწილში. ფალას ენაზე მოლაპარაკე

ტომები კი მცირე აზიის აღმოსავლეთ ნაწილში სახლობდნენ.

ამრიგად, გამოირკვა, რომ მცირე აზიის უძველესი მოსახლეობა, რომელსაც „ხეთებს“ უწოდებენ, ტომობრივად (ეთნიკურად) ერთგვაროვანი არ ყოფილა. აქ უკვე II ათასწლეულის დასაწყისში ცხოვრობდნენ სხვადასხვა ინდოევროპელი ტომები, აგრეთვე, ჩანს, კავკასიური მოდგმის „პროტოხეთები“. ამიტომ ტერმინ „ხეთებს“ ჩვენ დღესაც ვხმარობთ, მაგრამ უმთავრესად კრებითი მნიშვნელობით, მცირე აზიის ცენტრალური და აღმოსავლეთი რაიონების ამ ჭრელი მოსახლეობის აღმნიშვნელ სახელად.

ხეთების სამეფო, სადაც ნესიტურ-ხეთურ ენაზე მოლაპარაკე მოსახლეობა იყო გაბატონებული, განსაკუთრებით გაძლიერდა XV-XIII საუკუნეებში. ამ დროს იგი თითქმის მთელ მცირე აზიას და ჩრდილოეთ სირიას დაეუფლა. ხეთების ძლიერი ხელისუფალნი იყვნენ ამ ხანაში: შუფილულიუმა, მურშილ II, მუვატალი, ხატუშილ III და სხვ. ხეთების ეს სამეფო განადგურდა 1200 წლის ახლო ხანებში, როდესაც მას დასავლეთიდან ე.წ. „ზღვის ხალხები“ — ეგეოსისა და ხმელთაშუა ზღვის აუზის ქვეყნებიდან და კუნძულებიდან წამოსული ტომები — შემოესივნენ. ხეთების სამეფოს განადგურებაში მონაწილეობა მიიღეს აგრეთვე მცირე აზიის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში მცხოვრებმა ტომებმაც (ქაშქებმა და სხვ.). ის ადგილები, სადაც ხეთი-ნესიტების სახელმწიფოს ცენტრი იყო (მდინარე ჰალისის შუა დინება), ერთხანს სულ გაუკაცრიელდა, მერე კი აქ სხვა მოდგმის ტომები დასახ-

ლდნენ. ნესიტები მცირე აზიის სხვა ტომებს შეერივნენ და მათში გაითქვიფნენ. შემდეგში, დაახლოებით ძვ.წ. IX საუკუნიდან, მცირე აზიის აღმოსავლეთ რაიონებსა და მეზობელ ჩრდილო სირიის მინა-წყალზე პატარა პატარა ხეთური სამთავროების მთელი წყება ჩამოყალიბდა. მაგრამ აქაური „ხეთები“ უკვე ლურსმულ დამწერლობას კი არ ხმარობდნენ, არამედ მცირე აზიაში ადრიდანვე არსებულ იერო-

გლიფურ (ხატოვან, სურათოვან) დამწერლობას. ამ წარწერების ენას „ხეთურ-იეროგლიფურს“ უწოდებენ. იგი ძალიან ახლოს დგას უკვე ხეთურ-ნესიტურ ხანაში მცირე აზიის სამხრეთ ნაწილში მცხოვრები მოსახლეობის ენასთან — ლუვიურთან. ზოგიერთი მეცნიერი „ხეთურ-იეროგლიფურს“ ლუვიური ენის დიალექტად ან გვიან-ლუვიურად თვლის (განსხვავებით ხეთური სამეფოს დროის ლუვიურის — ადრე-ლუვიურისაგან). ამ ენაზე და ამ დამწერლობით ნაწერი ძეგლები ყველაზე მეტი რაოდენობით მოღწეულია ძვ.წ. IX-VII საუკუნეებიდან.

ბ) ხეთური სამეფო საისტორიო წარწერები

ხეთური ლურსმული წარწერებიც მრავალფეროვან მასალას შეიცავს. მათ შორის ბევრია სამეფო საისტორიო წარწერები. თავისი აგებულებითა და სტილით, ხეთების მეფეთა მატიანეები ძალიან ჰგვანან ასურეთის მეფეთა წარწერებს. გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ხეთურ საისტორიო მწერლობას ძლიერი გავლენა უნდა მოეხდინა ასურული საისტორიო მწერლობის ჩამოყალიბებაზე. საისტორიო წარწერების აგებულებასა და ტრაფარეტულ გამოთქმებში, რომლებიც ასე უხვადაა დამონმებული ორივეგან, ბევრი რამ საერთო ჩანს. რაკი ამის მსგავსი საისტორიო წარწერები არ ჩანს ადრეული პერიოდის შუამდინარეთში, კერძოდ, ბაბილონეთში, რომელიც ასურეთზე ადრე გამოვიდა ისტორიის ასპარეზზე, ფიქრობენ, რომ ხეთური და ასურული წარწერების მსგავსება ასურულზე უფრო ადრეული, ხეთური, მწერლობის გავლენით უნდა აიხსნას.

ხეთების მეფეებმა ჩვენ დაგვიტოვეს ვრცელი მატიანეები, რომლებშიც მათი მრავალრიცხოვანი საომარი ექსპედიციებია აღწერილი. აი, როგორ აგვინერს, მაგალითად, თავის მატიანეებში ხეთების მეფე მურშილ II (ძვ.წ. XIV ს.) ბრძოლას ჩრდილო-აღმოსავლეთით მცხოვრები მთიელების — ქაშქების წინააღმდეგ.

„თურმითას ქვეყნის ქაშქებმა ომი დამიწყეს მე... მოვიდნენ კვლავ ქაშქები და დაიწყეს ხანგრძლივი თავდასხმებით თურმითას ქვეყნის შევიწროება. მაშინ წავედი მე, მზე, მათ წინააღმდეგ. ქაშქების მთავარ ქვეყნებს — ხალილასა და დუდუშქას თავს დავატყდი, ხელთ ვიგდე ისინი ტყვეებითურთ, მსხვილფეხა და წვრილფეხა რქოსანი პირუტყვით და წამოვიყვანე ისინი ხატუშა-

ში. ხალილა და დუდუშქა კი გადავბუგე ცეცხლით. როდესაც ქაშქების ქვეყანამ შეიტყო ხალილასა და დუდუშქას განადგურება, ქაშქების მთელი ქვეყანა სასწრაფოდ წამოვიდა მათ მოსაშველებლად, ჩემთან შესაბრძოლებლად. მე, მზე, შევებრძოლე მათ. ქალაქ არინას მზის ქალღმერთი, ჩემი ქალბატონი, ტაროსის ამაყი ღვთაება, ჩემი მეუფე, მეცულა და ყველა ღმერთი დამეხმარნენ მე. გავიმარჯვე ქაშქების ქვეყნის დამხმარე ლაშქარზე და გავანადგურე იგი. თურმითას ქვეყნის ქაშქები მეორეჯერ დავიმორჩილე და ამიერიდან ისინი წესიერად მიგზავნიან დამხმარე ლაშქარს. შემდეგ მე, მზე, დავბრუნდი. რადგანაც იშხუფითას ქვეყნის ქაშქებმა ჩემს წინააღმდეგ ომი წამოიწყეს და ლაშქარს აღარ მიგზავნიდნენ, გავემართე იშხუფითას ქვეყნის წინააღმდეგ; თავს დავესხი... ტყვეები, მსხვილფეხა და წვრილფეხა პირუტყვი ხელთ ვიგდე და ნავიყვანე ქალაქ ხატუშაში. ქალაქი გადავწვი და იშხუფითას ქვეყნის ქაშქები ხელმოურედ დავიმორჩილე. ამიერიდან ისინი წესიერად მიგზავნიან მაშველ ჯარს. ეს (საქმენი) აღვასრულე მე ერთი წლის განმავლობაში“.

ზოგჯერ ესა თუ ის ხეთური საისტორიო წარწერა მეფის ავტობიოგრაფიის სახითაა გადმოცემული. განსაკუთრებით ფართოდ ცნობილია მეფე ხატუშის III-ის ავტობიოგრაფია, სადაც იგი დაწვრილებით მოგვითხრობს იმ ამბების შესახებ, რომელიც წინ უსწრებდა მის მიერ ხეთების სამეფო ტახტის დაუფლებას. თავის ავტობიოგრაფიაში ხატუშის, „დიდი მეფე, ხათის ქვეყნის მეფე, მურშილ-მეფის, დიდი მეფის, ხათის ქვეყნის მეფის ძე“, ამბობს, რომ მის მამას ოთხი შვილი ჰყავდა — სამი ძე და ერთი ასული. ხატუშისი ყველაზე უფროსი იყო მათ შორის. მას მამა ქურუშად ზრდიდა. მამის, მურშილი II-ის სიკვდილის შემდეგ ტახტზე ავიდა ხატუშისის ძმა მუვატალი. მან ხატუშისი „ზემო ქვეყნის“ მმართველად გაგზავნა. „ბოროტი მტრები“ ცილს სწამებენ ხატუშისს ძმასთან, მაგრამ ხატუშისის სიმართლე იმარჯვებს და მეფე მას ხეთების ჯარების სარდლობასაც კი ანდობს. შემდეგ ხატუშისი მოგვითხრობს იმ ბრძოლების შესახებ, რომლებიც ხეთებმა გადაიხადეს მტრების წინააღმდეგ მისი სარდლობით. აქაც საპატიო ადგილი აქვს დათმობილი ბრძოლას ქაშქების წინააღმდეგ... ხატუშისი კიდევ დაასმინეს ძმის წინაშე. ამჯერად ხატუშისს „ცილი დასწამა“ მისმა ნათესავმა არმადათამ. აქაც ხატუშისი მართალი გამოდის და მუვატალი ცილისმწამებელ

არმადათას მას გადასცემს, ნებას აძლევს, როგორც სურს, ისე მოექცეს. ხატუშილი თავს იწონებს თავისი ჰუმანურობით და აღნიშნავს, რომ რადგანაც არმადათა მისი ნათესავი იყო და ამასთანავე ავადმყოფი, მან იგი შეიბრალა და მხოლოდ გადაასახლა კუნძულ ალასიაზე (ასე ეძახდნენ ხეტები კუნძულ კვიპროსს). ამასობაში გარდაიცვალა მეფე მუვატალი. ხატუშილი იკვებხნის, რომ მან დასვა ტახტზე მუვატალის ვაჟი მეორე რანგის ცოლისაგან, ურხითეშუფი (კანონიერი ქორწინებიდან მუვატალს არ ჰყავდა ვაჟიშვილი). ურხითეშუფი გახდაო „დიდი მეფე“, ხატუშილი კი ერთ-ერთი ოლქის მმართველის პატივით დაკმაყოფილდა. მაგრამ, ხატუშილის თქმით, მისმა ძმისწულმა უმიზეზოდ დაუწყო მას მტრობა და სამართავი ტერიტორიები წაართვა ხატუშილს. ეს უკანასკნელი იკვებხნის, რომ იგი მთელი შვიდი წელი უთმენდა ურხითეშუფს და მხოლოდ მაშინ, როდესაც მას სრული განადგურება მოუწოდოდა, ხატუშილი აუმხედრდა მას. ხატუშილის მფარველი ქალღმერთი ძილში ეცხადება მას ან მის ცოლს, ამხნევებს მათ ამ ბრძოლაში. ხატუშილმა ტახტის გარშემო ამტყდარ ბრძოლაში მეომარი ქაშქებიც მოისყიდა და მოიშველია. ასე ჩაიგდო მან ხელში ტახტი. ტახტიდან ჩამოგდებულ ურხითეშუფს იგი გარკვეულ მინა-წყალს უთმობს, მაგრამ რადგანაც ეს უკანასკნელი მტრობას არ წყვეტს, საბოლოოდ ხატუშილი მას „ზღვის იქით“ ასახლებს. ბოლოს ხატუშილი მოგვითხრობს იმ საომარ წარმატებებზე, რომლებიც მან მოიპოვა გამეფების შემდეგ, ჩამოთვლის მფარველი ქალღმერთებისადმი მადლობის ნიშნად მის მიერ მიღებული შესანიშნავებს და სხვ. ტექსტი მთავრდება წყევლისა და დალოცვის ფორმულებით.

ბ) ხელშეკრულებები უცხო სახელმწიფოებთან და ტომთა გაერთიანებებთან

ხეტების სამეფო არქივში ათეულობით სხვადასხვა ხელშეკრულება აღმოჩნდა (შედგენილი ზოგი ასურულ-ბაბილონურ, ზოგიც ხეთურ-ნესიტურ ენაზე), რომლებიც ხეტების მეფეებს დაუდვიათ სხვადასხვა უცხო სახელმწიფოების ან დამორჩილებული მეზობელი მცირე ერთეულების მმართველებთან და ხალხთან. ეს ხელშეკრულებები საერთაშორისო სამართლის უძვირ-

ფასეს ძეგლებს წარმოადგენენ. ყველა ისინი ერთნაირი, ტრაფარეტული აგებულებისანი არიან. ჯერ არის შესავალი ნაწილი, სადაც მხარეებს შორის ურთიერთობაა მოთხრობილი ხელშეკრულების დადებამდე. შემდეგ მოდის ხელშეკრულების ტექსტი. აქ ორივე მხარე კისრულობს სათანადო ვალდებულებებს. დასასრულს მოცემულია ფიცის ფორმულა, სადაც მხარეები თავიანთი ღმერთების წინაშე ფიცს დებენ, რომ სამუდამოდ დაიცავენ ხელშეკრულებით ნაკისრ ვალდებულებებს. წყევლის ფორმულა, რომელიც აქვეა ჩართული, ღვთაებათა რისხვით ემუქრება მას, ვინც ხელშეკრულებას დაარღვევს.

აი, მაგალითად, რა არის ნათქვამი ხეთების მეფე მუვატალის მიერ მცირე აზიის სამხრეთ ნაწილში არსებულ ვილუსას მთავარ ალაქსანდუსთან დადებულ ხელშეკრულებაში. ხელშეკრულება იწყება ისტორიული შესავლით. ჯერ კიდევ ჩემ მამათა მამამ ლა-

ბარნამ, ამბობს მეფე მუვატალი, დაიპყრო არცავეს ქვეყნები და მათ შორის ვილუსაც. შემდეგ, როდესაც თუთხალია მეფეს დაულ-აშქრავს არცავეს ქვეყნები, ვილუსა ხეთების ერთგულთა ბანაკ-ში ყოფილა. ასევე ვილუსას მეფე ქუქუნი ხეთების მხარეზე აღ-მოჩნდა, როცა ამ მიმართულებით გაულაშქრია ხეთების მეფე შუფილულიუმას. შემდეგ ლაპარაკია შუფილულიუმას მემკვიდ-რის მურშილ II-ის დიდ ლაშქრობაზე არცავეს ქვეყნების წინააღ-მდეგ.

ამის შემდეგ იწყება უკვე საკუთრივ ხელშეკრულების დამ-დებ მხარეთა სამოკავშირეო ვალდებულებათა ჩამოთვლა. ხეთე-ბის მეფე ეუბნება ვილუსას მთავარს: როგორც მე დაგეხმარე და მტერი დაგიმარცხე, ისევე შენ უნდა იყო ჩემი, ჩემი შვილის, შვილი-შვილის და ა.შ. დამცველი და დამხმარე. ხოლო თუ შენ აღმო-გიჩნდა მტერი, მე შენ არ მიგატოვებ და დავამხო შენს მტერს.

თუ ვინმე შენ, ან შენს ძეს აგიმხედრდებათ, იქნება ის შენი ძმა ან სხვა ვინმე შენი გვარიდან, და ძალაუფლებას ხელში ჩაიგდებს ვილუსაში, მე მას არ ვცნობ; შენი მტერი ამავე დროს ჩემი მტერიცააო, მე შენ და შენს მემკვიდრეებს დაგიცავთ. სა-მაგიეროდ, შენ და შენმა შთამომავლებმა უნდა დამიცვათ მე და დაიცვათ ჩემი შთამომავლობა. შენმა შთამომავლობამ ბოროტი არ უნდა განიზრახოს ჩემი შთამომავლობის წინააღმდეგ.

მე მოგეცით შენ ვილუსას ქვეყანა. როგორც აქამდე „მზის“ (ამ ტიტულით იმკობდნენ ხეთების მეფეები ხშირად თავს) მხა-რეზე იყავიო, ამიერიდანაც ასევე მოიქეცი. ასევე შენი შვილები, შვილიშვილები და შვილთაშვილიშვილები ჩემი შვილებისა და შვილიშვილების დამხმარენი უნდა იყვნენო.

თუ ვინმე ჩემს წინააღმდეგ ამბოხებას გადაწყვეტს, მაგრამ ეს მისი განზრახვა გამოაშკარავდება, იგი გაიქცევა და შენთან მოვა, თუ მას არ დაიჭერ და არ გადმომცემ — ფიცის გამტეხი იქნებიო, ამბობს ხეთების მეფე.

თუ ხეთების ქვეყნიდან შენთან ბოროტი ხმა მოვა, რომ ვინმე „მზის“ (ე.ი. მეფის) წინააღმდეგ ომს აპირებს, ხოლო „მზესთან“ ყველაფერი მშვიდადაა, მოუცადე მას, რას მოგწერ მე. თუ ვინმე (იქნება ეს დიდებული, ქვეითი თუ ეტლოსანი) მართლა ამიჯან-ყდება და მე მასთან საბრძოლველად მაშველ ჯარს გთხოვ, სწრაფად უნდა გამოგზავნო ჩემთან შენი ქვეითი ჯარი და ეტ-ლოსნები. მაგრამ თუ მოგწერე, რომ მარტო მოხვიდე ჩემთან, მაშინ მარტო წამოდი სწრაფად. მაგრამ თუ ამბოხების ამბავი

შეიტყუე და მე არაფერი არ მომიწერია, მაინც ჩემს საშველად გამოგზავნე ერთი დიდებული ქვეითი ჯარითა და ეტლოსნებით.

თუ შეიტყობ, რომ შეხა-მდინარის ქვეყნიდან ან არცავეს ქვეყნებიდან ვინმე ჩემს წინააღმდეგ ამბოხებას ამზადებს, მაშინვე უნდა შემატყობინო ეს, რადგანაც ვინც „მზის“ მტერია, — იგი შენი მტერიც უნდა იყოსო, თუ ასე არ მოიქცევი, ფიცის გამტეხი იქნებიო.

თუ რომელიმე იმ მეფეთაგან, რომლებიც ჩემი (ე.ი. ხეთების მეფის) ტოლნი არიან: ეგვიპტის მეფე, ბაბილონეთის მეფე, მითანის მეფე ან ასურეთის მეფე, მე ომს დამიწყებს, და მე საშველად გთხოვ ქვეით ჯარსა და ეტლოსნებს, მაშინვე უნდა გამომიგზავნო ისინი.

თუ ვინმე ბოროტგანმზრახველი გეტყვის, თითქოს მე შენს წინააღმდეგ რამე ცუდს ვიზრახავ, შენ უნდა მომწერო და ჩემს პასუხს დაუცადო. უამისოდ მტრობას ნუ დამიწყებ. თუ ვინმე ჩემს შესახებ რამე ცუდს გეტყვის და შენ კი მე ამას დამიმალავ — ფიცის გამტეხი იქნები.

შემდეგ ხეთების მეფე ავალდებულებს ვილუსას მთავარს საჭიროების ჟამს დახმარება აღმოუჩინოს ხეთების მორჩილ ვილუსას მეზობელი სამთავროების ხელისუფლებასაც.

ცალკეა ხოლმე ლაპარაკი პოლიტიკური ემიგრანტების გადაცემის შესახებ. აქაც ხეთების მეფე ეუბნება ვილუსას მთავარს: თუ ვინმე შენი ქვეყნიდან ხეთების ქვეყანაში გამოიქცევა, მას შენ უკან არ გადმოგცემ. ხეთების ქვეყნიდან თავშესაფრის მაძიებლის გაცემა ნესი არ არისო. მაგრამ თუ ვინმე ხეთების ქვეყნიდან გამოიქცევა შენთან და შენ მას არ დამიბრუნებ, ეს ფიცის გატეხა იქნებაო.

ეს ფირფიტა (ე.ი. ხელშეკრულება) შენ, ალაქსანდუმ, ყოველწლიურად წლიდან წლამდე, სამჯერ უნდა წაიკითხო, ე.ი. კარგად უნდა გახსოვდესო, დასძენს მეფე მუვატალი.

ხელშეკრულებას ამთავრებს ფიცის ფორმულა. თუ დაარღვევ ამ ხელშეკრულებასო, — იმუქრება ხეთების მეფე, — აღიგავო პირისაგან მიწისა შენ, ისევე როგორც შენი ცოლი, შვილები, ქვეყანა, ქალაქები, ვენახები, პირუტყვი და ყოველგვარი ავლა-დიდებაო. მაგრამ თუ დაიცავ ხელშეკრულებას და დადებული ფიცის ერთგული იქნები, მაშინ „ათასმა ღმერთმა“, „ხეთების ქვეყნისა და ვილუსას ღმერთებმა“ დაგიფარონ, შეგენიონ შენ და შენს ცოლს, შვილებს, შვილიშვილებს, ქალაქებს, ვენახებს,

მინდვრებს, პირუტყვს, ავლა-დიდებას...

ჩვეულებრივ, ფიცის ფორმულაში მოტანილია ხოლმე კონკრეტული ჩამოთვლა ჯერ ხეთების ღმერთებისა, შემდეგ კი ხელშეკრულების დამდები მეორე მხარის ღმერთებისა. ღვთაებათა ეს სიები ერთ-ერთი უმთავრესი წყაროა ხეთებისა და მათი მეზობელი ხალხების რელიგიის, კერძოდ, მათი ღვთაებათა პანთეონის, შესასწავლად.

დ) კერძო ურთიერთობის დოკუმენტები.

სამართლის ძეგლები. ხეთური კანონები

კერძო ურთიერთობის დოკუმენტები (მიმონერა, ხელშეკრულება-გარიგებები, სამეურნეო ანგარიშ-ჩანაწერები და სხვ.), რომლებითაც ესოდენ მდიდარია ბაბილონეთი, ხეთებისგან ძალიან ცოტაა მოღწეული, თუმცა ჩვენამდე მოღწეული მცირეოდენი საბუთებიც საყურადღებო მასალას შეიცავენ. ასე მაგალითად, ერთ თავის ბოძების სიგელში მეფე არწუვანდა (ძვ.წ. XIII ს.) ამბობს, რომ მან ერთ-ერთ დიდებულ ქალს აჩუქა დიდი მამული, ბევრი სხვა ავლა-დიდება და აგრეთვე „26 მამაკაცი, 16 ყრმა, 4 პატარა ბიჭი, 30 დედაკაცი, 11 გოგონა, 2 პატარა გოგო, 1 მოხუცი მამაკაცი, 1 მოხუცი დედაკაცი, სულ 91 სული; მათ შორის — 6 მეიარაღე, 2 მზარეული, 1 მკერავი, 1 ამორეული ტანსაცმლის დამამზადებელი, 1 მეტყავე, 1 მჭედელი“ და ა.შ. ამკარაა, რომ აქ ნაჩუქარი მონების ჩამოთვლა არის მოცემული.

მონები ხეთების სახელმწიფოში საერთოდ ძალიან ბევრი იყო. მონებს უმთავრესად სამხედრო ტყვეები წარმოადგენდნენ. როგორც სხვა მონათმფლობელურ სახელმწიფოში, ისინი აქაც მძიმე ექსპლუატაციას განიცდიდნენ.

ხეთების საზოგადოების გათიშვა ორ ძირითად კლასად — კარგად ჩანს ხეთური სამართლის შესანიშნავ ძეგლში — **ხეთურ კანონთა კოდექსში**, რომელიც აგრეთვე ბოლაზ-ქოის არქივის ფირფიტებს შორის იქნა აღმოჩენილი. კანონი მონისათვის რაიმეს დაშავებას ნაკლებ სჯის, ვიდრე თავისუფლისათვის ასეთივე ზიანის მიყენებას: თავისუფლის მოკვლა სიბრაზის დროს ისჯება მოკლულის დასაფლავების ხარჯების ანაზღაურებითა და გარდაცვლილის ოჯახისათვის 4 კაცის (4 მონის) მიცემით, ხოლო მონის ან მონა-ქალის მოკვლა — დასაფლავების ხარჯებითა და

2 კაცის მიცემით მოკლული მონის პატრონისათვის. თუ მკვლელობა უნებურად მოხდა, თავისუფლის მოკვლისათვის აძლევენ 2 კაცს, მონისათვის — 1 კაცს და ორივე შემთხვევაში ანაზღაურებენ დასაფლავების ხარჯებს.

დაბრმავება ან კბილის ჩამტვრევა ისჯება: თავისუფლისა — 20 ნახევარსიკლი ვერცხლის გადახდით, მონისა — 10 ნახევარსიკლის. თავში ჩარტყმა თავისუფლისათვის 6 სიკლი ვერცხლით ისჯება (აქედან 3 „სასახლეს“ მიაქვს, 3 კი — შეურაცხყოფილს). მონების შესახებ ამგვარ დანაშაულთან დაკავშირებით არაფერია ნათქვამი. ჩანს, კანონს ზედმეტად ჩაუთვლია სპეციალური დასჯის ზომა დაედგინა მონისათვის თავში ჩარტყმაზე... ხელის ან ფეხის მოტეხა თავისუფლისათვის ისჯება 20 ნახევარსიკლით, მონისათვის — 10 ნახევარსიკლით. „ცხვირის მოკვნეტა“ თავისუფლისათვის ისჯება 1 მინა ვერცხლის გადახდით, ხოლო მონისათვის — სულ 3 ნახევარსიკლით. აშკარაა, რომ თავისუფალი ადამიანის ასეთი დამახინჯება ძალზე მძიმე შეცოდებად ითვლებოდა, მონას კი, როგორც მუშა პირუტყვს და თავისი ბატონის საკუთრებას, ცხვირის მოჭრით ბევრი არაფერი აკლდებოდა. კანონიც ამიტომ სჯის მსუბუქად ამ დანაშაულს. თუ ვინმე დაუსახიჩრებს ყურს თავისუფალს, იხდის ჯარიმის სახით 12 ნახევარსიკლ ვერცხლს. მონისა და მონა-ქალის მიმართ ამისავე ჩადენა ისჯება 3 ნახევარსიკლის გადახდევინებით. მუცლის მოშლა თავისუფალი ქალისათვის, თუ ნაყოფი მეთათე თვეში იყო (ხეტებს, ისევე როგორც ასურელ-ბაბილონელებს მთვარის 28 დღიანი თვე ჰქონდათ), ისჯება 10 ნახევარსიკლით. მხეველის მიმართ ამისივე ჩადენა, თუ ნაყოფი მეთათე თვეში იყო, ისჯება 5 ნახევარსიკლის ჯარიმით; უფრო ნაკლები ასაკის ნაყოფის მოწყვეტაზე მონის ქალისათვის კანონი არაფერს ამბობს. ჩანს, ამას დასჯის ღირსადაც არ თვლის.

კოდექსის მთელი რიგი მუხლები იხილავენ „მონის მოპარვამითვისების“ სხვადასხვა შემთხვევას და აწესებენ ამისათვის სათანადო სასჯელს. მაინც დამახასიათებელია, რომ კანონი ითვალისწინებს თავისუფლისა და მხეველის ქორწინებას, აგრეთვე უშვებს ისეთ შემთხვევებს, როდესაც მონა ირთავს თავისუფალ ქალს. მაგრამ ასეთი რამ, რა თქმა უნდა, დიდ გამოწვევას წარმოადგენდა და მხოლოდ მონების შედარებით პრივილეგიურ ფენაში (მაღალკვალიფიციური ხელოსნები და სხვ.) შეიძლებოდა მომხდარიყო.

მეფეების ბეჭდები

ძალიან ბევრია აქ ლაპარაკი ქურდობის ან საკუთრების მიმართ ზიანის მიყენების სხვადასხვა შემთხვევაზე. ეს მუხლები კარგ მასალას იძლევიან ხეტების სამეურნეო საქმიანობის შესასწავლად (მინათმოქმედება-მემინდვრეობა, მებალეობა, მევენახეობა, მესაქონლეობა, მეფუტკრეობა, მეფრინველეობა და სხვ.). ამ მუხლებში თავს იჩენს დაპირისპირება მონასა და თავისუფალს შორის. ასე, მაგალითად, სახლის გაქურდვისათვის თავისუფალი იხდის 12 ნახევარსიკლ ჯარიმას, მონა კი ამის ნახევარს — 6 ნახევარსიკლს (მის მაგიერ ბატონი იხდის), მაგრამ მას ამავე დროს სჭრიან ყურებსა და ცხვირს.

თუ ვინმე თავისუფალმა ცეცხლი ნაუკიდა სხვის სახლს, მან უნდა აღადგინოს ეს სახლი. მაგრამ თუ ეს მონამ ჩაიდინა, მას

რელიეფები ხატუშიდან

კლავენ, თუმცა, თუ მისი ბატონი იკისრებს ზარალის ანაზღაურებას, მას მხოლოდ ცხვირსა და ყურებს მოაჭრიან და დაუბრუნებენ თავის ბატონს. ასეთი განსხვავება ჩანს აგრეთვე ჯადოს გაკეთების შემთხვევაშიც, მაგალითად, გველის მოკვლა და ამ დროს ვინმეს სახელის წარმოთქმა ითვლება ჯადოს გაკეთებად, და ამისათვის თავისუფალი კაცი იხდის 1 მინა ვერცხლს, ხოლო მონას — კლავენ.

კოდექსი აწესებს პირუტყვის, ღვინის, ტანსაცმლის, ვენახის და სხვ. ფასებს, ხელოსნის შრომისათვის ჰონორარის ოდენობას, მოჯამაგირის ხელფასს, მუშა-პირუტყვის ქირაობის პირობებს და სხვ. ვრცლადაა გადმოცემული საოჯახო სამართლის ნორმები. კანონი სასტიკად სჯის სასამართლოს გადაწყვეტილებისადმი უპატივცემულობას: „უკეთუ ვინმე, — ნათქვამია ერთ-ერთ მუხლში — დაამტკრევს მეფის სასამართლო გადაწყვეტილებას (ლაპარაკია თიხის ფირფიტაზე, რომელზეც ეწერება ეს გადაწყვეტილება), მისი სახლი უნდა დაანგრიონ. თუ ვინმე დაამტკრევს წარჩინებული კაცის სასამართლო გადაწყვეტილებას, მას უნდა მოკვეთონ თავი“. სასტიკად სჯის კანონი ურჩ მონასაც: „უკეთუ მონა ხელს აღმართავს თავის ბატონის წინააღმდეგ, ის უნდა ჩააგდონ წყალსატევში“, — ნათქვამია აქვე.

ხეტების კანონები ბაბილონური სამართლის ძლიერ გავლენას ავლენენ. მიუხედავად ამისა, ეს კანონები ზოგი რამით წინ დგანან ცნობილ ბაბილონურ სამართალზე, ხამურაბის კოდექს-

ხეთი მეომრები. ბაზალტის რელიეფი კარგამიშიდან

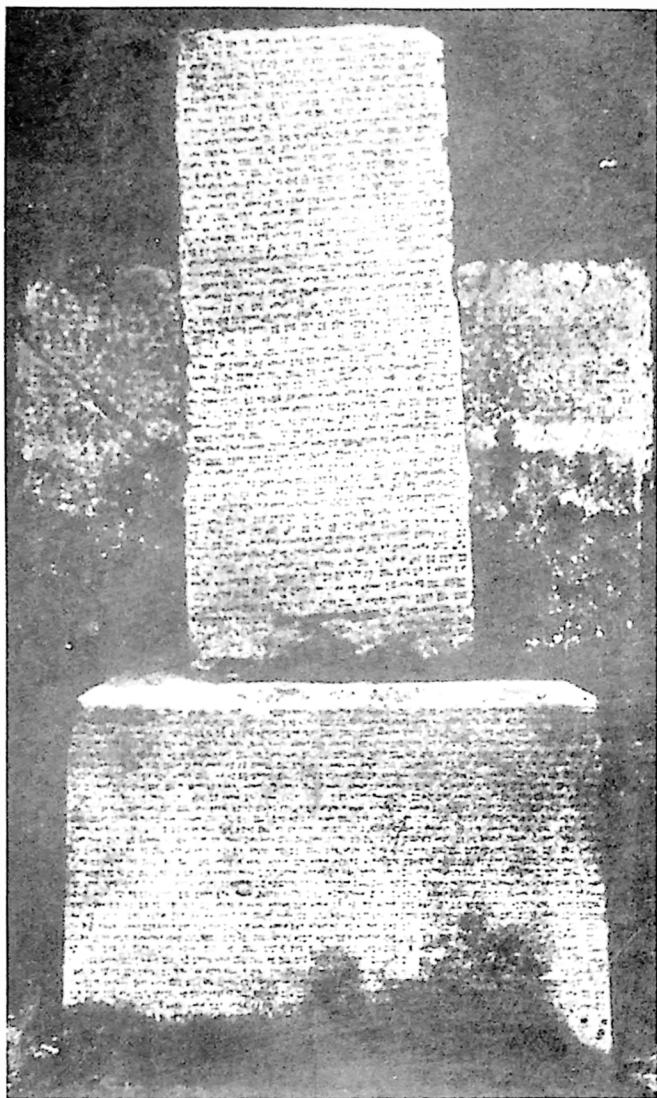
ხეთური წარწერა

ლომის გამოსახულება მაღათიიდან

კარგამიშის სამეფოს ხეტი მეომრები. ძვ. წ. VIII ს.

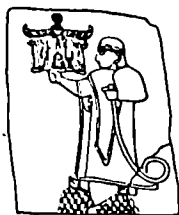

ურარტუს მეფის სარდური II-ის (ძვ.წ. VIII ს.) მატთანე
ქალაქ ვანის კლდეში ამოკვეთილ ნიშაში მდგარ სტილახე
და მის კვარცხლბეკზე.

სის სახით რომ არის წარმოდგენილი. ასე, მაგალითად, ხამურაბის კანონებისაგან განსხვავებით, ხეთური კანონმდებლობა ანგარიშს უწევს დანაშაულის დამამძიმებელ და შემამსუბუქებელ გარემოებებს და ხშირად ამის მიხედვით აწესებს ერთი და იმავე დანაშაულისათვის დასჯის სხვადასხვა ზომას.

სახელმწიფო სამართლის ძეგლს წარმოადგენს ე.წ. „მეფე ტელეფინუს დეკლარაცია“, რომელიც ხეთების სამეფოს ისტორიის ადრეული პერიოდის ძეგლია. იგი ძვ.წ. XVI საუკუნეშია შედგენილი, თუმცა თიხის ფირფიტა, რომელზეც ეს ტექსტია დანერილი, სამი საუკუნით უფრო გვიან, ძვ.წ. XIII საუკუნეში გაკეთებული პირია. ამ დეკლარაციაში ტელეფინუ გვიხატავს ტახტისათვის სამეფო საგვარეულოს წევრთა შორის ამტყდარი სისხლისმღვრელი ბრძოლების სურათს. ამ სისხლისღვრის აღმოსაფხვრელად იგი აწესებს ტახტის მემკვიდრეობის მტკიცე წესს, აგრეთვე „სამეფო დარბაზს“ — ფანკუსს უფლებამოსილს ხდის თვალი ადევნოს მემკვიდრეობის და სხვა წესების დაცვას.

ტელეფინუ იწყებს იმით, რომ იგონებს „ოქროს ხანას“, როცა ქვეყნის მმართველთა შორის ერთსულოვნება იყო გამეფებული; იგონებს ხეთების სამეფოს დამაარსებლის — ლაბარნას სახელს, შემდეგ ხატუშილ I-ის ხანას, ბოლოს მურშილ I-ის შესახებ ამბობს: „როდესაც მურშილი გამეფდა ხატუშაში, მაშინ მისი ვაჟიშვილები, მისი ძმები, მისი ნათესავები, მისი გვარის ხალხი, აგრეთვე მისი მხედრები გაერთიანებული იყვნენ. და ის ძალით იმორჩილებდა მტრის ქვეყნებს, აშინებდა ამ ქვეყნებს და ახევიებდა მათ ზღვისაკენ... ხოლო ხანთილი იყო მესასმისე და მას ცოლად ჰყავდა ხარაფსილი, მურშილის და. და, აი, ციდანთმა შეაგულიანა ხანთილი და მათ ჩაიდინეს ბოროტი საქმე და მოკლეს მურშილი და დაღვარეს სისხლი. ხოლო როდესაც ხანთილი დაბერდა და ღმერთი ხდებოდა (ე.ი. კვდებოდა), ციდანთმა მოკლა ხანთილის შვილი ფისენი მის ვაჟიშვილებთან ერთად, აგრეთვე მოკლა მისი უპირველესი ქვეშევრდომი. ციდანთი კი გამეფდა. და მაშინ ღმერთებმა ჩამორეცხეს მას ფისენის სისხლი, და ღმერთებმა ამუნი, მისი შთამომავალი, გახადეს მისი მტერი. და მან მოკლა თავისი მამა ციდანთი. ამუნი კი გამეფდა...“ შემდეგ მოდის სამეფო საგვარეულოს წევრთა მიერ ერთმანეთის ამოჟლეტის მომდევნო შემთხვევების ჩამოთვლა. როდესაც მეფედ ტელეფინუ გამხდარა, მასაც ამხედრებიან ზოგიერთნი. სამეფო საბჭოს — ფანკუსს დამნაშავეთათვის სიკვდილი გადაუწყვეტია.

რელიეფები ხატუშიდან

„მაგრამ მე, მეფემ, ვთქვი, — ამბობს ტელეფინუ, — „რატომ უნდა დაიხოცონ ისინი, დაე, დამალონ სახე“ (ლაპარაკია, როგორც ჩანს, მონად გადაქცევის შესახებ). და მე, მეფემ, გამოვყავი ისინი, მე ვაქციე ისინი გუთნის ადამიანებად და შემდეგ მარჯვენა ბარძაყიდან ჩამოვხსენი მათ იარაღი და დავადგი მათ უღელი.

ხოლო დიდებული გვარის (ე.ი. მეფის ოჯახის) სისხლი გახდა ჩვეულებრივი, და დედოფალი ისთაფარია მოკვდა, ხოლო შემდეგ ის მოხდა, რომ მოკვდა მეფის ვაჟიშვილი ამუნა და საღეთო ადამიანები აცხადებდნენ: „აი, ხატუშაში სისხლი ჩვეულებრივი გახდა“. და მე, ტელეფინუმ, ხატუშაში მოვინვიე კრება. ამიერიდან ხატუშაში სამეფო გვარის ვაჟიშვილს არავინ არ უნდა უყოს ავი, და არ უნდა ჩასცეს მას ხანჯალი.

დაე, მეფის შვილებიდან მეფედ გახდეს მხოლოდ მეფის პირველი ვაჟიშვილი. უკეთუ მეფის პირველი ვაჟიშვილი არ არის, დაე, მეფედ გახდეს მომდევნო ვაჟიშვილი. თუ მეფეს მემკვიდრე ვაჟიშვილი არ ჰყავს, მაშინ ის, რომელიც პირველი ქალიშვილია, გაათხოვონ და დაე, მისი ქმარი იყოს მეფე.

ან და მარადის — ვინც ჩემს შემდეგ მეფე გახდება, დაე, მისი ვაჟიშვილები, მისი ნათესავები, მისი გვარის ხალხი, აგრეთვე მისი მხედრები, გაერთიანებული იყვნენ. და მიხვალ შენ და ძალით დაიმორჩილებ მტრის ქვეყნებს... შემდგომაც, თუ ის, ვინც მეფე იქნება, შეეცდება ძმას ან დას სიავე უყოს, თქვენ კი იქნებით მისი „ფანკუსი“, პირდაპირ უთხარით მას: „ეს სასისხლო საქმეა“. ნაუ-

კითხე ფირფიტაზე: „უნინ სისხლი უხვად იყო ხატუშაში, შემდეგ კი ღმერთებმა მისცეს დასაბამი დიდ გვარულობას“. ვინც ძმებს და დებს სიავეს უზამს, იგი პასუხს აგებს მეფის თავით, და მოინვიეთ კრება. როდესაც შემდგომ მისი საქმე ასე წავა, მან სიცოცხლით აგოს პასუხი, ხოლო ფარულად... არ უნდამოკლან, მის სახლს, მის ცოლს და ვაჟიშვილებს ავი არ უნდა უყონ.

უკეთუ უფლისწული დააშავებს, დაე, მან მხოლოდ თავისი სიცოცხლით აგოს პასუხი. მაგრამ მის სახლს, აგრეთვე მის ვაჟიშვილებს ავი არ უნდა უყონ...”

„ტელეფინუს დეკლარაცია“ — ხეთების სახელმწიფოს ჯერ კიდევ განუვითარებლობის მაჩვენებელია. სამეფო საგვარეულო სახელმწიფოს უყურებს როგორც თავის კოლექტიურ, საგვარეულო საკუთრებას, ტახტის მემკვიდრეობის მტკიცე წესი ჯერ არ ჩამოყალიბებულა, დიდი გავლენით სარგებლობს დიდებულთა საბჭო და ა.შ. „ტელეფინუს დეკლარაცია“ — საინტერესო დოკუმენტია ადრეული ხანის ხეთების სამეფოს სახელმწიფოებრივი წყობის შესასწავლად.

ე) რელიგიური ტექსტები. მითები

ხეთების სამეფო არქივში აღმოჩენილი ფირფიტების მნიშვნელოვანი ნაწილი რელიგიურ ტექსტებს შეიცავს. ამ რიგის წარწერები უფრო რთული ამოსაკითხია და მათ წაკითხვა-გაგებაში ჯერ კიდევ ბევრი რამ სადავო რჩება.

არის სხვადასხვა რიტუალის, მაგიურ მოქმედებათა აღმწერი ტექსტები. ასეთია, მაგალითად, მოხუცებული ქალის „თუნავის რიტუალი“, რომელიც „ავი თვისებების“ განდევნის რიტუალს აღწერს. ტექსტში ვრცლადაა ლაპარაკი საამისოდ საჭირო მსხვერპლის შეწირვაზე და ა.შ. ასეთი რიტუალები და სარიტუალო გამოთქმები ხშირადაა მოტანილი ხეთურ-ნესიტურის გარდა მცირე აზიის სხვა ენებზე — ლუვიურზე, პროტოხეთურზე და სხვ.

ხეთურ ენაზე მოღწეულია მითებიც. პოპულარული ყოფილა ხეთებთან, მაგალითად, მითი ჭაბუკი ღმერთის ტელეფინუს შესახებ. ტელეფინუ — ბუნების პერიოდული კვდომისა და აღდგომის გამომხატველი ხეთური ღვთაებაა. ასეთივე ღმერთი იყო ეგვიპტელებთან ოზირისი, ბაბილონელებთან თამუზი. ხე-

თური მითი ტელეფინუს შესახებ მოგვითხრობს, რომ ერთხელ გაქრა ტელეფინუ და ამასთან ერთად დედამიწაზე მოისპო სიცოცხლე. ამით შეწუხებულმა ღმერთებმა დაიწყეს ტელეფინუს ძებნა. ტელეფინუს მამა, ჭექა-ქუხილის ღვთაება, შვილის საძებრად გზავნის არწივს. მაგრამ არწივმა ვერ შეძლო მისი მოძებნა. მაშინ ტელეფინუს ძებნას თვით მამამისი იწყებს. ბოლოს ტელეფინუს იპოვის ღვთაებათა წარგზავნილი ფუტკარი. ტელეფინუ უგონოდაა. მაგიური შელოცვით იგი გონს მოდის, ცოცხლდება და მასთან ერთად სიცოცხლე უბრუნდება ყველაფერს დედამიწაზე...

ხეთურ ენაზე ჩვენამდე მოაღწია კიდევ ბევრმა სხვა ხასიათის ძეგლმა. ასეთია, მაგალითად, ცნობილი ტრაქტატი ცხენების წვრთნის შესახებ, რომლის ავტორიცაა მეზობელი მითანის მეფის მეჯინიბეთუხუცესი კიკული და სხვ.

8. ხურიტული (მითანური) ლურსმული წარწერები

ბაბილონელებისაგან გადმოღებულ ლურსმულ დამწერლობას იყენებდნენ აგრეთვე ძველი აღმოსავლეთის ერთ-ერთ უძლიერეს სახელმწიფოში — მითანის სამეფოში. ამ სამეფოს მოსახლეობას ხურიტებს ან სუბარელებს ეძახდნენ. მითანის სამეფო არსებობდა რამდენიმე საუკუნის განმავლობაში ძვ.წ. მეორე ათასწლეულის შუახანებში. მითანის სახელმწიფოს ცენტრი ჩრდილოეთ შუამდინარეთში იმყოფებოდა, მაგრამ თავისი ძლიერების უამს მი-
თანი მოიცავდა დიდ ტერიტორიას. მან შემოიერთა ჩრდილოეთი სირია, ვანის ტბის მიდამოები, დღევანდელი ერაყის გარკვეული რაიონები და სხვ. სამწუხაროდ, დღემდე არაა მიგნებული მითანის სამეფოს დედაქალაქის — ვაშუქანის ადგილსამყოფელი. როდესაც არქეოლოგები მიაგნებენ და გათხრიან მას, ჩვენს წინაშე, უეჭველია, გადაიშლება ისეთივე მრავალფეროვანი ლიტერატურა, როგორიც წარმოგვიდგინა ბოლახ-ქოიში ნაპოვნმა ხეტების სამეფო არქივმა. ჯერჯერობით კი ხურიტული ლურსმული წარწერები ძალიან ცოტა მოგვეპოვება. ჩვენამდე მოღწეული უძველესი ხურიტული წარწერები ძვ.წ. მესამე ათასწლეულის ბოლო საუკუნეებში არის შედგენილი. ასეთია, მაგალითად, მდ. ტიგროსის შუანელის აღმოსავლეთით მდებარე ურქიშის მეფის თისარის წარწერა, რომელსაც XXIV-XXIII სს-ით ათარიღებენ.

დღემდე ყველაზე ვრცელ ხურიტულ წარწერად რჩება მი-
თანის მეფის თუშრატას წერილი, რომელიც მას გაუგზავნია ეგვიპტის მეფისათვის (ფარაონისათვის). თუშრატა მეფობდა ძვ.წ. XV-XIV საუკუნეთა მიჯნაზე. მისი ორი წერილი აღმოჩნდა ჩრდილოეთ ეგვიპტეში, სოფელ ტელ-ამარნაში, 1887 წელს ნაპოვნ არქივში. ამათაგან ერთი ასურულ-ბაბილონურ ენაზეა შედგენილი, ერთი კი — თუშრატას მშობლიურ ხურიტულ ენაზე.

თუშრატა ფარაონს სთხოვს გამოუგზავნოს მას ოქრო, რომელიც ეგვიპტეში „ისევე ბევრია, როგორც ქვიშა“. სიკვდილის პირას მყოფ ფარაონ ამენხოტეპ III-ს იგი უგზავნის ასურეთის ქალაქ ნინევიასში (ასურეთი ამ დროს მითანის მეფეებს ემორჩილებოდა) მდგარ ქალღმერთ იშთარის ქანდაკებას, რათა მან გამოაჯანსაღოს ავადმყოფი ფარაონი. „მე შენ გიგზავნი მას, იგი უკვე წამოვიდა, — წერს თუშრატა ფარაონს. — უკვე ჩემი მამის დროს ქალღმერთი იყო შენს ქვეყანაში და როგორც მას მაშინ თაყვანი სცეს, დაე, ათჯერ უფრო მეტი თაყვანი სცეს მას ჩემმა ძმამ (ე.ი. ფარაონმა), გამოგზავნოს და დააბრუნოს იგი მოხარული“.

ხურიტების წერილობითი ძეგლები ჩვენამდე მოღწეულია არახურიტულ ენაზეც. მითანის სამეფოს აღმოსავლეთ პერიფერიაზე, დღევანდელ ქალაქ კერკუკის მიდამოებში (ერაყში) იყო იმ დროს ქალაქი ნუზი. აქ არქეოლოგებმა აღმოაჩინეს ლურსმულით ნაწერი თიხის ფირფიტების დიდი არქივი. აქ იყო წერილები, ხელშეკრულებები, სამოსამართლო და ადმინისტრაციული დოკუმენტები და სხვ. ისინი დანერილი იყო ასურულ-ბაბილონურ ენაზე, მაგრამ წერისას დაშვებული შეცდომების მიხედვით აშკარა იყო, რომ მას წერდნენ არა ასურელები და არა ბაბილონელები. ადამიანთა სახელები, რომლებიც ამ ფირფიტებში იხსენიებოდა, ხურიტული აღმოჩნდა. ამიტომაც აშკარა შეიქნა, რომ აქ ხურიტებს უცხოვრიათ. ეს ადგილებიც მითანის სამეფოს შემადგენლობაში შედიოდა და აქ აღმოჩენილ არქივს უდიდესი მნიშვნელობა აქვს ხურიტული (მითანური) საზოგადოების შესასწავლად.

ზოგიერთი ხურიტული ლურსმული წარწერა აღმოჩნდა ხეტების სამეფო არქივშიც. ესაა უმთავრესად რელიგიური ხასიათის ტექსტები. გვხვდება აქ აგრეთვე გილგამეშის ცნობილი ეპოსის ხურიტული თარგმანის ფირფიტაც, რაც კიდევ ერთი მოწმობაა ამ ბაბილონური ეპოსის მეზობელ ქვეყნებში ფართოდ გავრცელებისა.

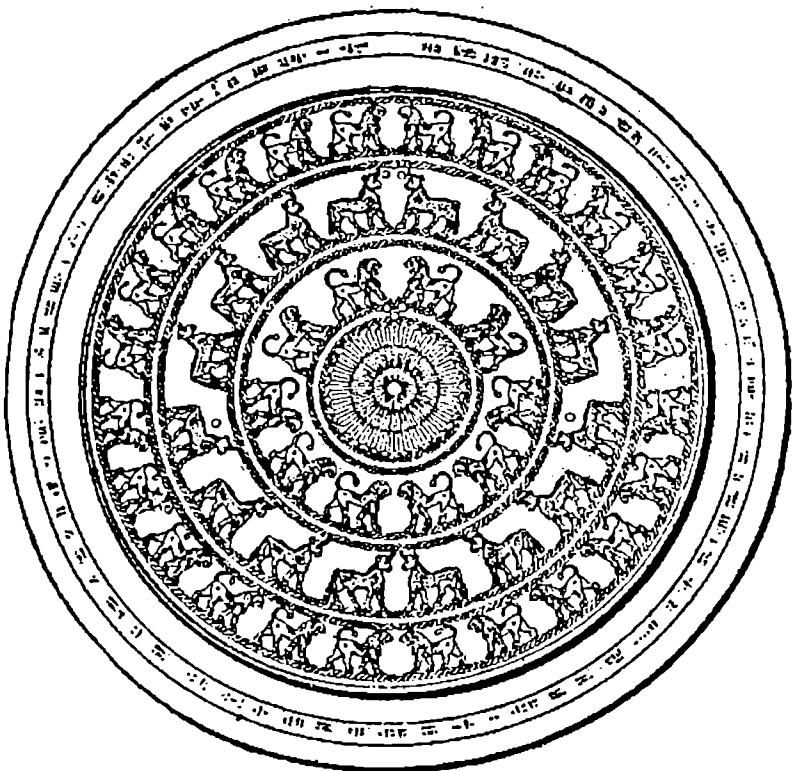

9. ურარტული ლუსუმული წარწერები

ა) ურარტუს სამეფო

ხურიტების უძიერესი სახელმწიფო — მითანის სამეფო ადრევე განადგურდა. ძვ.წ. XIII საუკუნის დასასრულს მას ბოლო მოუღეს ასურელებმა. ამის შემდეგ ძველი მითანის სამეფოს მინა-წყალზე დიდხანს დაქუცმაცებულობა სუფევდა — არსებობდა მრავალი პატარა გაერთიანება, რომლებსაც განუწყვეტელი ბრძოლა ჰქონდათ როგორც ერთმანეთში, ისე მეზობელ ასურელებთან, რადგანაც ეს უკანასკნელნი ხშირად აწყობდნენ ყაჩაღურ ექსპედიციებს აქაური მოსახლეობის წინააღმდეგ. ძვ.წ. IX საუკუნეში ამ ერთეულებს შორის დანიანურდა ურარტუს სამეფო. ურარტუს მცხოვრებნი — ურარტელები ხურიტების (მითანელების) ახლო მონათესავენი იყვნენ. ხურიტული და ურარტული ენები ძალიან ახლოს დგანან ერთმანეთთან. არც ხურიტული და არც ურარტული არ არის ინდოევროპული ან სემიტური ენა. ორივე გარკვეულ სიახლოვეს ამჟღავნებს კავკასიურ ენებთან გრამატიკული წყობის თვალსაზრისით.

ურარტუს სამეფოს ცენტრი მდებარეობდა ვანის ტბის სამხრეთ-აღმოსავლეთ სანაპიროზე. ამ სამეფოს დედაქალაქი ტუშფა იყო იქ, სადაც დღეს არის ქალაქი ვანი (თურქეთში). ურარტუ ყველაზე უფრო ძლიერი იყო ძვ.წ. IX საუკუნის დასასრულსა და VIII საუკუნის პირველ ნახევარში, მენუა მეფისა და მისი ძის არგიშთი I-ის მეფობის ხანაში. ამ დროს იგი მოიცავდა სამი დიდი ტბის: ვანის, ურმიისა და სევანის ტბათა გარშემო მდებარე ვრცელ მინა-წყალს. დღეს ძველი ურარტუს ტერიტორია 4 სახელმწიფოს — სომხეთის, თურქეთის, ირანისა და ერაყის ფარგლებშია მოქცეული. ურარტუს ფარგლებში იყო მოქცეული ამიერკავკასიის მნიშვნელოვანი ნაწილი: თითქმის მთლიანად

წარწერა და გამოსახულებები ურარტუს ერთ-ერთი უკანასკნელი მეფის
რუსა ერიმენას ძის ფარზე

დღევანდელი სომხეთის ტერიტორია, აგრეთვე ისტორიული საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთი რაიონები. ამიტომ ამბობენ, რომ ურარტუ უძველესი სახელწიფოა ამიერკავკასიის ტერიტორიაზე.

ძვ.წ. VIII საუკუნის მეორე ნახევარში, მაშინ, როდესაც ურარტუში მეფობდნენ არგიშტი I-ის ძე სარდური II და შემდეგ ამ უკანასკნელის ძე რუსა I, ურარტუმ მძიმე სამხედრო დამარცხებები განიცადა ასურელებთან ბრძოლებში. რუსა I-ის დროს, ძვ.წ. VIII საუკუნის ბოლოს, ამას დაემატა დამარცხებები, რომლებიც ურარტელებმა განიცადეს ჩრდილოეთიდან, კავკასიონის გადა-

ღმა მხრიდან, შავი ზღვის სანაპიროების გასწვრივ შემოსეულ კიმერიელებთან ბრძოლაში. დასუსტებული ურარტუ კიდევ კარგა ხანს არსებობდა როგორც დამოუკიდებელი სახელმწიფო. საბედისწერო ჟამი მას დაუდგა მხოლოდ ძვ.წ. VII საუკუნის ბოლოს, როდესაც დღევანდელი ირანის ჩრდილოეთ ნაწილში წარმოქმნილმა მიდიის სამეფომ ასურეთი გაანადგურა და ახლა ურარტუს შემოუტია. ურარტუმ დიდხანს ვერ შეძლო მიდიელები-სათვის წინააღმდეგობის გაწევა და ძვ.წ. VI საუკუნეში დაემხო. ურარტუს განადგურებაში მონაწილეობა მიიღეს აგრეთვე ამიერკავკასიის ტომებმა, რომლებიც აქამდე ურარტელთა მხრიდან დიდ შევიწროებას და რბევას განიცდიდნენ.

ასურეთის, ბაბილონეთის, ხეთების სამეფოსა და მითანის მსგავსად, ურარტუ მონათმფლობელური სახელმწიფო იყო. სამეფო საგვარეულო და სამხედრო-სამოხელეო არისტოკრატია მძიმე ექსპლოატაციას უწევდა მრავალრიცხოვან მონებს, რომლებიც უმთავრესად სისტემატურად წარმოებული ომების დროს ხელთგდებულ ტყვეებს წარმოადგენდნენ. მაგრამ წარჩინებული ზედაფენის არამცირე ექსპლოატაციას განიცდიდნენ აგრეთვე თავისუფალი მიწისმოქმედნიც, რომელნიც თემებად იყვნენ გაერთიანებული. დიდი გავლენით სარგებლობდნენ ტაძრები: ისინი დიდძალ სიმდიდრეს ფლობდნენ. ქურუმები ქვეყანაში აგრეთვე პრივილეგიურ ფენას ქმნიდნენ.

ბ) ურარტული ლურსმული წარწერების აღმოჩენა და ამოკითხვა

ურარტელებს გააჩნდათ საკუთარი იეროგლიფური დამწერლობა, მაგრამ მას, ჩანს, ძალიან შეზღუდული გამოყენება ჰქონდა. ასეთი იეროგლიფური (ხატოვანი) ნიშნები ჩვენ გვხვდება დიდ საღვინე ქვევრებზე ტევადობის აღსანიშნად, აგრეთვე ზოგიერთ თიხის ფირფიტაზე საანგარიშო ჩანაწერების სახით. ურარტუში უდიდესი გავრცელება ჰქონდა ლურსმულ დამწერლობას, რომელიც ურარტელებმა ძვ.წ. IX საუკუნეში გადმოიღეს ასურელებისაგან. ურარტულ ლურსმულ დამწერლობაში გაირჩევა ორი ძირითადი სახე: ერთი სახისაა თიხის ფირფიტებზე გამოყენებული ლურსმული დამწერლობა; ამისგან ფორმით დიდად გან-

სხვაგვებული არის ქვაზე ან ლითონის ნივთებზე წერისას ნახმარი ლურსმული ნიშნები. ეს უკანასკნელები მცირედ განსხვავდებიან ასეთსავე მასალაზე ასურეთში ამ დროს გამოყენებული ლურსმული ნიშნებისაგან. მართალია, გვხვდება ზოგი განსხვავება (ზოგიერთ ნიშანს აქვს თავისებური სახე, ზოგჯერ გადამკვეთი ლურსმების ნაცვლად ლურსმების ორი რიგი ჩნდება ურარ-

ტულში — მაგალითად, („ფა“) ურარტულში ზოგჯერ ასეთ

სახეს იღებს: და ა.შ.), მაგრამ, ეს დიდ თავისებურებას არ ქმნის. თავისებურება უფრო იმაშია, რომ ურარტელები წერისას ჩვეულებრივ იყენებდნენ შედარებით უფრო ცოტა ნიშნებს, ვიდრე ასურელები. ამავე დროს, ურარტულში შეზღუდულია ასურული სათვის ფართოდ დამახასიათებელი მრავალმნიშვნელობიანობა. თუ ასურულში ესა თუ ის ლურსმული ნიშანი ზოგჯერ ათეული სხვადასხვა მარცვლის ან ცნების აღმნიშვნელად გვხვდება, ურარტულში ლურსმული ნიშნები დამოწმებულია ერთი ან ორი-სამი მნიშვნელობით. ნათქვამიდან ჩანს, რომ ურარტული ლურსმული დამწერლობა უფრო მარტივია, ვიდრე ასურული.

ჩვენამდე მოღწეული ურარტული ლურსმული წარწერების დიდი ნაწილი ქვაზეა ამოკვეთილი — სამშენებლო ქვებზე, ანდა კლდეებზე. ძალიან ბევრი წარწერა, თუმცა მოკლე და ტრაფარეტული, მოღწეულია ბრინჯაოს ნივთებზე: ფარებზე, თასებზე და სხვ. დაბოლოს, უკვე ორ ათეულს გადააჭარბა ჩვენამდე მოღწეულმა ურარტულმა ლურსმულმა წარწერებმა, რომლებიც შესრულებულია თიხის ფირფიტებზე.

ძველი სპარსული ლურსმული წარწერების მსგავსად, მრავალი ურარტული ლურსმული წარწერაც დარჩა მიწის ზემოთ. ბევრი შესანიშნავად გათლილი ქვის დიდი ბლოკი, რომლებზეც ურარტუს მეფეთა წარწერები იყო ამოკვეთილი, ურარტული სასახლე-ტაძრების ნანგრევებიდან იქნა ამოღებული და სამშენებლო მასალად იყო გამოყენებული ქრისტიანულ ეკლესიებში და სხვა გვიანდელი ხანის ნაგებობებში. კლდეებზე წარწერებს კი დრო ბევრს ვერაფერს აკლებდა. თუმცა, ზოგან ისინიც აღმოჩნდნენ არახელსაყრელ ვითარებაში. ვანის კლდეზე, სადაც ამოკვეთილი იყო ურარტუს მეფის არგიშთი I-ის უზარმაზარი წარწერა-მატიანე, გვიან ხანაში თურქებს ციხე-სიმაგრე ჰქონ-

ლომთან ბრძოლა. ძვ. წ. VIII - VII სს.

დათ მონყობილი. ბრძოლებმა, რომლებიც ამ ციხე-სიმაგრის გამო იმართებოდა, ნაწილობრივ დააზიანეს ეს შესანიშნავი წარწერა: მტრების მიერ ზარბაზნებიდან ნასროლი ყუმბარები დროდადრო სწორედ წარწერას ხვდებოდა და მას ნაწილს ჩამოამტვრევდა ხოლმე. მაგრამ დღესაც წარწერის დიდი ნაწილი გადარჩენილია და კარგად იკითხება.

XIX საუკუნეში, სხვა ქვეყნების ლურსმული წარწერებით დაინტერესებასთან ერთად, ყურადღება მიაქციეს ურარტულ ლურსმულ წარწერებსაც. 1827 წელს ქალაქ ვანის რაიონში ამ წარწერებზე სამუშაოდ „საფრანგეთის სააზიო საზოგადოებამ“ მიავლინა ახალგაზრდა მეცნიერი შულცი. შულცმა დიდი სამუშაო ჩაატარა. მან გადმოიწერა ვანის მიდამოებში დაცული მრავალი ურარტული ლურსმული წარწერა. მიუხედავად იმისა, რომ მას წარმოდგენა არ ჰქონდა ლურსმული დამწერლობის სისტემაზე, მისი ასლები ძალზე ზუსტი აღმოჩნდა. მან გადმოხატა, სხვათა შორის, ვანის კლდეზე ამოკვეთილი არგიშთი I-ის ვრცელი წარწერაც. 1829 წელს შულცი მოკლულ იქნა ქურთების მიერ, რომელ-

თაც მოეჩვენათ, რომ იგი რაღაც საეჭვო საქმიანობას ეწეოდა. საბედნიეროდ, მისი მასალები (ლურსმული წარწერების ასლები) გადარჩა და ისინი შემდეგში გამოქვეყნებულ იქნა. ამასობაში, ურარტული ლურსმული წარწერების ასლები გადმოიღეს სხვა მკვლევრებმაც (რაულინსონმა, მიულბახმა, მოლტკემ და სხვ.). მაგრამ XIX საუკუნის პირველ ნახევარში აქ საქმე ძირითადად მასალის უბრალო შეგროვებით შემოიფარგლა. მხოლოდ მას შემდეგ, რაც მეცნიერებმა შეძლეს ასურული ლურსმული დამწერლობის ამოკითხვა, შესაძლებელი შეიქნა ხელი მოეკიდათ აგრეთვე ურარტული ლურსმული წარწერების ამოკითხვისათვის. პირველი სერიოზული ნაბიჯი ამ მხრივ გადადგა ფრანგმა მეცნიერმა გიუარმა, რომელმაც შენიშნა, რომ ბევრი ურარტული წარწერის ბოლო სტრიქონები სრულიად ერთნაირია და, ასურული წარწერების ანალოგიით, დაასკვნა, რომ აქ ალბათ საქმე უნდა გვექონდეს წარწერის შეურაცხმყოფელის წყევლის ფორმულასთან. მართლაც, რადგანაც გიუარის ეს მოსაზრება სწორი იყო, მან ასურული წყევლის ფორმულის მოშველიებით შეძლო ურარტული ენის ზოგი გრამატიკული ფორმისა და ზოგი სიტყვის მნიშვნელობის სწორად განსაზღვრა. მისი საქმე განაგრძო ინგლისელმა მეცნიერმა სეისმა. 1882 წელს მან „ბრიტანეთის სააზიო საზოგადოების ჟურნალში“ გამოაქვეყნა ურარტული წარწერებისადმი მიძღვნილი ვრცელი გამოკვლევა. აქ მან მოათავსა ყველა იმ დროისათვის ცნობილი ურარტული წარწერის ტექსტი და თარგმანი, აგრეთვე ურარტული ენის გრამატიკის ნარკვევი. მართალია, დღეისათვის სეისის ნაშრომი დიდად მოძველდა, მაგრამ თავის დროზე იგი საგრძნობლად წინ გადადგმულ ნაბიჯს წარმოადგენდა ურარტული წარწერების ამოკითხვის საქმეში.

ამის შემდეგ განსაკუთრებით გაცხოველდა ინტერესი ურარტული წარწერებისადმი. გამოვლენილ და გამოქვეყნებულ იქნა ბევრი ახალი ურარტული წარწერა, განსაკუთრებით ძველი ურარტუს იმ ნაწილში, რომელიც იმდროინდელი რუსეთის ფარგლებში შემოდიოდა. ძველი აღმოსავლეთის ენების ცნობილმა სპეციალისტმა აკადემიკოსმა მ. ვ. ნიკოლსკიმ მოიარა მთელი ეს ტერიტორია, შეისწავლა იქ ნაპოვნი ყველა ურარტული წარწერა და ერთ წიგნში გამოაქვეყნა ისინი. ასეთივე სამუშაო ჩვენი საუკუნის მიჯნაზე უკვე მთელი ურარტუს მასშტაბით წამოიწყო გერმანელმა მეცნიერმა კ. ფ. ლემან-ჰაუპტმა. მან არქეოლოგ

ურარტელი მეომრები. ძვ. წ. VIII - VII სს.

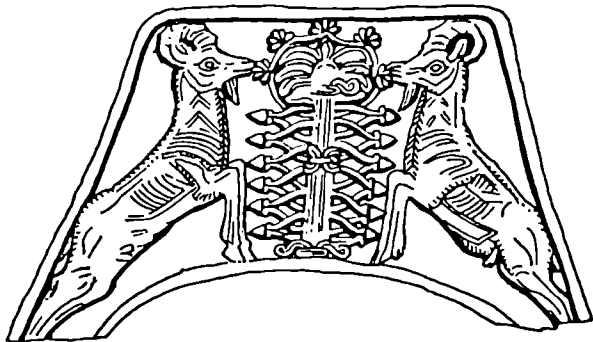
ბელკთან ერთად შემოიარა ძველი ურარტუს მიწა-წყალი (რომელიც იმ დროს სამი სახელმწიფოს — რუსეთის, თურქეთისა და სპარსეთის ფარგლებში იყო მოქცეული), ადგილზე შეისწავლა ყველა იმ დროს ცნობილი ან მისი ექსპედიციის დროს ახლადგამოვლენილი ურარტული წარწერა, 1898-1899 წლებში აწარმოა გათხრები ურარტუს დედაქალაქ ტუშფაში (თანამედროვე ვანი) და სხვ. რა თქმა უნდა, ლემან-ჰაუპტს არ ჰქონდა შესაძლებლობა ყველა წარწერასთან იმდენ ხანს დარჩენილიყო, რომ საფუძვლიანად შეესწავლა იგი. ამიტომ ექსპედიცია ფართოდ მიმართავდა წარწერების ასლების აღებას სქელი ნებოიანი ქაღალდით, ე.წ. ესტამპაჟების დამზადებას. ამ ესტამპაჟებმა დიდი დახმარება გაუწიეს ლემან-ჰაუპტს, როდესაც მან უკვე ჩვენი საუკუნის 20-იან წლებში წამოიწყო ურარტული ლურსმული წარწერების კორპუსის, ესე იგი, მთლიანი კრებულის, გამოცემა. სამწუხაროდ, მას არ დასცალდა ამ წამოწყების ბოლომდე მიყვანა. გამოვიდა „კორპუსის“ პირველი ორი ნაკვეთი, სადაც წარწერების მხოლოდ ნაწილია გამოქვეყნებული. 1936 წელს, სიკვდი-

ლამდე ცოტა ხნით ადრე, ლემან-ჰაუპტი ხანგრძლივად იმყოფებოდა თბილისში, მუშაობდა თბილისის მუზეუმის ურარტუს ძეგლებზე, კითხულობდა ლექციებს თბილისის უნივერსიტეტში ურარტულ ენაში.

სხვათა შორის, ურარტუს ტერიტორიაზე ლემან-ჰაუპტის მიერ მოწყობილი ექსპედიციის მასალის ერთი ნაწილი თბილისის მუზეუმშიც მოხვდა. ექსპედიციის ერთ მონაკვეთში ლემან-ჰაუპტსა და ბელკს დაჰყვებოდა ვანში რუსეთის კონსულის ქალიშვილი კ. ვ. მაევსკაია; როდესაც ექსპედიცია დასრულდა, ურარტული წარწერებიდან გადმოღებული ესტამპაჟების ერთი ნაწილი — 50-მდე ესტამპაჟი — ლემან-ჰაუპტმა და ბელკმა საჩუქრად დაუტოვეს კ. ვ. მაევსკაიას. მალე ეს უკანასკნელი საცხოვრებლად თბილისში გადმოვიდა. მან თან ჩამოიტანა მთელი ეს მასალა და უძღვნა იგი კავკასიის მუზეუმს (დღეს — აკადემიკოს ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმი თბილისში). ასთივე ესტამპაჟების სხვა ცალეები ლემან-ჰაუპტმა ნაილო ევროპაში, მაგრამ ყველა მათგანის გამოქვეყნება მას, როგორც ვთქვით, არ დასცალდა. ამიტომაც, ურარტულ წარწერათა ესტამპაჟების მდიდარი კოლექცია, რომელიც თბილისის მუზეუმშია დაცული, დიდი მნიშვნელობის მქონე აღმოჩნდა ურარტულ წარწერებზე მუშაობისას. მე ეს კოლექცია ფართოდ გამოვიყენე, როდესაც ვამზადებდი ურარტული წარწერების სრულ კრებულს, რომელიც 1953-1954 წლებში გამოქვეყნდა ჟურნალ „Вестник древней истории“-ს ფურცლებზე, ხოლო შემდეგ ცალკე წიგნად გამოიცა 1960 წელს.

თბილისის მუზეუმში თავი მოიყარა აგრეთვე საკუთრივ ურარტული ლურსმული წარწერების მნიშვნელოვანმა კოლექციამ. ეს მუზეუმი (ე.წ. „კავკასიის მუზეუმი“, როგორც მას მაშინ უწოდებდნენ) რევოლუციამდე ფაქტიურად ერთადერთი სამეცნიერო მუზეუმი იყო მთელ კავკასიაში. ამიტომაც, ხშირად ამიერკავკასიაში აღმოჩენილი ლურსმული წარწერებიანი ქვები აქ მოჰქონდათ. ასე მოიყარა თავი აქ ოცზე მეტმა მნიშვნელოვანმა ურარტულმა წარწერამ დიდ სამშენებლო ქვებზე, სტელებზე, სვეტების ფუძეებზე გამოყენებულ მრგვალ ქვებზე და სხვ. ყველა ეს წარწერა ჯერ კიდევ 1939 წელს გამოაქვეყნა ცალკე წიგნად აკად. გ. წერეთელმა.

საბჭოთა მეცნიერებმა დიდი სამუშაო გასწიეს ურარტული წარწერების გამოქვეყნების, მათი შესწავლა-ინტერპრეტაციის

ჯიხვები. ძვ. წ. VIII - VII სს. ბერნის მუზეუმი.

საქმეში. ბევრი აქვთ გაკეთებული ამ მხრივ აკად. ნ. მარს, აკად. ი. მეშჩანინოვს, აკად. გ. ლაფანციანს, პროფ. ბ. პიოტროვსკის, პროფ. ი. დიაკონოვს და სხვებს.

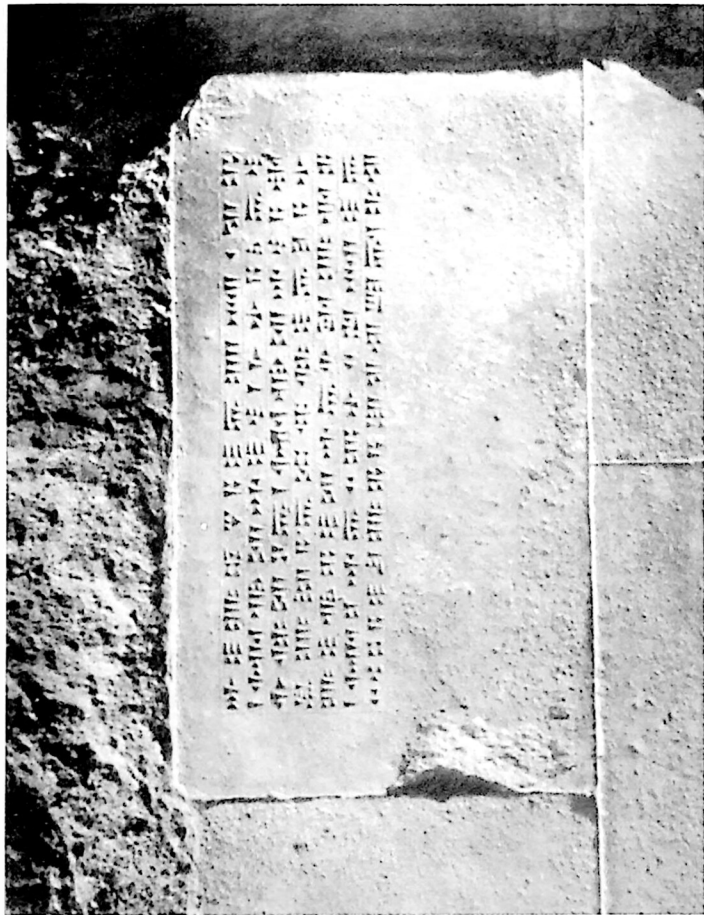
ურარტული ლურსმული წარწერები დიდად გამრავლდა პროფ. ბ. პიოტროვსკის ხელმძღვანელობით დღევანდელი ერევანის განაპირას, კარმირ-ბლურის გორაკზე წარმოებული გათხრების შედეგად. აქ 1939 წლიდან თხრიდნენ ურარტუს მეფის ნაცვლის სასახლეს, რომელიც მტრების უცაბედი თავდასხმის შედეგად იქნა განადგურებული, დანგრეული. ნანგრევებს ქვეშ მოექცა ყველაფერი, რაც იმჟამად სასახლეში იმყოფებოდა. ამიტომ დღეს ის მდიდარ საწყობს ჰგავს, სადაც ყოველწლიური გათხრები უხვად იძლევიან ურარტულ ნივთებს, მათ შორის ახალ ურარტულ ლურსმულ წარწერებს. აქ აღმოჩენილი ახალი წარწერების რაოდენობა ორასზე მეტია, თუმცა ამ წარწერათა დიდი ნაწილი ბრინჯაოს ნივთებზე დატანილ მოკლე ტრაფარეტულ წარწერებს, ან კიდევ ქვევრებზე გაკეთებულ ტევადობის აღმნიშვნელ ნიშნებს წარმოადგენს. ერთ-ერთი აქ აღმოჩენილი წარწერიდან გამოიკვეთა, რომ აქ არსებულ ურარტულ ქალაქს ურარტელების ღმერთის თეიშებას პატივსაცემად თეიშებაინი („ღმერთ თეიშებას ქალაქი“) რქმევია. თეიშებაინის მახლობლად აღმოჩნდა მეორე ურარტული ქალაქი — ირფუნი, რომლის გათხრებმაც აგრეთვე არა ერთი ახალი საყურადღებო ურარტული ლურსმული წარწერა გამოავლინა.

გ) ურარტული საომარი წარწერები

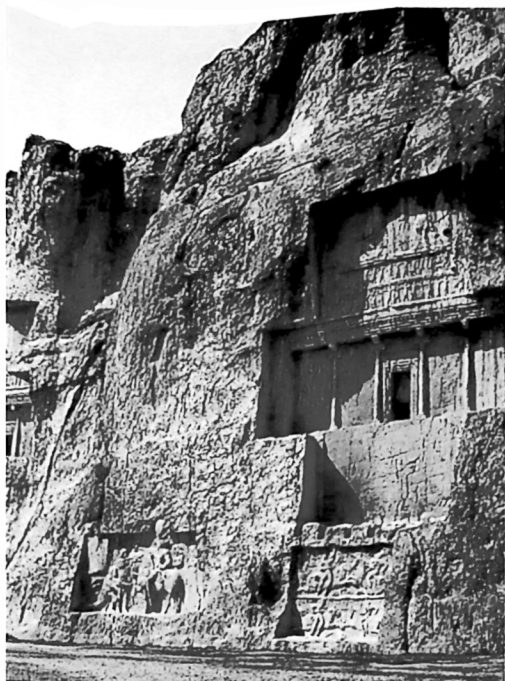
დღეისათვის ურარტული ლურსმული წარწერების რაოდენობა 500-მდე აღწევს. წარწერების უდიდესი ნაწილი სამეფოა, მეფის სახელით შედგენილ წარწერებს წარმოადგენს. სამეფო წარწერებში ჩვენ გვაქვს საომარი, სამშენებლო, საკულტო-რელიგიური და სხვ. შინაარსის ტექსტები. დიდ ნაწილს ამათგან შეადგენს საომარი წარწერები, ე.ი. მეფეთა საომარი ექსპედიციების შესახებ მომთხრობი ტექსტები. მათ, ისევე, როგორც სამშენებლო და საკულტო-რელიგიურ წარწერებს, ტრაფარეტული აგებულება ახასიათებთ. ურარტულ საომარ ტექსტებში ჩვენ სამი ძირითადი ნაწილი შეიძლება განვასხვავოთ: წარწერის დასაწყისი, ცენტრალური ნაწილი და დასასრული. წარწერის დასაწყისი მუდამ ღვთაებისადმი მიძღვნილი. ღვთაების ქება-დიდება, მეფის მიერ ღვთაებათა მოწოდება ომში საშველად, ღვთაების დახმარების ფაქტის აღნიშვნა და სხვ. წარმოადგენს ურარტული საომარი წარწერების დასაწყისის დედააზრს. ამასთანავე, საუკუნეთა განმავლობაში ღვთაებისადმი პატივისცემის ეს იდეა ერთი და იმავე ტრაფარეტული გამოთქმებით არის ხოლმე გადმოცემული: „გაემართა ღვთაება ხალდი (ხალდი ურარტელების მთავარი ღმერთი იყო) თავისი იარაღით, დაიპყრო მან (ესა და ეს ქვეყანა), დაუმორჩილა (ამა და ამ მეფეს). ხალდი ძლიერია, ხალდის იარაღი — ძლიერია. ხალდის ძალით (სიდიადით) გაემართა (ესა და ეს მეფე), წინ წაუძღვა მას ღვთაება ხალდი“ და ა.შ. ასეთი ფორმულით იწყება ურარტული საომარი წარწერების უდიდესი ნაწილი. ფორმულის დედააზრი ისაა, რომ არა მეფე დამოუკიდებლად, არამედ თვით უზენაესი ღმერთი ხალდი ლაშქრობს და იპყრობს ამა თუ იმ ქვეყანას მეფისათვის, ეს მისი ძალით ლაშქრობს მეფე, ეს იგი (დიადი, ძლიერი) მიუძღვის წინ მეფის ლაშქარს. ომის დაწყების წინ მეფე მოუწოდებს ხოლმე საშველად ურარტუს უზენაეს ღმერთებს: ხალდის, თეიშებას და შივინის. ესეც ერთნაირად, ტრაფარეტულადაა გადმოცემული მრავალრიცხოვან წარწერებში: „შევევედრე მე ღვთაება ხალდის, მეუფეს, ღვთაება თეიშებას, ღვთაება შივინის, ბიჰინილის (ასე ეძახდნენ ურარტელები თავის ქვეყანას; მეზობელი ასურელები კი მას „ურარტუს“ უწოდებდნენ) ქვეყნის (ყველა) ღმერთს იმის შესახებ, რაც მე მინდოდა მომემოქმედა მტრის ქვეყნებში; ისმინეს ღმერთებმა

ლმერთ თეიშებას
ბრინჯაოს
გამოსახულება

ურატუს მეფის არგიმტი I-ის სამშენებლო წარწერა.
 წარწერაში ლაპარაკია სამლოცველოს („სუსის“) აგების შესახებ.
 ნაპოვნია 1956 წელს არინ-ბერდის გორაკზე.

დარიოს I-ის სამარხი. ნაქშ-ი-რუსთემი.
ძვ. წ. V ს.

ფრთოსანი ხარი
შედუს თავი

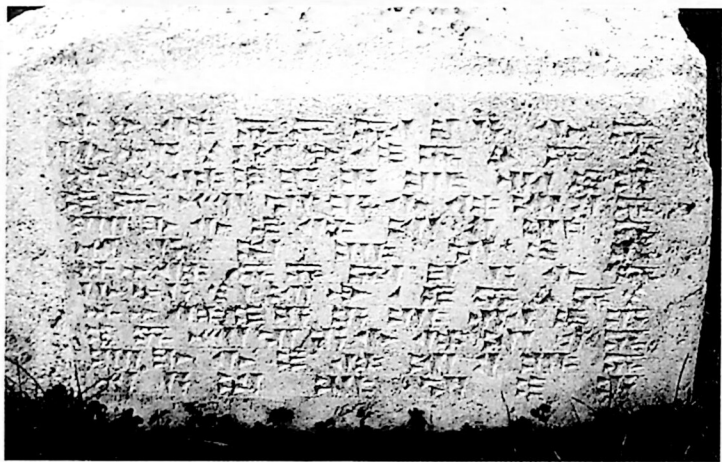
ხატუმის კარიბჭე. ძვ. წ. XIV ს.

ლომის გამოსახულება ხატუმის
კარიბჭეზე. ძვ. წ. XIV ს.

ხეთური ბეჭდები

ურარტული ლურსმულ წარწერიანი ქვა ვანის მუზეუმიდან

ძვ. წ. VIII ს.-ის ბოლო.

მეტროპოლიტენის ხელოვნების მუზეუმი, ნიუ იორკი.

ჩემი თხოვნა, გამიხსნეს მე მათ გზა“ და ა.შ.

საომარი წარწერების ცენტრალურ ნაწილში გადმოცემულია თვით საომარი მოქმედება და მისი შედეგები. ლაშქრის შეკრება და გალაშქრება ამა თუ იმ ქვეყნისაკენ, ამ ქვეყნის დაპყრობა, მასში თარეში (რბევა, ნგრევა, ცეცხლის წაკიდება, ჟლეტა, ტყვეებისა და ნადავლის ხელთგდება), ხარკის ან ძღვენის მიღება, ადგილობრივი მმართველის დამორჩილება, დაპყრობილ ქვეყანაში ურარტული გარნიზონისა და ურარტული მმართველის დატოვება, აქ ციხე-სიმაგრეების აშენება და სხვა ასეთი ქმნის წარწერის ცენტრალურ ნაწილს. აღწერას ამთავრებს ტრაფარეტული გამოთქმა, რომ „ღვთაება ხალდისათვის ამა და ამ მეფემ ეს საგმირო საქმეები ერთი წლის განმავლობაში აღასრულა“.

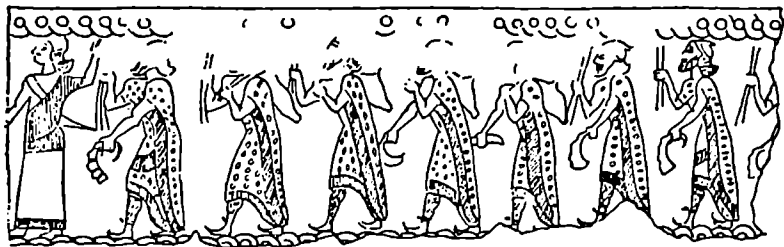
წარწერის დასასრულში დაისმის ხოლმე წარწერის ავტორი მეფის დასახელება სათანადო ტიტულატურით: „ესა და ეს მეფე, მეფე ძლიერი, მეფე დიდი, მეფე სამყაროსი, მეფე ბიანილის ქვეყნისა, (ესე იგი, ურარტუსი), მეფე მეფეთა, მთავარი ტუშშაქალაქის“. ზოგჯერ, სულ ბოლოს ისმის წარწერის შეურაცხყოფელის წყევლის ფორმულა, რომელიც აგრეთვე ერთი და იგივე, ტრაფარეტული ფრაზებისაგან შედგება: „(ესა და ეს მეფე) ამბობს: ვინც ამ წარწერას მოსპობს, ვინც მას გატეხს, ვინც ვინმეს გააკეთებინებს ამას, ვინც იტყვის: ყველაფერი ეს (წარწერაში გადმოცემული საქმიანობა მეფისა) მე გავაკეთე, დაე, მოსპონ იგი ღვთაება ხალდიმ, ღვთაება თეიშებამ, ღვთაება შივინიმ, ყველა ღმერთმა მზის ქვეშ (ე.ი. დედამიწაზე...)“ და ა.შ.

დ) ურარტული წარწერების ცნობები ისტორიული საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილში მცხოვრები მოსახლეობის შესახებ

ურარტუს მეფეთა საომარ წარწერებში, სხვათა შორის, საინტერესო ცნობებია დაცული იმ ტომების შესახებ, რომელნიც ისტორიული საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთ რაიონებში ცხოვრობდნენ და შემდეგში გარკვეული როლი ითამაშეს ქართველი ხალხის ჩამოყალიბების პროცესში. ასეთებია, მაგალითად, ვიტერუხის (გამოითქმოდა: „ვიძეროხი“) ტომები, რომელთა სახელი შემორჩა ისტორიული საქართველოს ერთ-ერთ ოლქს — „ოძრახეს“ (ესაა „სამცხის“ უფრო ძველი სახელწოდება. ოძრახე იყო ძველი ქალქი თანამედროვე აბასთუმნის ადგილას); ქათარზას (გამოითქმოდა „ქათარჯა“) ტომები, რომელთა სახელმა „კლარჯების“ სახელწოდებაში იჩინა თავი, აგრეთვე ისტორიული საქართველოს ერთ-ერთი ოლქის — კოტარძენეს სახელშიც, რომელსაც იხსენიებენ ძველი ბერძენი მწერლები; „ზაბახას“ (გამოითქმოდა „ჯაბახა“) ტომი, რომლის სახელი შემოინახა „ჯავახ“ სახელში (ჯავახეთი) ლუშა (გამოითქმოდა როგორც „ლოსა“), რომელშიც შეიძლება ლაზთა ტომი იგულისხმება.

ურარტულ ლურსმულ წარწერებში საკმაოდ ვრცელი ცნობებია დაცული სამხრეთ საქართველოს მოსახლეობის ორი დიდი გაერთიანების — დიაუხისა და კულხას შესახებ. პირველი ამათგანი იგივე „დაიაენი“-ა, რომელიც იხსენიება ძვ.წ. XII-IX სს-თა ასურულ ლურსმულ წარწერებში. ძირეული ამ „დაიაენი“ თუ „დიაუხი“ სახელში არის „დაია“ — „დიაუ“ („დიაო“), რისი ნაკვალევიცაა ძველი ქართული ოლქის „ტაო“-ს სახელი. რაც შეეხება „კულხა“-ს (გამოითქმოდა „კოლხა“, ლურსმულ დამწერლობას არ გააჩნია ნიშნები „ო“ ხმოვნის გადმოსაცემად და საჭიროების შემთხვევაში მას „უ“-ს ნიშნებით გადმოსცემდა), მასში ალბათ ყველა ამოიცნობს ჩვენთვის კარგად ცნობილი „კოლხი“ — „კოლხეთის“ სახელს.

აქ დასახლებული ზოგიერთი ტომი, რომელიც ჩვენს ყურადღებას იპყრობს საქართველოს და ქართველ ტომთა უძველესი ისტორიის თვალსაზრისით, იხსენიება უკვე უძველეს ურარტულ წარწერებში. საკუთრივ ურარტულ ენაზე უძველესი ლურსმული წარწერები ჩვენ გვაქვს მეფე იშფუინისაგან, რომელიც ძვ.წ. IX საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში მეფობდა ურარტუში. მისი

ძვ. წ. VIII ს.-ის ბოლო.

მეტროპოლიტენის ხელოვნების მუზეუმი, ნიუ იორკი.

მეფობის უკანასკნელი პერიოდის წარწერები შედგენილია ორი პირის — მეფე იშფუინისა და ტახტის მემკვიდრის, იშფუინის ძის, მენუას სახელით. აი, სწორედ ამ წარწერებიდან ერთ-ერთში ლაპარაკია ლუშას, ქათარზას და ვიტერუხის ტომების უკუგდებაზე. ჩანს, ამ უკანასკნელთ კავშირი შეუკრავთ, თავს დასხმიან ურარტუს მეფეთა სამფლობელოებს, მაგრამ ურარტელთა ლაშქარს უკუუგდია ისინი, დასდევნებია და მათი ქვეყნებიც აუოხრებია. ქალაქ ვანში, სურბ პოლოსის ეკლესიის კედელში ჩატანებული აღმოჩნდა დიდი სტელა, რომელზეც ამოკვეთილი იყო წარწერა ორივე მხარეზე. ამ წარწერაში ნათქვამია:

„...იშფუინი სარდურის ძემ და მენუა იშფუინის ძემ უკუაგდეს ლუშას ტომი, ქართაზას ტომი... მივიდნენ ქალაქ ანაშემდე, ქალაქ დიდ ქუქურუმდე... ვიტერუხის ტომი, ლუშას ტომი, ქათარზას ტომი. ეთიუხის ქვეყნის („ეთიუხი“ ანუ „ეთიუნი“ ურარტელები-სათვის სამხრეთ კავკასიის ზოგადი სახელი იყო) მეფეთა მაშველი ჯარები მოვიდნენ მათ დასახმარებლად.

წავიდა სალაშქროდ ღვთაება ხალდი თავისი იარაღით ვიტერუხის ტომის წინააღმდეგ, ლუშას ტომის წინააღმდეგ, ქათარზას ტომის წინააღმდეგ, ეთიუხის ქვეყნის მეფეთა წინააღმდეგ. ღვთაება ხალდი ძლიერია, ხალდის იარაღი ძლიერია.

წავიდნენ სალაშქროდ იშფუინი სარდურის ძე და მენუა იშფუინის ძე; უკუაგდეს მათ ვიტერუხის ტომი, ლუშას ტომი, ქათარზას ტომი, ეთიუხის ქვეყნის მრავალრიცხოვან მეფეთა მაშველი ჯარები...“ შემდეგ, ჩანს, მოცემულია ნადავლისა და ხელთგდებული ტყვეების ჩამოთვლა: „(ამდენი და ამდენი) ათას 720 მამაკაცი, (ამდენი და ამდენი) ათას 670 დედაკაცი... (ამდენი და ამდენი) ასეული და 26 ცხენი, 13.540 სული მსხვილფეხა რქოსანი

პირუტყვი და 20.785 სული წვრილფეხა რქოსანი პირუტყვი". წარწერას ამთავრებს ტრადიციული წყევლის ფორმულა: „ვინც ამ წარწერას გატეხს, ვინც მას აქედან მოიტაცებს, ვინც მას მიწაში ჩაფლავს, ვინც მას წყალში გადაადგდებს, ვინც მას ადგილს შეუცვლის, ვინც მას მზის წინაშე დამალავს, ვინც ვინმეს ყოველივე ამას გააკეთებინებს, ეტყვის რა: „მოსპე (წარწერა)!" სხვა ვინც იტყვის: „მე ვქმენ (ყოველივე ეს)", დაე, ღვთაება ხალდი, ღვთაება თეიშება, ღვთაება შივინი მიწაზე ნუ დატოვებენ ნურც თვით მას, ნურც მის სახელს, ნურც მის თესლს..."

ლუშას, ქათარზას და ვიტერუხის (ე.ი. ლაზების, კლარჯთა და ოძრახეს ტომთა) წინააღმდეგ ლაშქრობაზე მოგვითხრობენ იშფუინისა და მენუას სახელით შედგენილი სხვა წარწერებიც. ქვაზე ამოკვეთილ წარწერაში, რომელიც ნაპოვნია ვანის ჩრდილოეთით, სოფელ გიუსნენცის ეკლესიაში, ჩვენ ვკითხულობთ:

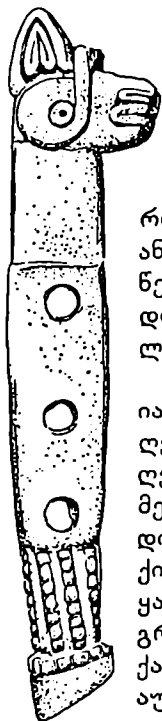
„ღვთაება ხალდის, მეუფეს, იშფუინი სარდურის ძემ და მენუა იშფუინის ძემ ეს წარწერა აღუმართეს.

ღვთაება ხალდი გაემართა სალაშქროდ. თავისი იარაღით სძლია მან ვიტერუხის ტომს, ქათარზას ტომს. ღვთაება ხალდი ძლიერია, ხალდის იარაღი ძლიერია.

ღვთაება ხალდის ძალით გაემართნენ სალაშქროდ ლუშას ტომისაკენ იშფუინი სარდურის ძე და მენუა იშფუინის ძე. იყო იშფუინი ძლიერი, მენუა იყო ძლიერი. მათ ლაშქარში ითვლებოდა: „66 საომარი ეტლი, (ამდენი და ამდენი) ათას 460 მხედარი, 15.760 ქვეითი მეომარი. წინ უძღოდა ღვთაება ხალდი იშფუინი სარდურის ძეს და მენუა იშფუინის ძეს. ვიტერუხი, ლუშა, ქათარზა მათ უკუაგდეს. მივიდნენ ქალაქ ანაშემდე და ქალაქ დიდ ქუკურუმდე..."

ამავე ლაშქრობაზე მოგვითხრობს იშფუინისა და მენუას კიდევ ზოგი სხვა წარწერაც. ჩანს, ეს შეტაკება ჩრდილოეთის ტომებთან დიდ მოვლენად იყო მიჩნეული და ურარტუს მეფეებმა მას მრავალი წარწერა მიუძღვნეს.

მენუა მეფის (810-786) წარწერებში ჩვენ გვაქვს ცნობები დიაუხის (ე.ი. ტაოს) ქვეყნის წინააღმდეგ ბრძოლების შესახებ. თანდათან სწორედ ეს ქვეყანა უდგება სათავეში ამიერკავკასიის ტომთა ბრძოლას ურარტუს მეფეთა ექსპანსიის წინააღმდეგ. ასეთი როლი, როგორც ვიცით, ახალი არ იყო ამ ქვეყნის ხელისუფალთათვის. ჯერ კიდევ ძვ.წ. 1112 წ., როდესაც ასურეთის ძლევამოსილი მეფე ტიგლათფილესერ I გამოემართა ჩრდილოეთი-

საკენ — „ნაირის ქვეყნებისაკენ“, ჩრდილოეთის ხალხთა გაერთიანებას სათავეში ჩაუდგა ამავე ქვეყნის „მეფე“ (ბელადი) სიენი.

ქალაქ არზრუმის რაიონში, სოფელ ჰასან-კალასა და დელიბაბას შორის კედელზე ამოკვეთილია მეფე მენუას საკმაოდ დიდი წარწერა, რომელიც 40-მდე სტრიქონს შეიცავს. წარწერა მთლიანად დიაუხის ქვეყნის წინააღმდეგ გალაშქრების აღწერისადმი მიძღვნილი და, რა თქმა უნდა, საკუთრივ დიაუხის ტერიტორიაზეა ამოკვეთილი ურარტელთა ლაშქრობის დროს. ამ წარწერაში ჩვენ ვკითხულობთ:

„ღვთაება ხალდი გაემართა სალაშქროდ თავისი იარაღით დიაუხის ძლევამოსილი ქვეყნის წინააღმდეგ. ღვთაება ხალდი ძლიერია, ხალდის იარაღი ძლიერია. ღვთაება ხალდის ძლიერებით გაემართა სალაშქროდ მენუა იშფუინის ძე. წინ მიუძღოდა მას ღვთაება ხალდი. მენუა ამბობს: დავიპყარი დიაუხის ქვეყანა, ქალაქი შაშილუ, (მისი) სამეფო ქალაქი, ბრძოლით დავიპყარი. ქვეყანა გადავწვი, ციხე-სიმაგრეები (დავანგრე). მივედი შეშეთის ქვეყანამდე, ქალაქ ზუამდე. ქალაქი უტუხაი... მენუა ამბობს: უტუფურში, მეფე დიაუხისა, მოვიდა ჩემს წინაშე, მომეხვია ფეხებზე, ძირს დაემხო; მე მას მოწყალედ მოვექეცი, შევინყალე იგი

ხარკის გადახდის პირობით. მომცა მან ოქრო და ვერცხლი, მომცა ხარკი. ის ტყვეები, რომლებიც დაბრუნდნენ მასთან, დამიბრუნა მან მთლიანად“. შემდეგ ლაპარაკია, როგორც ჩანს, დიაუხის მიერ ურარტელთა ლაშქრისათვის ცხენების გაგზავნის შესახებ, რის შემდეგაც მენუა მეფე განაგრძობს: „ორი მეფე იქაურობას მოვაცილე: ბალთულხის ქვეყნის მეფე და ქალაქ ხალდირიულხის ქვეყნის მეფე. გამაგრებული ადგილები, რომლებიც კი იყო ამ ქვეყანაში, მე (მას) მოვწყვიტე. მენუა ამბობს: ვინც ამ წარწერას მოსპობს, ვინც მას გატეხს, ვინც ვინმეს ამას გააკეთებინებს, სხვა ვინც იტყვის: „მე გავაკეთე (ყველაფერი ეს)“, დაე, მოსპონ იგი ღვთაება ხალდიმ, ღვთაება თეიშებამ, ღვთაება შივინიმ, (ყველა) ღმერთმა მზის ქვეშ...“

არზრუმისავე რაიონში ნაპოვნია მენუა მეფის ერთი სხვა წარწერა, რომელიც ამჟამად საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში ინახება. წარწერა მხოლოდ ნაწყვეტია, მასში, ეჭვ

გარეშეა, ლაპარაკი იყო აგრეთვე დიაუზის წინააღმდეგ ბრძოლების შესახებ, რადგანაც აქ იხსენიება დიაუზის „სამეფო ქალაქი“ შაშილუ.

საქართველოს მუზეუმის ამ ნარენრაში ჩვენ ვკითხულობთ: „... მენუა ამბობს: დავიპყარი ქალაქი შაშილუ. დაუდგი ეს ნარენრა ღვთაება ხალდის, ჩემს მეუფეს. ღვთაება ხალდის სიდიადით მენუა, იშფუინის ძე, მეფე ძლიერი, მეფე დიდი, მეფე ბიბინილის ქვეყნისა, მმართველი ტუშფა-ქალაქის. მენუა ამბობს: ვინც ამ ნარენრას მოსპობს, ვინც მას გატეხს, ვინც მას დამალავს, მოსპონ იგი ღვთაება ხალდიმ, ღვთაება თეიშებამ, ღვთაება შივინიმ, (ყველა) ღმერთმა მზის ქვეშ...“

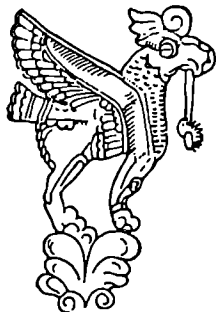
მენუას მემკვიდრე მეფე არგიშთი I-იც (786-764) განაგრძობდა ბრძოლას დიაუზის წინააღმდეგ. ვანის კლდეზე ამოკვეთილ მატრიანეში, აგრეთვე ვანის ერთ-ერთ ეკლესიაში ნაპოვნ დიდი სტელის ნატეხზე ამოკვეთილ მატრიანის ტექსტში, დიაუზის წინააღმდეგ ბრძოლას საპატიო ადგილი უკავია. დიაუზის წინააღმდეგ ლაშქრობის შესახებ მოგვითხრობს არგიშთი ვანის კლდის ნარენრაში უკვე თავისი მეფობის მეორე წლის (ძვ.წ. 785 წ.) ამბების გადმოცემისას. აქვე, სხვათა შორის, იხსენიება ზაბახას (ჯავახას, ჯავახთა), აგრეთვე ვიტერუხის და სხვ. ქვეყნების დალაშქრაც.

„არგიშთი ამბობს: — ვკითხულობთ ჩვენ ამ ნარენრაში, — შევევედრე მე ღვთაება ხალდის, მეუფეს, ღვთაება თეიშებას, ღვთაება შივინის (იმის შესახებ), რაც მე მეუფის სიდიადით მსურდა მომემოქმედა. იმავე წელს მე კვლავ შევკრიბე მეომრები და გავემართე დიაუზის ქვეყნის წინააღმდეგ... დავიპყარი შერიაზის ქვეყანა, ქალაქები დავნვი, ციხე-სიმაგრეები დავანგრეი, მივედი ქალაქ ფუთემდე... ქვეყანა ბიანი, ქვეყანა ხუშანი. შევინყაღე მე თარიუნის ოლქი. გავემართე სალაშქროდ ზაბახას ქვეყნის წინააღმდეგ, დავიპყარი მე ქვეყანა ზაბახა... მივედი ქალაქ უზინაბითარნამდე, სირიმუთარას ქვეყანამდე, მთიან ქვეყანამდე. იგანის ქვეყნის ქალაქ მაკალთუნის ოლქი მე შევინყაღე. გავემართე ერიახის ქვეყანაზე, ნავედი სალაშქროდ აფუნის ქვეყნის წინააღმდეგ, დავიპყარი ქალაქი ურიეიუნი, ვიტერუხის სამეფო ქალაქი. სულ 52.675 ადამიანი ამ წელს, ერთნი გავუღიტე, სხვები ცოცხალი ნავიყვანე. 1104 ცხენი გავდენე მე, აგრეთვე 35.015 სული მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვი, ასი ათას... ერთი ათას 829 სული წვრილფეხა რქოსანი პირუტყვი. არგიშთი ამბობს: ღვთაე-

ბა ხალდისათვის ეს საქმენი მე ერთი წლის განმავლობაში აღვასრულე".

ამავე ლაშქრობის შესახებ უფრო ვრცელი მოთხრობა მოიპოვება არგიშთი I-ის მატეიანის იმ ტექსტში, რომელიც ამოკვეთილია ვანში, სურბ საჰაკის ეკლესიაში ნაპოვნ სტელაზე. აქ საინტერესო ისაა, რომ დიაუხი ურარტუსთან ბრძოლაში მარტო არ ჩანს, არამედ მას ზურგს უმაგრებს, ეხმარება, სამხრეთ ამიერკავკასიის ბევრი სხვა ტომი (მათ შორის არიან ჩვენთვის საინტერესო: ლუშა (ლაზნი), ვიტერუხი (ოძრახენი), ქათარზა (კლარჯნი) და სხვ.) ამათ შორის არის მოხსენიებული ჩილდირის ტბის მიდამოებში მცხოვრები იგანიეხის ტომიც. უფრო გვიან, ალბათ სწორედ ამ ტომის შთამომავალი იწოდებიან ბერძნულ-რომაულ წყაროებში „ჰენიოხებად“. ამ უკანასკნელებმა ჭანების ტომთან ერთად მეტად აქტიური როლის თამაში იწყეს სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთში ახ. წ-ის პირველ საუკუნეებში. მაინც, წარწერა ძირითადად დიაუხის შესახებ ლაპარაკობს. აი, რა არის მასში არგიშთი მეფის სახელით ნათქვამი:

„... მივედი ბიას ქვეყნამდე... ხუშანის ქვეყნამდე, გავემართე მე სალაშქროდ დიდი ქვეყნის წინააღმდეგ, ქალაქ ზუას წინააღმდეგ. ქალაქი ზუა, დიაუხის ქვეყნის სამეფო ქალაქი, მე გადავწვი; წარწერა დავდგი ქალაქ ზუაში. წავედი მე ქვეყნის კარით აშკალაშის ქვეყნის წინააღმდეგ. 105 ციხე-სიმაგრე დავანგრე, 453 ქალაქი კი დავწვი. სამი ქვეყანა იქიდან მოვწყვიტე, მათი მოსახლეობა ჩემ ქვეყანას მივუმატე: ქვეყანა კადა, ქვეყანა აშკალაში, ქალაქ შაშილუს ქვეყანა. 15.181 ყრმა, 2734 მამაკაცი, 10.604 დედაკაცი, 4426 ცხენი, 10.478 სული მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვი, 73.770 სული წვრილფეხა რქოსანი პირუტყვი მე წავიყვანე. ოთხი მეფე დავასაჭურისე — შაშქის, არდარაქიხის, ბალთულხის და კაბილუხის მეფეები. ჩემი ოლქის მმართველები იქ დავსვი. დიაუხის მეფე დავიმორჩილე, შევინყაღე იგი ხარკის გადახდის პირობით. აი, რანაირი ხარკი მისცა დიაუხიელმა არგიშთის: 41 მინა სუფთა ოქრო, 37 მინა ვერცხლი, (ამდენი) ათი ათასი მინა სპილენძი, 1000 საჯდომი ცხენი, 300 სული მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვი. აი, როგორი ხარკი დავადე მე დიაუხის

გრიფონი.
გამოსახულება
ბრინჯაოს ქამარზე

ღმერთი შივინი.
გამოსახულება
ბრინჯაოს ქამარზე

ქვეყანას, რათა მას (ეს ხარკი) ეძლია ყოველწლიურად: (ამდენი) მინა სუფთა ოქრო, 10.000 მინა სპილენძი, (ამდენი) ხარი, 100 ძროხა, 500 ცხვარი, 300 საჯდომი ცხენი...

ღვთაება ხალდი გაემართა სალაშქროდ თავისი იარაღით, სძლია მან ეთიუნის ქვეყანას, დაამხო იგი არგიშთის წინაშე. ღვთაება ხალდი ძლიერია, ხალდის იარაღი ძლიერია, ღვთაება ხალდის ძალით გაემართა სალაშქროდ არგიშთი მენუას ძე: წინ მიუძღოდა მას ღვთაება ხალდი. არგიშთი ამბობს: ის მეფენი, რომელნიც დიაუხელი მეფის დასახმარებ-

ლად მოვიდნენ, მე მათი განადგურება აღვასრულე. ამ წელს დავიპყარი მე ლუშას ქვეყანა, ქათარზას ქვეყანა, ერიახის ქვეყანა, გულუთახის ქვეყანა, დავიპყარი ვიტერუხის ქვეყანა. მივედი აფუნის ქვეყანამდე. ლუშას ქვეყნის მეფე დავასაჭურისე, ხოლო იგას (იგანიეხის) ქვეყნის მეფე დავიმორჩილე, დავტოვე თავის ადგილზე. ხარკი მეფე არგიშთის მისცა მან..."

დიაუხის წინააღმდეგ ბრძოლა არგიშთის მატიანეში იხსენიება კიდევ ერთხელ, მისი მეფობის მე-19 წლის (ძვ.წ. 768 წ.) ამბების გადმოცემისას. ამჯერად მოხსენიებულია დიაუხის მეფის სახელიც და საინტერესოა, რომ ისევე, როგორც მენუა მეფის დროს, ამჯერადაც დიაუხის მეფედ დასახელებულია უტუფურში. შეიძლება ეს იგივე პირია, რომელსაც ებრძოდა ჯერ კიდევ არგიშთის მამა, მეფე მენუა.

"ღვთაება ხალდი გაემართა სალაშქროდ თავისი იარაღით, — ვკითხულობთ ჩვენ ამ წარწერაში, — სძლია მან უტუფურში, დიაუხის ქვეყნის მეფე, სძლია მან აბნულუანის ქვეყანა, დაამხო ისინი არგიშთის წინაშე, ღვთაება ხალდი ძლიერია, ხალდის იარაღი ძლიერია. ღვთაება ხალდის სიდიადით გაემართა სალაშქროდ არგიშთი მენუას ძე. არგიშთი ამბობს: დიაუხის ქვეყანა კვლავ აჯანყდა; მეომრები შეეკრიბე და გავემართე დიაუხის წინააღმდეგ... არგიშთი ამბობს: შევევედრე მე ღვთაება ხალდის, მეუფეს, ღვთაება თეიშებას, ღვთაება შივინის, ბიაინილის ქვეყნის ყველა ღმერთს (იმის შესახებ, რაც მსურდა მომემოქმედა) მეუფის სიდიადით..."

ამით წყდება ცნობები დიაუზის შესახებ ურარტულ წყაროებში. მომდევნო ცნობა ამ სახელის მატარებელი მოსახლეობის შესახებ თავს იჩენს უკვე ძველ ბერძნულ წყაროებში. ძველი ბერძენი ავტორი ქსენოფონტე, რომელმაც ძვ.წ. 401 წელს გაიარა ამ ქვეყანაზე, იხსენიებს ტაოხების მეომარ ტომებს, რომელთა სახელი, ეჭვს გარეშეა, იგივე ურარტული დიაუზი (დიაოხი) უნდა იყოს. ქსენოფონტეს მოთხრობის მიხედვით, ტაოხები ჩვენ წარმოგვიდგებიან როგორც მამაცი და თავისუფლებისმოყვარე ხალხი, რომელნიც უწყყმანოდ სიკვდილს არჩევენ ტყვეობასა და მონობას. საინტერესო ამბავს მოგვითხრობს ქსენოფონტე ამ ტაოხების (ე.ი. დიაოხთა) შესახებ. ბერძნების ათიათასიანი ლაშქარი, რომელშიც ქსენოფონტე იმყოფებოდა, ძარცვა-გლეჯით მიიწევდა წინ. სწორედ მაშინ, როდესაც სურსათი სულ გამოელიათ, ბერძნები ტაოხების (დიაოხების) მინა-წყალზე შევიდნენ. ტაოხები ცხოვრობდნენ „მიუვალ გამაგრებულ ადგილებში“, სადაც მტრის შემოსევისას ადამიანებთან ერთად თავს აფარებდა მათი პირუტყვიც. ბერძნები მიადგნენ ერთ ასეთ გამაგრებულ ადგილს. „ეს არ იყო ქალაქი და მასში სახლებიც კი არ იყო“ ეტყობა, ეს იყო მთის წვერზე გალავანშემოვლებული ადგილი, რომელიც სწორედ ომიანობის დროს თავშესაფარს წარმოადგენდა. ერთი მხრის გარდა, ყველა სხვა მხრიდან ეს ადგილი მიუვალი იყო. ბერძნებიც იძულებული იყვნენ ამ მხრიდან შეეტიათ. მაგრამ აღმართზე მფოფხავ ბერძნებს ტაოხები ზემოდან უზარმაზარ ლოდებს უგორებდნენ. ბევრი ბერძენი მეომარი ეგდო ფერდობზე ამ ლოდებით ფეხებჩალენილი. გამაგრებულ ადგილას, გალავანს შიგნით, ტაოხების მცირე ჯგუფი იყო თავშეფარებული, რომელთაგან სულ რამდენიმეს თუ ჰქონდა იარაღი. ბერძნებმა ბოლოს და ბოლოს მაინც შეძლეს, მიუხედავად ზემოდან წამოსული ქვების ნიაღვრისა, შეჭრილიყვნენ გამაგრებული ადგილის შიგნით. „მაშინ, — ამბობს ქსენოფონტე, — (ჩვენ წინ) გადაიშალა საშინელი სანახაობა. ქალები ისროდნენ ქვემოთ თავიანთ ბავშვებს და შემდეგ თვითონაც ცვიოდნენ (კლდიდან უფსკრულში). მამაკაცებიც ასევე იქცეოდნენ. ლოხაგოსმა (ბერძენთა ჯარის ერთ-ერთი ქვედანაყოფის უფროსმა) ენეოს სტიმფალიელმა დაინახა ერთი ლამაზ ტანსაცმელში ჩაცმული (ტაოხი), რომელიც მირბოდა და, ჩანს, აგრეთვე, კლდიდან გადავარდნას ლამობდა. მან სტაცა მას ხელი, რათა ხელი შეეშალა მისთვის გადავარდნილიყო, მაგრამ (ტაოხმა) ისიც თან გადაი-

ღმერთი თეიშება.
გამოსახულება
ბრინჯაოს ქამარზე

ყოლა და ორივენი გადაეშენენ კლდიდან და დაილუპნენ. აქ ძალიან ცოტა ხალხი იქნა ტყვედ ხელთგდებული, სამაგიეროდ, ბევრი რქოსანი პირუტყვი, სახედრები და ცხვრები (ვიგდეთ ხელთ)".

ეს სიმამაცე და თავისუფლების სიყვარული ტაოხებს (დიაოხებს) გამოუმუშავდათ, უეჭველია, საუკუნეების განმავლობაში, როდესაც მათ სასტიკი ბრძოლების წარმოება უზდებოდათ ჯერ სისასტიკით განთქმულ ასურელებთან, შემდეგ არა ნაკლებ სასტიკ ურარტელებთან და ბევრ სხვა დამპყრობლებთან და მოძალადეებთან. მათ კარგად იცოდნენ, თუ რა მოჰყვებოდა ტყვედ ჩავარ-

დნას — მონობის მძიმე უღელი. ამიტომ ისინი არჩევდნენ უფსკრულში გადავარდნილიყვნენ და სიცოცხლისათვის ბოლო მოეღოთ, ვიდრე მტერს ცოცხალი ხელში ჩავარდნოდნენ. აკი უკვე მენუა მეფემ მოსთხოვა დიაოხის მეფე უტუფურშის, რომ დაებრუნებინა მისთვის დიაოხელი ტყვეები, რომლებიც ურარტუდან ისევ დიაოხში გამოქცეულიყვნენ. ჩანს, ტყვეობასა და მონობას არც მაშინ არ ურიგდებოდა ეს მამაცი ტომი...

მართალია, ურარტუს მეფის არგიშთი I-ის შემდეგ აღარაფერი ისმის დიაოხის შესახებ, მაგრამ, სამაგიეროდ, ურარტული წარწერები ახლა საუბარს იწყებენ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობის მეორე დიდი გაერთიანების შესახებ. ურარტელები მას ეძახდნენ „კულხას“, ე.ი. კოლხას (როგორც უკვე ვთქვით, ლურსმული დამწერლობა „ო“-ს „უ“-თი გადმოსცემდა). ამ სახელწოდებაში, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, კოლხეთი იგულისხმება. კულხას შესახებ ლაპარაკია ურარტუს მეფის სარდური II-ის (764-735) მატრიანეში. ამ დროისათვის კულხა ძლიერი ჩანს. დამახასიათებელია, რომ დიაუხის განადგურებაში, რაც სარდურის მეფობის დასაწყისში, ან მისი წინამორბედის არგიშთი მეფის მეფობის დასასრულს უნდა მომხდარიყო, კოლხეთის სამეფოს ხელიც ერია. ამისი მანიშნებელია ის, რომ ზოგი ოლქი, რომელიც არგიშთი I-ის დროს დიაუხის შემადგენლობაში იყო, ახლა, სარდური II-ის დროს, კულხას შემადგენლობაში მოქცეული ჩანს.

სარდური II-ის მატთან კულხა პირველად იხსენიება ძვ.წ. 750-748 წწ-ში მომხდარ ამბებთან დაკავშირებით. თავისი ვრცელი წარწერის ამ ადგილას სარდური II ამბობს:

„გავემართე სალაშქროდ კულხას ქვეყნის წინააღმდეგ. ღვთაება ხალდის სიდიადით ხაზა, ხუშალხის ქვეყნის მეფე, მისი ხალხითურთ იქიდან წამოვიყვანე ტყვედ, გამოვრეკე და დავასახლე ჩემს ქვეყანაში“.

მეორეჯერ კულხა იხსენიება ძვ.წ. 744-742 წწ-ში მომხდარ ამბებს შორის, კერძოდ, იმ წლის ლაშქრობათა დროს, როდესაც ურარტელებს დაულაშქრავთ აგრეთვე ვიტერუხის (ოძრახეს) ქვეყანა.

„სარდური ამბობს: გავემართე სალაშქროდ კულხას ქვეყნის წინააღმდეგ. ეს ქვეყანა მე (დავიპყარი). ქალაქი ილდამუშა, სამეფო ქალაქი [...] შასი, კულხას ქვეყნის მეფისა, გამაგრებული, ბრძოლით დავიპყარი, მისი მოსახლეობა დაენვი. კულხას ქვეყნის მოხელენი, რომელნიც კი იქ იყვნენ, გავუღიბე. რკინის ბეჭედი გავაკეთებინე, წარწერა დავდგი ქალაქ ილდამუშაში. ციხესიმაგრეები, ქალაქები დაენვი და დავანგრე, ქვეყანა გავაჩანაგე, კაცები და ქალები გავრეკე.“

სარდური ამბობს: იმავე წელს მესამეჯერ გავემართე სალაშქროდ ვიტერუხის ქვეყნის წინააღმდეგ. სამი ოლქის მმართველი მოვიხმე. სამ ადგილას მე ვილაშქრე. ღვთაება ხალდის სიდიადით ამ ქვეყანას ალყა შემოვარტყი, ერთი დღის განმავლობაში იგი ხელთ ვიგდე. ქვეყანა გავაჩანაგე, კაცები და ქალები იქიდან გამოვრეკე. ქალაქ ურაიანის ციხე-სიმაგრე მე ავაგე, ჩემი (მოხელე) იქ დავსვი. ვიტერუხის ქვეყნის მეთვალყურე იქ დავაყენე.“

სარდური ამბობს: აი, რა ვაჟკაცობა ჩავიდინე მე: 8100 ყრმა წავიყვანე, 9110 დედაკაცი გამოვრეკე, აგრეთვე 17.300 სული მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვი, 31.600 სული წერილფეხა რქოსანი პირუტყვი. სარდური ამბობს: ღვთაება ხალდისათვის მე ეს საქმენი ერთი დღის განმავლობაში აღვასრულე“.

სწორედ კოლხას (კოლხეთის) ამ ძლიერი და უძველესი სამეფოს არსებობის ხანაში გაეცნენ ბერძნები პირველად შავიზღვისპირეთის კუთხეს. ამ სამეფოს ძლიერებამ და ბრწყინვალეობამ ისეთი ძლიერი გავლენა მოახდინა მათზე, რომ თავის მითებსა და თქმულებებში ძველმა ბერძნებმა კოლხეთს საპატიო ადგილი მიუჩინეს. ასე, მაგალითად, თქმულება არგონავტების შესახებ

მოგვითხრობს, რომ ორქომენის მეფე ათამანტს ქალღმერთ ნეფელესაგან ჰყავდა ორი შვილი: ფრიქსე და ჰელე. უღალატა ათამანტმა ნეფელეს და დაქორწინდა ინოზე. ამ უკანასკნელმა მოინდომა ათამანტის შვილების დაღუპვა; როდესაც ათამანტის სამეფოს უბედურება დაატყდა თავს, მან მოისყიდა მისანთან გაგზავნილი ხალხი და მოატანიხა ამბავი, ვითომ ქვეყანას იხსნის მეფის ძის ფრიქსეს მსხვერპლად შეწირვა. მეფე მზად იყო შეეწირა ფრიქსე, მაგრამ უკანასკნელ მომენტში მისი დედისაგან, ქალღმერთ ნეფელესაგან გამოგზავნილმა ოქროს სანმისიანმა (ოქროს მატყლიანმა) ვერძმა შეისვა ზურგზე ფრიქსე და ჰელე და გააფრინა ისინი შორს, ჩრდილოეთისაკენ. გზაში ჰელე გადმოვარდა ვერძის ზურგიდან და დაიხრჩო ზღვაში. ამ ადგილს ამიერიდან ეწოდა ჰელესპონტი („ჰელეს ზღვა“ — დღევანდელი დარდანელის სრუტე). ღვთაებრივი ვერძი, რომელზედაც ფრიქსე იჯდა, ბოლოს დაეშვა კოლხეთში, სადაც მეფობდა ღვთაებრივი წარმოშობის აიეტი. მან შეიხიზნა ფრიქსე და მას თავისი ქალი ქალკიოპე მისცა ცოლად. ოქროს სანმისიანი ვერძი მსხვერპლად შესწირეს ღვთაება ზევსს, მისი ოქროს სანმისი კი შეინახეს და დარაჯად საშინელი ურჩხული დაუყენეს. მთელ საბერძნეთს მოედო ეს ამბავი. ათამანტის შთამომავლებმა შეიტყვეს, რომ მათი გვარის კეთილდღეობა დამოკიდებული იყო ამ ოქროს სანმისის დაუფლებაზე. და აი, ოქროს სანმისის მოსაპოვებლად საბერძნეთიდან შორეულ კოლხეთში გაემგზავრა ორმოცდაათიოდე ბერძენი გმირი იაზონის მეთაურობით. თქმულება მათ არგონავტებს უწოდებს, რადგან მათ იმგზავრეს ხომალდით, რომელსაც სახელად „არგო“ ერქვა.

კოლხეთის მეფე აიეტმა არგონავტები თავის ბრწყინვალე სასახლეში მიიღო. იაზონმა ამცნო მეფეს მოსვლის მიზანი და ოქროს სანმისის სანაცვლოდ მეზობლებთან ბრძოლაში დახმარება შესთავაზა.

აიეტმა უპასუხა იაზონს: „ოქროს სანმისს მოგცემ, ოღონდ მანამდე სამი რამ უნდა გააკეთო: სპილენძის ჩლიქიან და ცეცხლისმფრქვეველ ხარებს მინა მოახვნევიანო, ურჩხული მოკლა და მისი კბილები დათესო; და ბოლოს, იმ ნათესიდან რომ დევგმირები ამოვლენ, ისინი დახოცო“.

ბერძენი გმირები ამ ამოცანის სიძნელემ შეაკრთო. მაგრამ მათ დასახმარებლად აღსდგა ქალღმერთი აფროდიტე, რომელმაც თავისი ვაჟი ეროსი გაგზავნა მეფე აიეტის მეორე ქალის, მზეთ-

უნახავ და ჯადოქარ მედეას მოსახიბლად. ეროსმა სიყვარულის ოქროს ისარი სტყორცნა მედეას და გულში არგონავტების მეთაური იაზონისადმი ტრფობის ცეცხლი დაუნთო. იაზონის ტრფობით ალგზნებული მედეა გადანყვეტს დაეხმაროს იაზონს. ის აძლევს მას სასწაულთმოქმედ ნელსაცხებელს, რომელიც უვნებელს გახდის მას მძიმე განსაცდელის ჟამს. მართლაც, მედეას დახმარებით, იაზონმა აიეტის ყველა დავალება შეასრულა. მიუხედავად ამისა, აიეტი მაინც არ აპირებს მისთვის ოქროს საწმისის მიცემას. მაშინ იაზონმა და მისმა თანამგზავრებმა გაიტაცეს ოქროს საწმისი — ისევ მედეას დახმარებით, რომელმაც მოაჯადოვა და მიაძინა საწმისის მცველი ურჩხული. არგონავტებმა მედეაც თან წაიყვანეს და საბერძნეთისაკენ გაემართნენ. გზაში მათ წამოენივნენ აიეტის მიერ დადევნებული მეომრები მედეას ძმის აფსირტეს მეთაურობით. მაგრამ არგონავტებმა დაამარცხეს მდეერები და თვით აფსირტეც მოკლეს.

ზღაპრულ ამბებთან ერთად, ამ თქმულებაში ისტორიული სინამდვილაც არის ასახული. კოლხეთის სამეფოს აღწერისას აქ ნაწილობრივ აირეკლა რეალურად არსებული დიდი კოლხური გაერთიანების დიდება და ბრწყინვალება. თუმცა მცირე, მაგრამ კონკრეტულ ისტორიულ ფაქტებს ამ დიდი კოლხური გაერთიანების შესახებ, როგორც ალენიშნეთ, გვანვდიან ჩვენ სწორედ ურარტული ლურსმული წარწერები, როდესაც მოგვითხრობენ კულხას ქვეყნის შესახებ.

ე) ურარტული სამშენებლი წარწერები

რა თქმა უნდა, ურარტუს მეფეთა საომარი წარწერები არა მარტო ისტორიული საქართველოს მიწა-წყალზე მცხოვრები ტომების შესახებ შეიცავენ ცნობებს, არამედ ბევრი სხვა მეზობელი ტომების შესახებაც.

ურარტული სამეფო წარწერების მნიშვნელოვან ნაწილს შეადგენენ სამშენებლო წარწერები — წარწერები, რომლებიც მეფის მიერ რაიმეს აშენების ან არხის გაყვანის, ხელოვნური ტბის შექმნის და სხვა ასეთი საქმიანობის შესახებ მოგვითხრობენ.

ურარტულ სამშენებლო ტექსტებს საომარი ტექსტების ანალოგიური აგებულება აქვთ: წარწერის დასაწყისში ღვთაებაა

ღმერთი ხალდი.
გამოსახულება
სპილენძის ქამარზე

მოხსენიებული და მასთან მეფის მიმართებაა გადმოცემული — ესა და ეს მეფემ ან ღვთაებას აუგო (როცა საქმე საკულტო მშენებლობას ეხება), ანდა ღვთაების ძალით (სიდიადით, სახელით) ააგო. წარწერის ცენტრალურ ნაწილში გადმოცემულია მშენებლობის (თუ ბალ-ვენახების გაშენების ან არხის გაყვანის) ფაქტი. აქვეა ზოგჯერ ჩართული საკულტო რელაციები — ღვთაებისადმი სამსხვერპლო შესანიშნავის დადგენა და სხვ. წარწერის დასასრულს, ისევე როგორც საომარ წარწერებში, მოცემულია მეფის ტიტულატურა და წყევლის ფორმულა.

ერთი ასეთი წარწერაა, მაგალითად, ამიერკავკასიაში, ზვართნოცის ცნობილი ტაძრის გათხრების დროს ნაპოვნ სტელაზე ამოკვეთილი ტექსტი, რომელიც, როგორც მკვლევარები ფიქრობენ, მოგვითხრობს ურარტუს მეფის რუსა II-ის (685-645) მიერ დღევანდელი კარმირ-ბლურის (ანუ იმდროინდელი ქალაქ თეიშე-ბაინის) მიდამოებში წარმოებული სამშენებლო საქმიანობის შესახებ. სტელა, როგორც ფიქრობენ, თავდაპირველად კარმირ-ბლურის გორაკზე უნდა მდგარიყო და მხოლოდ შემდეგში, უკვე ქრისტიანულ ხანაში, უნდა წაეღოთ აქედან მეზობლად მდებარე ზვართნოცის ტაძარში. ამ წარწერაში ნათქვამია:

„ღვთაება ხალდის, თავის მეუფეს, ეს წარწერა რუსა არგიშთის ძემ აღუმართა. ღვთაება ხალდის ძლიერებით რუსა არგიშთის ძე ამბობს: კუარლინის ველის მიწა დაუმუშავებელი იყო, არაფერი არ იყო იქ. როგორც ღვთაება ხალდიმ მიბრძანა, იმგვარად, მე ეს ვენახი გავაშენე და იქ ნათესი მინდვრის და ბალის მოწყობა ვბრძანე. ქალაქის გაშენებას მოვკიდე მე იქ ხელი. მდინარე ილდარუნიადან არხი გავიყვანე. „უმეშინი“ არის სახელი მისი. ამ „რუსას ველზე“ როდესაც ვინმე არხს რასმეს მოარწყვეინებს, ციკანი ღვთაება ხალდის უნდა შეეწიროს, აგრეთვე ცხვარი ღვთაება ხალდის შეეწიროს მსხვერპლად, ცხვარი — ღვთაება თეიშეებას, ცხვარი — ღვთაება შივინის... როდესაც რასმეს წყალი... ციკანი ხალდისთვის დაიკლას და ცხვარი ხალდის შეეწიროს მსხვერპლად, ცხვარი — თეიშეებას, ცხვარი — შივინის...

რუსა არგიშთის ძე, მეფე ძლიერი, მეფე დიდი, მეფე სამყარო-
სი, მეფე ბიაინილის ქვეყნისა, მეფე მეფეთა, მმართველი ტუშ-
ფა-ქალაქის.

რუსა არგიშთის ძე ამბობს: ვინც ამ წარწერას მოსპობს, ვინც
მას გატეხს, ვინც თავისი ადგილიდან გადაადგდეს, ვინც მინაში
ჩაფლავს, ვინც წყალში ჩააგდებს, სხვა ვინც იტყვის: „მე გავაკეთე
(ყოველივე ეს)“, ვინც ჩემს სახელს წაშლის და თავის სახელს დაას-
ვამს, იქნება ის ბიაინილის (ე.ი. ურარტუს) ქვეყნიდან, თუ იქნება
ის მტრის ქვეყნიდან, ღვთაება ხალდი, ღვთაება თეიშება, ღვთაე-
ბა შივინი, ყველა ღმერთი ნურც მის სახელს, ნურც მის ოჯახს,
ნურც მის შთამომავლობას ნუ გააჭაჭანებენ დედამინაზე“.

ვ) ურარტული საკულტო-რელიგიური წარწერები

საკულტო-რელიგიური წარწერები ურარტუდან ბევრი და
მრავალფეროვანი გვაქვს. როგორც სხვა ხალხების ამგვარი წარ-
წერები, ურარტული საკულტო წარწერებიც უფრო რთულად
გასაგებია. ამ წარწერებში დიდი ადგილი უკავია ღმერთებისად-
მი მსხვერპლის შეწირვის აქტის აღნიშვნას. ასეთი წარწერებიდან
ყველაზე მნიშვნელოვანია ე.წ. მჰერ-კაპუსის წარწერა, რომელიც
დიდი ზომის ასამდე სტრიქონს შეიცავს. იგი ამოკვეთილია ქალაქ
ვანის (ურარტუს ძველი დედაქალაქის ტუშფას) მახლობლად,
ზიმზიმ-დალის ქედის სამხრეთ-დასავლეთ ფერდობზე კლდეში
ამოჭრილი ნიშის კედელზე. ეს წარწერა იმითაა საინტერესო, რომ
ურარტელთა ყველა ღმერთის ჩამოთვლას იძლევა. ასე რომ, ამის
მეოხებით ჩვენ ვეცნობით ურარტუს ღვთაებათა მთელ პან-
თეონს. წარწერაში ნათქვამია:

„ღვთაება ხალდის, მეუფეს, იშფუინი სარდურის ძემ და მე-
ნუა იშფუინის ძემ ეს ჭიშკარი („ღვთაების ჭიშკარს“ ეძახდნენ
ურარტელები თავის ტაძრებს) აუგეს და გამოსცეს ბრძანება:

ხალდის მსხვერპლად დაეკლას 6 ციკანი, 17 ხარი და 37
ცხვარი,

თეიშებას — 6 ხარი და 12 ცხვარი,

შივინის — 4 ხარი და 8 ცხვარი,

ხუტუინის — 2 ხარი და 4 ცხვარი,

ტურანის — ხარი და 2 ცხვარი,

უას — 2 ხარი და 4 ცხვარი,

ნალაინის — 2 ხარი და 4 ცხვარი,
 შებითუს — 2 ხარი და 4 ცხვარი,
 არსიმელას — 2 ხარი და 4 ცხვარი,
 ანაფშას — ხარი და 2 ცხვარი,
 დიდუაინის — ხარი და 2 ცხვარი,
 შელარდის (მთვარის ღვთაება) — ხარი და 2 ცხვარი,
 ხალდის იარალს — ხარი და 2 ცხვარი,
 ათბინის — ხარი და 2 ცხვარი,
 კუერას — ხარი და 2 ცხვარი,
 ელიფრის — ხარი და 2 ცხვარი,
 თარაინის — ხარი და 2 ცხვარი,
 ადარუთას — ხარი და 2 ცხვარი,
 ირმუშინის — ხარი და 2 ცხვარი,
 ღვთაებას, რომელსაც... — ხარი და 2 ცხვარი,
 ალაფთუშინის — ხარი და 2 ცხვარი,
 ერინას — ხარი და 2 ცხვარი,
 შინირის — ხარი და 2 ცხვარი,
 უნინას — ხარი და 2 ცხვარი,
 აირაინის — ხარი და 2 ცხვარი,
 ზუზუმარუს — ხარი და 2 ცხვარი,
 ხარას — ხარი და 2 ცხვარი,
 არაზას — ხარი და 2 ცხვარი,
 ზიუკუნის — ხარი და 2 ცხვარი,
 ურას — ხარი და 2 ცხვარი,
 არციბედინის — ხარი და 2 ცხვარი,
 არნის — ხარი და 2 ცხვარი,
 ხალდის ინირიაშეს — ხარი და 2 ცხვარი,
 ხალდის სიდიადეს — ხარი და 2 ცხვარი,
 ხალდის დირუშეს — ხარი და 2 ცხვარი,
 ხალდის მხედრობას — 2 ხარი და 4 ცხვარი,
 თეიშებას მხედრობას — 2 ხარი და 4 ცხვარი,
 არტუარსავე-ღვთაებას — 2 ხარი და 34 ცხვარი,
 ქალაქ არდინის ღვთაებას — ხარი და 2 ცხვარი,
 ქალაქ კუმენუს ღვთაებას — ხარი და 2 ცხვარი,
 ქალაქ ტუშფას ღვთაებას — ხარი და 2 ცხვარი,
 ღვთაება ხალდის ქალაქის ღმერთებს — ხარი და 2 ცხვარი,
 ქალაქ არცუნიუინის ღმერთებს — ხარი და 2 ცხვარი,
 ხალდის დამეს — ხარი და 2 ცხვარი,

ფიგურა. ურარტუ.
ძვ. წ. VIII ს.-ის ბოლო.
ცინცინატის ხელოვნების
მუზეუმი

გრიფონის ოქროს გამოსახულება.
ურარტუ. ძვ. წ. VII ს. თეირანის
არქეოლოგიის მუზეუმი.

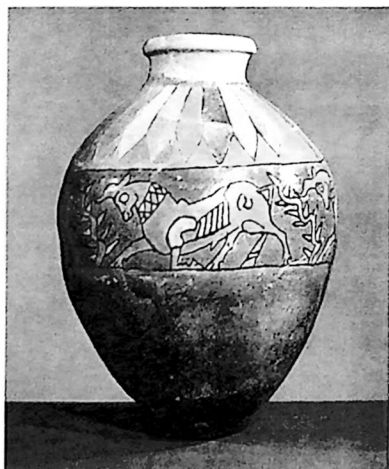
ოქროს ქამრის ორნამენტები.
ურარტუ. ძვ. წ. IX ს.
ფილადელფიის უნივერსიტეტის
მუზეუმი

ურარტული
ციხესიმაგრე
ვანის ტბის
მიდამოებში

ურარტული
სამკაული.
ძვ. წ. VIII - VII ს.
თეირანის
არქეოლოგიური
მუზეუმი

თიხის ჭურჭელი.
ძვ. წ. VIII - VII ს.
მეტროპოლიტენის ხელოვნების
მუზეუმი, ნიუ იორკი

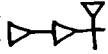
ქვები ურარტული
ლურსმული წარწერებით ვანის
მუზეუმიდან

მუბას --- ხარი და 2 ცხვარი,
 ხალდის ჭიშკარს --- ხარი და 2 ცხვარი,
 ქალაქ ერიდიას ღვთაება თეიმებას ჭიშკარს --- ხარი და 2 ცხვარი,
 ქალაქ უიშინის ღვთაება შივინის ჭიშკარს --- ხარი და 2 ცხვარი,
 ელიას --- ხარი და 2 ცხვარი,
 ხალდის მონყალებას --- ხარი და 2 ცხვარი,
 ხალდის ძლიერებას --- ხარი და 2 ცხვარი,
 ხალდის სამლოცველოს („სუსის“) ღმერთებს --- ხარი და 2 ცხვარი,
 თალაფურას --- ხარი და 2 ცხვარი,
 კილიბანის --- ხარი და 2 ცხვარი,
 ქვეყანათა ღმერთს --- ხარი და 2 ცხვარი,
 მთების ღმერთს --- ხარი და 2 ცხვარი,
 ტბების ღმერთს --- ხარი და 2 ცხვარი,
 მსხვერპლთშენირვათა ღმერთს --- 2 ხარი და 14 ცხვარი,
 [...] რაუეს --- 2 ხარი და 14 ცხვარი,
 ყველა ღმერთს --- 4 ხარი და 18 ცხვარი,
 ხალდის პირუტყვს --- 4 ცხვარი,
 ქალაქ ნიშნი [...] ნის ღვთაება უას --- 2 ცხვარი,
 მთებს --- 10 ცხვარი,
 არუბაინის --- ძროხა და ცხვარი,
 ხუბას --- ძროხა და ცხვარი,
 ტუშფუფას --- ძროხა და ცხვარი,
 აუის --- ძროხა,
 აიას --- ძროხა,
 სარდის --- ძროხა,
 ცინუიარდის --- ცხვარი,
 იფხარის --- 2 ცხვარი,
 ბარციას --- ცხვარი,
 სილიას --- ცხვარი,
 არას --- ცხვარი,
 ალიას --- ცხვარი,
 უიას --- ცხვარი,
 აინაუეს --- 4 ცხვარი,
 არდის --- 2 ცხვარი,
 ინუანაუეს --- 17 ცხვარი.

ღვთაება ხალდის მხრივ და ყველა სხვა ღმერთის მხრივ. დაე,
 იყოს სიცოცხლე იმფუინი სარდურის ძისათვის და მენუა იმ-
 ფუინის ძისათვის.

იშფუინი სარდურის ძე ამბობს: მენუა იშფუინის ძემ... აგრეთვე ყველა ღმერთი. 3 ხარი და 30 ცხვარი; იშფუინი სარდურის ძემ და მენუა იშფუინის ძემ ვენახის გაშენება ბრძანეს, ღვთაება ხალდისათვის აგრეთვე ბაღის გაშენება ბრძანეს მათ. აქამდე არაფერი ყოფილა აქ აშენებული. იშფუინი სარდურის ძემ და მენუა იშფუინის ძემ ციხე-სიმაგრის აგება ბრძანეს და ბრძანება გამოსცეს: როდესაც ხეები... ღვთაება ხალდის მსხვერპლად შეენიროს 3 ცხვარი, ხოლო 3 ცხვარი — ყველა დანარჩენ ღმერთებს; როდესაც ვენახი... ღვთაება ხალდის მსხვერპლად შეენიროს 3 ცხვარი, ხოლო 3 ცხვარი ყველა დანარჩენ ღმერთებს...”

ურარტელებს, ისევე როგორც ყველა სხვა ხალხებს, ჰყავდათ როგორც ღმერთები, ისე ქალღმერთები. მაგრამ ლურსმული დამწერლობა არ არჩევს ღმერთსა და ქალღმერთს — ყველა ღვთაების წინ ისმის ხოლმე ერთი და იგივე ნიშანი, ღვთაებათა სახელების

დეტერმინატივი () . ურარტულ ენას არც გრამატიკული სქესი ახასიათებს, რომ ამის მიხედვით შეიძლებოდეს ქალის სახელის გარჩევა კაცის სახელისაგან. მაგრამ ურარტელთა ღმერთების სიაში, რომელიც ზემოთმოტანილ წარწერაშია მოცემული, ერთი ისეთი მომენტი შეინიშნება, რომელიც აუცილებლად გაგვარჩევინებს ერთმანეთისაგან ურარტელთა ღმერთებს ურარტელთა ქალღმერთებისაგან. თუ დავაკვირდებით, დავინახავთ, რომ წარწერაში მოტანილი სია ღმერთებისა ორ ნაწილად იყოფა: პირველ ნაწილში დასახელებული ღმერთებისაგან უფრო მნიშვნელოვნებს (პირველ რიგში დასახელებულთ) სწირავენ სხვადასხვა რაოდენობით ხ ა რ ე ბ ს ა და ცხვრებს, ნაკლებ მნიშვნელოვნებს მარტო ცხვრებს. ღმერთ არუბაინიდან კი იწყება ახალი კატეგორიის ღვთაებათა ჩამოთვლა: აქ უფრო მნიშვნელოვნებს სწირავენ ძროხასა და ცხვარს, ნაკლებ მნიშვნელოვნებს კი — მხოლოდ ცხვარს. აშკარაა, რომ არუბაინიდან იწყება სწორედ ქალღმერთების ჩამოთვლა და ყველა მომდევნო ღვთაება სიის ბოლომდე ურარტუში ქალღმერთად განიხილებოდა.

როგორც მამალღმერთების სიის თავში დასახელებული ხალდი იყო ურარტუს უზენაესი ღმერთი, ისე ქალღმერთთა სიის დასაწყისში მოხსენიებული არუბაინი ურარტელთა უზენაეს ქალღმერთად და უზენაეს ღვთაება ხალდის მეუღლედ განიხილებოდა. ჭექა-ქუხილის, ამინდის ღმერთს მეორე ადგილი ეკავა პან-

კლდე და მასში გამოქრული ნიშა, რომელზედაც მოთავსებულია მკერ-კაპუსის ურარტული საკულტო წარწერა.

თეონში, მის მეუღლე ხუბას — ასევე მეორე ადგილი ქალღმერთებში. პანთეონში მესამე ადგილზე მდგომ მზის ღვთაება შივინის მეუღლეს, ქალღმერთ ტუშფუეასაც, მესამე ადგილზე იხსენიებენ ქალღმერთთა სიაში. ამ დაკვირვებას ჩვენ სხვა ურარტული წარწერებიც გვიმონებენ და გვიდასტურებენ.

ზ) ურარტუს მეფეთა სპორტული მიღწევების აღსანიშნად ამოკვეთილი წარწერები

საინტერესოა, რომ ურარტუდან ჩვენამდე მოაღწია ლურსმულმა წარწერებმა, სადაც ურარტუს მეფეების, ჩვენი სიტყვებით რომ ვთქვათ, სპორტული წარმატებებია აღნუსხული. ერთი ასეთი წარწერა, რომელიც მეფე მენუას (810-786) ეკუთვნის, თბილისში, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმშია დაცული. წარწერა ამოკვეთილია პატარა ქვის სტელის ორივე მხარეზე. სტელა ნაპოვნია ურარტუს ცენტრალურ ნაწილში. იგი ჩატანებული ყოფილა ქალაქ ვანის აღმოსავლეთით მდებარე სოფელ სიკეხის ეკლესიის კედელში. აქედან ეს ქვა წამოუღიათ თბილისში და „კავკასიის მუზეუმში“ მოუთავსებიათ. წარწერაში ნათქვამია:

„ღვთაება ხალდის ძალით მენუა იშფუინის ძე ამბობს: ამ ადგილიდან ცხენი, სახელად არციბი, რომელზეც მენუა მეფე იჯდა, გადახტა 22 წყრთის მანძილზე.

მენუა ამბობს: ვინც ამ წარწერას თავის ადგილს მოაშორებს, დაე, მოსპონ იგი, მისი ოჯახი და მისი შთამომავლობა მზის ქვეშ (ე.ი. დედამიწაზე) ღვთაება ხალდიმ, ღვთაება თეიშებამ, ღვთაება შივინიმ“.

ურარტული სიგრძის ზომა „წყრთა“ უდრიდა 51-52 სმ-ს. ასე რომ, 22 წყრთა, რომელზეც გადამხტარა მეფე მენუას ცხენი, დაახლოებით 11 მეტრსა და 20 სანტიმეტრს შეადგენს. თანამედროვე საცხენოსნო სპორტში შეჯიბრების ერთ-ერთი სახეობაა ცხენით გადახტომა წყლით სავსე არხზე. შეჯიბრების ამ სახეობაშიც ხდება მსოფლიო რეკორდის ფიქსირება. მსოფლიო რეკორდი აქ ეკუთვნის ერთ-ერთ ინგლისელ სპორტსმენს, რომლის ცხენიც 11 მ. და 40 სმ-ზე გადამხტარა. როგორც ვხედავთ, მეფე მენუას სპორტული მიღწევა სულ 20 სმ-ით ჩამორჩება თანამედ-

როვე მსოფლიო რეკორდს. შეჭველია, ურარტუში დიდი შეჯიბრებები იმართებოდა ცხენოსნობაში და ერთ-ერთი ასეთი შეჯიბრების დროს მენუა მეფის ცხენის მიერ მოპოვებული მიღწევა იმის ღირსად ჩაუთვლიათ, რომ ამის მაუწყებელი საგანგებო წარწერა აღემატათ. თამამად შეიძლება ითქვას, რომ მენუას ცხენი ნამდვილად იმსახურებდა იმ სახელს, რომელსაც იგი ატარებდა. წარწერაში ნათქვამია, რომ მას „არციბი“ ერქვა. რა თქმა უნდა, ურარტული „არციბი“ იგივე სიტყვაა, რაც ქართული „არნივი“ და ქართულის მსგავსად ფრინველთა მეუფეს აღნიშნავდა.

მენუას წარწერა ერთადერთი ამგვარი წარწერა როდია. ურარტუს მეფის არგიშთი II-ისაგან (714-685) ჩვენამდე მოაღწია წარწერამ, სადაც აღწერილია ამ მეფის წარმატება ისრის ტყორცნაში. წარწერა პატარა ქვაზეა ამოჭრილი და ნაპოვნი იქნა ურარტუს ძველი დედაქალაქის — ტუშფას (დღევანდელი ქალაქი ვანის) ტერიტორიაზე. წარწერაში ნათქვამია:

„არგიშთი რუსას ძემ ამ ადგილიდან, გილურანის ტყის პირას, ისარი სტყორცნა იშფილინი ბათუს ძის ბალამდე, 950 წყრთის (ე.ი. დაახლოებით 476 მეტრის) მანძილზე“.

* * *

ლურსმული დამწერლობის გავრცელების სამყარო კიდევ ორ ძველალმოსავლურ ქვეყანას მოიცავს. ესენია — ელამი და ძველი სპარსეთი.

10. ელამური ლურსმული ნარნარები

ელამი შუამდინარეთის აღმოსავლეთით, სპარსეთის ყურესთან მდებარე ოლქს ერქვა. ელამელები ცხოვრობდნენ ზაგროსის მთიანეთის სამხრეთ ნაწილში, რომელიც აღმოსავლეთიდან ეკვრის შუამდინარეთს. ელამელები ენით ახლო იდგნენ ზაგროსის მთიანეთის უფრო ჩრდილოეთ ნაწილში მცხოვრებ ლულუბის, გუტის, ქაშუს (კასიტების) ტომებთან. ხშირად ყველა მათ ენას უწოდებენ ზაგროს-ელამურ ენებს. ამათგან ნარნერები მხოლოდ ელამურ ენაზეა შემონახული. ზაგროსის სხვა ტომების ენების შესახებ მსჯელობა ჩვენ გვიხდება მათი ენის ცალკეული სიტყვების, აგრეთვე ადგილთა, პირთა და სხვ. სახელების ანალიზით, რომლებიც დადასტურებული არიან ძირითადად მათი მეზობლების — ასურელებისა და ბაბილონელების წერილობით ძეგლებში. ეს ენები, უეჭველია, არ ეკუთვნოდნენ ენათა არც ინდოევროპულ და არც სემიტურ ოჯახს. ბევრი მკვლევარი, რომელიც ელამურ ენას სწავლობდა, მას კავკასიურ ენებს უკავშირებდა. სამწუხაროდ, ჯერჯერობით ელამური ენა სათანადოდ შესწავლილი არ არის. ბევრი რამ, როგორც გრამატიკული წყობის, ისე ლექსიკურ დარგში, არ არის დაზუსტებული და შემდგომი ხანგრძლივი კვლევა საჭირო, რომ ელამურ ენაზე შედგენილი ტექსტები სავსებით დამაკმაყოფილებლად ამეტყველდნენ და მაშასადამე, სრულფასოვნად ვიმსჯელოთ აგრეთვე იმაზე, თუ ენათა რომელ ოჯახთან იჩენენ სიახლოვეს ელამური და მისი მონათესავე სხვა ენები.

ელამელებმა უკვე უძველეს ხანაში შექმნეს საკუთარი იეროგლიფური დამწერლობა, მაგრამ მალე იგი ხმარებიდან განდევნა ბაბილონურიდან შეთვისებულმა ლურსმულმა დამწერლობამ. ძვ.წ. III ათასწლეულში ელამელები ლურსმული დამწერლობით ძირითადად ასურულ-ბაბილონურ ენაზე წერდნენ, შემდეგ კი,

ძვ.წ. II ათასწლეულში, წარწერების შედგენა იწყეს უკვე საკუთარ, ელამურ ენაზე.

დაბოლოს, ჩვენ გვაქვს ელამურ ენაზე წარწერების კიდევ ერთი, მესამე ნაკადი. ესაა უკვე არა თვით ელამის ხელისუფალთა მიერ, არამედ ძველი სპარსეთის მეფეთა და საერთოდ სპარსეთში აქემენიანთა დინასტიის ხანაში (ძვ.წ. VI-IV სს) ელამურ ენაზე შედგენილი წარწერები. ჩვენ ზემოთ უკვე აღნიშნული გვქონდა, რომ სპარსეთის მეფეები თავის წარწერებს ადგენდნენ ხოლმე სამ სხვადასხვა ენაზე: სპარსულზე, ელამურზე და ბაბილონურზე. ასეა შედგენილი, მაგალითად, სპარსეთის მეფის დარიოს I-ის ცნობილი წარწერა ბისუტუნის კლდეზე, სადაც მისი გამეფებისა და მეფობის პირველ წელს იმპერიის სხვადასხვა ნაწილში მომხდარი აჯანყებების ჩაქრობის შესახებაა საუბარი. მაგრამ, ასეთი საზეიმო ხასიათის წარწერებს გარდა, სპარსეთში ელამურ ენაზე ადგენდნენ აგრეთვე საქმიან დოკუმენტებსაც. ასე, მაგალითად, ძველი სპარსეთის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს ქალაქში — პერსეპოლისში, 1936-1938 წლებში წარმოებული გათხრების დროს, აღმოჩნდა ელამურ ენაზე ლურსმული დამწერლობით ნაწერი მრავალი ფირფიტა, რომელიც თავის დროზე აქ არსებული დიდი სამეფო მეურნეობის არქივს ეკუთვნოდა. ეს დოკუმენტები ძვ.წ. V საუკუნის პირველ ნახევარშია შედგენილი, შეიცავს სამეფო მეურნეობაში მომუშავეთათვის სურსათისა და ვერცხლის გაცემის საანგარიშო ჩანაწერებს და მეტად ძვირფას მასალას იძლევა ამ დროის სპარსეთის საზოგადოებრივი და ეკონომიკური წყობის შესასწავლად.

11. ძველი სპარსული ლურსმული წარწერები

რაც შეეხება საკუთრივ სპარსულ ენაზე ლურსმული დამწერლობით შედგენილ წარწერებს, მათი რაოდენობა არ არის დიდი. აქემენიანთა დინასტიის ხანაში ლურსმულ დამწერლობას სპარსულ ენაზე შედგენილი წარწერებისათვის იყენებდნენ ძირითადად საზეიმო შემთხვევებში — კლდეებზე, აკლდამებსა და სხვა ასეთ ადგილებში სამეფო წარწერების ამოკვეთისას. კერძო ურთიერთობაში უკვე ამ დროს სპარსეთში ფართოდ იწყებდა გავრცელებას არამეული დამწერლობა.

თუ როგორია ძველი სპარსული ლურსმული დამწერლობა ან როგორ ამოიკითხეს იგი, ამის შესახებ ჩვენ უკვე გვქონდა საუბარი წიგნის დასაწყისში, რადგანაც სწორედ ძველი სპარსული ლურსმული წარწერების ამოკითხვამ დაუდო საწყისი ლურსმული დამწერლობის ამოკითხვას. ამიტომ აქ ჩვენ ამაზე უკვე არაფერს ვიტყვით და სანიმუშოდ მხოლოდ ზოგიერთ უმნიშვნელოვანეს ძველ სპარსულ ლურსმულ წარწერაზე ვისაუბრებთ.

ძველი სპარსული ლურსმული წარწერებიდან ყველაზე ვრცელი და მნიშვნელოვანია დარიოს I-ის სამეფოვანი წარწერა ბისუტუნის კლდეზე, რომლის შესახებ ჩვენ უკვე ზემოთ მოგვიხდა ლაპარაკი. დარიოს I აქ მოგვითხრობს, თუ როგორ მოხვდა იგი სამეფო ტახტზე: მის წინ სპარსეთში დარიოსის ნათესავი, მისივე საგვარეულოს — აქემენიანთა დინასტიის წევრი კამბიზი მეფობდა. როდესაც ძვ.წ. 526 წელს კამბიზმა ეგვიპტეში გაილაშქრა, მან საიდუმლოდ მოაკვლევინა თავისი ძმა ბარდია, რათა მის არყოფნაში მტრულად განწყობილ პირებს იგი არ ჩამოეგდოთ სამეფო ტახტიდან და ბარდია არ გაემეფებინათ. მაგრამ ამანაც ვერ უშველა კამბიზს. მის არყოფნაში იფეთქა აჯანყებამ, რომლის ერთ-ერთმა მეთაურმა თავი გამოაცხადა კამბიზის ძმა ბარდიად. ეს ცრუ-ბარდია გამეფდა კიდეც. კამბიზი ტახტის დასაბრუნებლად

სასწრაფოდ წამოვიდა ეგვიპტიდან, მაგრამ გზაში გარდაიცვალა. აი, მაშინ აქემენიანთავე საგვარეულოს წევრმა დარიოსმა ერთგულ პირებთან ერთად მოკლა ცრუ-ბარდია და ტახტს დაუფლა. მაგრამ მას დასჭირდა სპარსელების მიერ დაპყრობილი ქვეყნების კვლავ შემომტკიცება, რადგან თითქმის ყველა მათ აჯანყების ცეცხლი მოედო. დარიოსმა ბოლოს და ბოლოს შეძლო ამ მრავალრიცხოვან აჯანყებათა ჩაქრობა. აი, ყოველივე ამის შესახებ მოგვითხრობს დარიოსი თავის ბისუტუნის წარწერაში. დარიოსი აქ ამბობს:

„მე ვარ დარიოსი, მეფე დიდი, მეფე მეფეთა, მეფე სპარსეთისა, მეფე ქვეყანათა, ვიშტასპის ძე, არშამის შვილიშვილი, აქემენიანი.

ამბობს დარიოს მეფე: ჩემი მამა იყო ვიშტასპი, ვიშტასპის მამა იყო არშამა. არშამას მამა იყო არიარამნა. არიარამნას მამა იყო ჩიშპიშ. ჩიშპიშის მამა იყო აქემენი (ჰახამანიშ). ამიტომაც ვინოდებით ჩვენ აქემენიანებად. ძველიდანვე ჩვენ პატივით ვსარგებლობთ, ძველიდანვე ჩვენი გვარი სამეფო იყო.

ამბობს დარიოს მეფე: რვა კაცი ჩვენი გვარიდან ჩემამდე მეფეებად იყვნენ. მე მეცხრე ვარ. ცხრა კაცი ჩვენგან ერთიმეორის მიყოლებით მეფეები იყვნენ. ნებითა აჰურამაზდასი მე მეფე ვარ. აჰურამაზდად მომცა მე მეფობა.

ამბობს დარიოს მეფე: აი, რა ვქმენ მე მას შემდეგ, რაც მეფე გახვდი. კამბიზი, კიროსის ძე, ჩვენი გვარის კაცი, იყო აქ მეფედ. კამბიზს ჰყავდა ძმა, სახელად ბარდია. ისინი დედიტაც და მამითაც ძმები იყვნენ. კამბიზმა მოკლა ბარდია. როდესაც კამბიზმა მოკლა ბარდია, ხალხმა არ იცოდა, რომ ბარდია მოკლულია. ამასობაში კამბიზი ეგვიპტეში წავიდა. როდესაც კამბიზი ეგვიპტეში წავიდა, ხალხი აჯანყდა, და დიდი ბოროტება გამეფდა ქვეყანაში, სპარსეთშიც, მიდიაშიც და სხვა ქვეყნებშიც.

ამბობს დარიოს მეფე: მაშინ იყო ერთი კაცი, მოგვი გავმატა სახელად. იგი აჯანყდა პაიშიაუვადში, მთასთან, რომელსაც არაკადრი ჰქვია... ვიახნას თვის თოთხმეტი დღე იყო გასული, როდესაც იგი აჯანყდა. ხალხს იგი ასე ატყუებდა: „მე ვარ ბარდია, კიროსის ძე, კამბიზის ძმა“. მაშინ მთელი ხალხი აჯანყდა, განუდგა კამბიზს და მის მხარეზე გადავიდა სპარსეთიც, მიდიაც და სხვა ქვეყნებიც. მან ხელთ იგდო სამეფო. გარმაპადის თვის ცხრა დღე იყო გასული, როდესაც მან ხელთ იგდო სამეფო. ამის შემდეგ კამბიზი მოკვდა თავისი საკუთარი ხელით.

ამბობს დარიოს მეფე: ეს სამეფო, რომელიც გავმატა მოგვმა ნაართვა კამბიზს, ძველიდანვე ჩვენ გვარს ეკუთვნოდა. გავმატა მოგვმა ნაართვა კამბიზს სპარსეთიცა და სხვა ქვეყნებიც, ხელთ იგდო, მიითვისა ისინი და მეფე გახდა. არ იყო ადამიანი — არც სპარსელი, არც მიდიელი, არც ვინმე ჩვენი გვარიდან, რომელსაც შეეძლო წაერთმია სამეფო გავმატა მოგვისათვის. ხალხს ძალიან ეშინოდა მისი; ეშინოდა, რომ იგი გაუღეტს მრავალთ, ვინც იცნობდა წინათ ბარდიას, რათა არავის არ გაეგო, რომ იგი არ არის ბარდია, კიროსის ძე. ვერავინ ბედავდა რამე ეთქვა გავმატა მოგვის წინააღმდეგ, მანამ მე არ მოვედი. მაშინ მე შევევედრე აპურამაზდას. აპურამაზდა დამეხმარა მე. ბაგაიადის თვის ათი დღე იყო გასული, როდესაც მე, მცირეოდენი ხალხით, მოვეკალი ეს გავმატა მოგვი და მისი გამოჩენილი მიმდევრები. ციხე-სიმაგრე სიკაიაუვატიში, ნისაიას ოლქში, მიდიაში — იქ მოვეკალ მე იგი. მე წავართვი მას სამეფო. ნებითა აპურამაზდასი მე მეფე გავხდი. აპურამაზდამ მომცა მე სამეფო.

ამბობს დარიოს მეფე: სამეფო, რომელიც ჩვენს გვარს წაართვეს, მე დავიბრუნე, აღვადგინე იგი ძველებურად. ტაძრები, რომლებიც გავმატა მოგვმა დაანგრია, მე აღვადგინე. მე დავუბრუნე ხალხს საძოვრები, (მოდრავი) ქონება და საშინაო მონები..., რომლებიც გავმატა მოგვმა ნაართვა მას. მე აღვადგინე ხალხი ძველებურად, სპარსეთიცა და მიდიაც და სხვა ქვეყნებიც. რაც წართმეული იყო, მე უკან დავიბრუნე. ნებითა აპურამაზდასი მე ეს ვქმენ. მე შევძელი, რომ ჩემი სამეფო სახლი აღმედგინა თავის ძველ ადგილზე. მე შევძელი, ნებითა აპურამაზდასი, რომ გავმატა მოგვს არ წარეტაცა ჩვენი ტახტი.

ამბობს დარიოს მეფე: აი, რა ვქმენ მას შემდეგ, რაც მეფე გავხდი:

(ამის შემდეგ მოდის ვრცელი თხრობა იმპერიის სხვადასხვა ნაწილში ამტყდარი აჯანყებების ჩაქრობის შესახებ. დასასრულს აქ ნათქვამია):

ამბობს დარიოს მეფე: აი, რა ვქმენ მე ნებითა აპურამაზდასი ერთი წლის განმავლობაში, მას შემდეგ, რაც მეფედ გავხდი. 19 ბრძოლა გადავიხადე მე. ნებითა აპურამაზდასი, დავამარცხე მონიწააღმდეგეები და ხელთ ვიგდე 9 მეფე. ერთი მათგანი იყო გავმატა მოგვი. იგი ტყუოდა, ასე ამბობდა: „მე ვარ ბარდია, კიროსის ძე“. მან ააჯანყა სპარსეთი. ერთი მათგანი იყო ასინა ელამელი. იგი ტყუოდა, ასე ამბობდა: „მე ვარ ელამის მეფე“. მან ააჯან-

ყა ელამი. ერთი მათგანი იყო ნადიტაბაირა, ბაბილონელი. იგი ტყუოდა, ასე ამბობდა: „მე ვარ ნაბუქოდონოსორი, ნაბონიდეს ძე“. მან ააჯანყა ბაბილონი. ერთი იყო მარტია, სპარსელი. იგი ტყუოდა, ასე ამბობდა: „მე ვარ იმანიში, ელამის მეფე“. მან ააჯანყა ელამი. ერთი — ფრავერტიში, რომელიც ტყუოდა და ამბობდა: „მე ვარ ხმათრიტა, უვახშტრას საგვარეულოდან“. მან ააჯანყა მიდია. ერთი — ჩისატახმა, საგარტიელი. იგი ტყუოდა, ასე ამბობდა: „მე ვარ საგარტიის მეფე, უვახშტრას საგვარეულოდან“. მან ააჯანყა საგარტია. ერთი მათგანი იყო ფრადა, მარგიანელი. იგი ტყუოდა, ასე ამბობდა: „მე ვარ მარგიანის მეფე“. მან ააჯანყა მარგიანა. ერთი — ვახიაზდატა, სპარსელი. იგი ტყუოდა, ასე ამბობდა: „მე ვარ ბარდია, კიროსის ძე“. მან ააჯანყა სპარსეთი. ერთიც — არხა, არმინიელი. იგი ტყუოდა, ასე ამბობდა: „მე ვარ ნაბუქოდონოსორი, ნაბონიდეს ძე“. მან ააჯანყა ბაბილონი.

ამბობს დარიოს მეფე: ეს ცხრა მეფე მე ტყვედ ჩავიგდე იმ ბრძოლებში.

ამბობს დარიოს მეფე: ესენია ქვეყნები, რომლებიც ამიჯანყდნენ. სიცრუემ გახადა ისინი მემამოხენი, რადგანაც ცრუმეფეები ატყუებდნენ ხალხს. აპურამაზდამ ჩემს ხელთ ჩააგდო ისინი. როგორც მე მსურდა, ისე მოვექეცი მათ.

ამბობს დარიოს მეფე: შენ, რომელიც იქნები შემდეგში მეფედ, მტკიცედ დაიცავი თავი სიცრუისაგან. კაცი, რომელიც ტყუის, სასტიკად დასაჯე, თუ გასურს, რომ შენი ქვეყანა უვნებელი იყოს.

ამბობს დარიოს მეფე: აი, რა მოვიმოქმედე მე, აპურამაზდას ნებით, ერთი წლის განმავლობაში. შენ, რომელიც შემდეგში წაიკითხავ ამ წარწერას, ერწმუნე იმას, რაც მე გავაკეთე და არ მიიჩნიო ეს სიცრუედ.

ამბობს დარიოს მეფე: ვფიცავ აპურამაზდას, რომ ყველაფერი ეს სიმართლეა და არა სიცრუე, რაც მე მოვიმოქმედე ერთი წლის განმავლობაში.

ამბობს დარიოს მეფე: ნებითა აპურამაზდასი მე გავაკეთე კიდევ ბევრი სხვა რამ, რის შესახებაც არ წერია ამ წარწერაში. არ წერია იმიტომ, რომ იმას, ვინც შემდეგში წაიკითხავს ამ წარწერას, არ მოეჩვენოს ძალზე ბევრად ჩემს მიერ გაკეთებული, იმდენად ბევრად, რომ სიცრუედ არ მიიჩნიოს იგი.

ამბობს დარიოს მეფე: იმათ, ვინც წინათ მეფეებად იყვნენ, იმდენი არ გაუკეთებიათ, რაც მე გავაკეთე, ნებითა აპურამაზ-

დასი, მხოლოდ ერთი წლის განმავლობაში.

ამბობს დარიოს მეფე: ერწმუნე მას, რაც მე გავაკეთე და არ დაუფარო ეს სხვებს. თუ შენ ამას არ დაუმალავ, არამედ აცნობებ ხალხს, დაე, აპურამაზდა შენი მეგობარი იყოს, დაე, გამრავლდეს შენი საგვარეულო, დაე, გქონდეს შენ ხანგრძლივი სიცოცხლე.

ამბობს დარიოს მეფე: თუ შენ ამ ჩემს ცნობას დამალავ და არ აცნობებ ხალხს, დაე, მოგსპოს შენ აპურამაზდამ, დაე, შეწყდეს შენი საგვარეულო.

ამბობს დარიოს მეფე: აი, რა გავაკეთე მე ერთი წლის განმავლობაში აპურამაზდას შემწეობით. აპურამაზდა შემეწია მე, შემეწიენ მე აგრეთვე სხვა ღმერთები, რომელნიც არსებობენ. იმიტომ დამეხმარნენ მე აპურამაზდა და სხვა ღმერთები, რომლებიც არსებობენ, რომ მე არ ვიყავი ბოროტმოქმედი, მე არ ვიყავი მატყუარა, არც მე, არც ჩემი საგვარეულო...

ამბობს დარიოს მეფე: შენ, რომელიც შემდეგში იხილავ ამ წარწერას, რომელიც მე დავწერე, ან ამ გამოსახულებებს, არ მოსპო ისინი, არამედ დაიცავი, სადამდეც შეგიძლია.

ამბობს დარიოს მეფე: თუ შენ იხილავ ამ წარწერასა და ამ გამოსახულებებს, მოსპობ მათ და შენი შეძლებისამებრ არ დაიცავ მათ, დაე, აპურამაზდამ მოგსპოს შენ და შენი საგვარეულო, დაე, დაამხოთ ყველაფერი, რასაც შენ მოიმოქმედებ.

ამბობს დარიოს მეფე: აი, ის ვაჟკაცები, რომლებიც იყვნენ ჩემთან ერთად, როდესაც მე მოვკალი მოგვი გავმატა, რომელიც თავის თავს ბარდიას ეძახდა. ისინი მოქმედებდნენ როგორც ჩემი მომხრეები: ვიდაფარნა ვაიასპარას ძე, სპარსელი; უტანა თუხრას ძე, სპარსელი; გაუბარუვა მარდუნიას ძე, სპარსელი; ვიდარნა ბაგაბიგნას ძე, სპარსელი; ბაგაბუხშა დატუვანიას ძე, სპარსელი; არდუშანიშ ვაჰაუკას ძე, სპარსელი.

ამბობს დარიოს მეფე: შენ, რომელიც შემდეგში მეფედ იქნები, დაიცავი ამათი საგვარეულო..."

ასე ზრუნავს დარიოს მეფე, რომ მისმა მემკვიდრეებმა დაიცვან და გადასცენ თანამედროვეებსა და შთამომავლობას მისი და მისი თანამებრძოლების ნამოღვაწარის ამბავი, მოუწოდებს მათ ერწმუნონ იმას, რაც მას აღუბეჭდავს ამ თავის წარწერაში, ეჭვს ნუ შეიტანენ ნათქვამის სისწორეში. ძველი აღმოსავლეთის სხვა მბრძანებლები ასეთ ეჭვებს არ გამოთქვამენ — სწამთ, რომ მათი წარწერების წამკითხველს უნდა სჯეროდეს ნათქვამის სრული ჭეშმარიტება. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, გვაფრთხილე-

ბენ თუ არ გვაფრთხილებენ ამის შესახებ ამ ძველისძველი წარწერების ავტორები, ჩვენ, მათი ნაწერის დღევანდელ მკითხველებს, მუდამ გვმართებს კრიტიკულად შევხედოთ მათ ნათქვამს, ყოველმხრივ შევამოწმოთ ჩვენს ხელთ არსებული მასალებით და მხოლოდ ამის შემდეგ ვერწმუნოთ მას. ასე რომ, ლურსმული დამწერლობით შედგენილი ძეგლებით სარგებლობის სირთულე მარტო დამწერლობის სირთულესა და მკვდარი ენების ნორმათა აღდგენის სიძნელეში არ მდგომარეობს. როცა ეს პირველი დაბრკოლებები გადალახულია, საჭიროა ისტორიკოსის მახვილი თვალი, რათა ამ წარწერებში გამოიყოს ჭეშმარიტი მცდარისაგან, მთავარი — მეორეხარისხოვნისაგან, და ამ გზით, აღდგეს გარდასული დროის ხალხთა ისტორიული ცხოვრების ჭეშმარიტი და სრული სურათი.

ამავე დარიოს მეფის ერთი წარწერა აღმოჩნდა დღევანდელი სუეცის არხის მიდამოებში. დარიოსს აქ განუახლებია არხი, რომელიც მდინარე ნილოსს აკავშირებდა მენამულ ზღვასთან. „მე, სპარსელმა, — ამბობს დარიოსი ამ წარწერაში, — სპარსეთიდან დავიპყარ ეგვიპტე. მე ვბრძანე გაეთხარათ ეს არხი მდინარე ნილოსიდან, რომელიც მიედინება ეგვიპტეში, ვიდრე ზღვამდე, რომელიც გადაჭიმულია სპარსეთიდან (აქამდე). შემდეგ ეს არხი გაითხარა, როგორც მე ვბრძანე, და ხომალდებმა იწყეს ამ არხით სვლა ეგვიპტიდან სპარსეთში, როგორც იყო ჩემი ნება“.

დარიოსის ერთი დიდი წარწერა ამოკვეთილია იმ დროის სპარსეთის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს ცენტრში, ძველი ელამის დედაქალაქ სუზაში. წარწერაში მოთხრობილია აქ სასახლის აგების შესახებ და ჩამოთვლილია საიდან, რომელი ქვეყნებიდან მოიტანეს სასახლისათვის საჭირო სამშენებლო მასალა და სადაური ხელოსნები მუშაობდნენ მშენებლობაზე. რომელი ქვე-

ყანა არ იხსენიება აქ! მთელი იმპერია მუშაობდა სასახლის მშენებლობაზე. ხე-ტყე ლიბანის მთებიდან მოუტანიათ. ასურელებს იგი ბაბილონამდე მოუზიდიათ, აქედან კი კილიკიელებსა და იონიელებს (ე.ი. ბერძნებს) ჩამოუტანიათ სუზაში. ოქრო ლიდიის დედაქალაქ სარდიდან და შუა აზიის ბაქტრიიდან მოუტანიათ, ძვირფასი ქვები — აგრეთვე შუა აზიიდან (სოგდიანა, ხორეზმი); სასახლისათვის საჭირო ვერცხლი და ბრინჯაო ეგვიპტიდან მოსულა, სპილოს ძვალი — შორეული ეთიოპიიდან და ა.შ. ქვის მთელელებად — იონიელებსა და მიდიელებს, სასახლის საძირკველის მომზადებაზე და აგურის ტრაზე — ბაბილონელებს, კედლების მოხატვაზე — მიდიელებსა და ეგვიპტელებს უმუშავიათ. ეს ყველა, რა თქმა უნდა, თავისი ნებით როდი მოშორდა თავის ქვეყნებსა და შორეულ სუზაში წავიდა სამუშაოდ. ისინი დამპყრობლების, სპარსელების მიერ იყვნენ აქ მორეკილი სამუშაოდ.

რელიგია-კულტის სფეროც არაა დავიწყებული ძველ სპარსულ ლურსმულ წარწერებში. 1935 წელს, ძველი სპარსეთის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს ცენტრში, ქალაქ ქერსეპოლისში აღმოაჩინეს დარიოსის მემკვიდრის, მეფე ქსერქსეს სამეწოვანი წარწერა, რომელიც 486-480 წწ-ში ჩანს შედგენილი. ამ წარწერას „დევეების სანინაალმდეგო წარწერას“ უწოდებენ. დევეებს სპარსელები ძველად ეძახდნენ ადგილობრივ სატომო ღმერთებს. როგორც ყველა ძველ ხალხს, სპარსელებსაც მრავალი ღმერთი ჰყავდათ. მაგრამ მას შემდეგ, რაც ღმერთმა აპურამაზდამ მტკიცედ მოიპოვა უზენაესი ღვთაების ადგილი, თავი იჩინა ყველა სხვა ღმერთის კულტის აკრძალვის ტენდენციამ. ქსერქსეს წარწერა სწორედ ამ გარემოებას აკანონებს — „დევეებს“ ბოროტ სულელებად აცხადებს და კრძალავს მათ თაყვანისცემას.

* * *

როგორც ვხედავთ, ლურსმულმა დამწერლობამ, ძველი სამყაროს ამ ერთ-ერთმა ყველაზე უფრო გავრცელებულმა დამწერლობამ, ბევრი საინტერესო ცნობა შემოგვინახა ძველი აღმოსავლეთის ხალხთა ისტორიის, მათი ლიტერატურის, რელიგია-მითოლოგიის შესახებ. აქ ჩვენ, ბუნებრივია, ამ ზღვა მასალიდან მხოლოდ თითო-ოროლა ნიმუში მოვიტანეთ. ისიც უნდა ვთქვათ,

რომ ლურსმული წარწერების ამ ოკეანეში განუწყვეტლივ მოედინება მასალის ახალი და ახალი ნაკადი. წელი არ გაივლის ისე, რომ ძველი აღმოსავლეთის ქვეყნებში წარმოებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგად ახალი ასეული, ზოგჯერ კი ათასობითაც ახალი ლურსმული წარწერა არ გამოვლინდეს. ვინ იცის, რამდენ საინტერესო წარწერას ფარავს ჯერ კიდევ მიწა. დღესა თუ ხვალ ისინიც იხილავენ მზის სინათლეს და ბევრ ახალსა და საყურადღებოს მოგვითხრობენ კაცობრიობის შორეულ წარსულზე.

